

บทที่ 20

พม่า สมัยราชวงศ์ตองอูกลับรุ่งโรจน์ขึ้นใหม่ ค.ศ. 1600 - ค.ศ. 1752

เมื่อสหราชอาณาจักรพม่าแตกแยกกันใน ค.ศ. 1599 นั้น อาณาจักรมอญหงสาวดีอันเก่าแก่อยู่ในสภาพเลวร้าย ราชธานีย่อยยับ หัวเมืองต่างๆ พังพินาศกลายเป็นเมืองร้างจากการย่ำยีของกองทัพยะไข่ ตองอู และไทย เมืองสิริเยมตกอยู่ใต้การปกครองของยะไข่ ที่เมืองนี้ฟิลลิป เดอ บริโต นิโคต ชาวโปรตุเกสซึ่งรับราชการอยู่กับพระเจ้ามินราชาจีแห่งยะไข่ เป็นผู้จัดการโรงภาษีศุลกากรและความคุมชาวโปรตุเกส โดยใช้กฎหมายของพวกเขาปกครองตนเอง มีบาทหลวงนิกายเยซูอิต 2 ท่านชื่อ ปีเมเนตา กับ โบเวส บาทหลวงทั้งสองเขียนรายงานเล่าเรื่องที่ได้พบเห็นไว้ มีผู้แปลออกมาและแซมมวล ปูรซาส ได้นำมาลงพิมพ์ในหนังสือของเขา¹ ชื่อ *Pilgrimes* โบเวสเขียนเล่าว่า “ข้าพเจ้าไปเมืองพม่ากับฟิลลิป เดอ บริโต เดินทาง 15 วันจึงถึงเมืองสิริเยมซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญในแคว้นหงสาวดี ตามริมแม่น้ำมีต้นไม้ออกผลห้อยระย้าทั้งสองฝั่ง ได้เห็นภาพที่น่าเศร้ามาก วัดวาอารามและรั้ววังล้วนแต่หักพัง ถนนหนทางและทุ่งนาเต็มไปด้วยหัวกะโหลกและกระดูกของพวกมอญผู้มีกรรมถูกฆ่าตายบ้าง อดอาหารตายบ้าง และที่ถูกโยนลงแม่น้ำก็มี ซากศพเหล่านี้มีจำนวนมากทับถมกันจนกลายเป็นเครื่องกีดขวางการจราจรทางเรือ”²

เดอ บริโตคิดการใหญ่โดยต้องการจะควบคุมและยึดเมืองสิริเยมไว้ในอำนาจปกครองของอุปราชโปรตุเกสที่เมืองกัว เขากับข้าราชการโปรตุเกสชื่อซัลวาดอร์ ริเบโร ได้สร้างป้อมขึ้น แล้วขับไล่ข้าหลวงยะไข่ออกไปจากเมืองแล้วตั้งริเบโรให้ครองเมืองนั้น ตัวเขาเองเดินทางไปเมืองกัวเพื่อขอความช่วยเหลือและขอให้โปรตุเกสรับรองการกระทำของเขาเป็นทางการ เขาได้แต่งงานกับบุตรสาวของอุปราชเมืองกัว

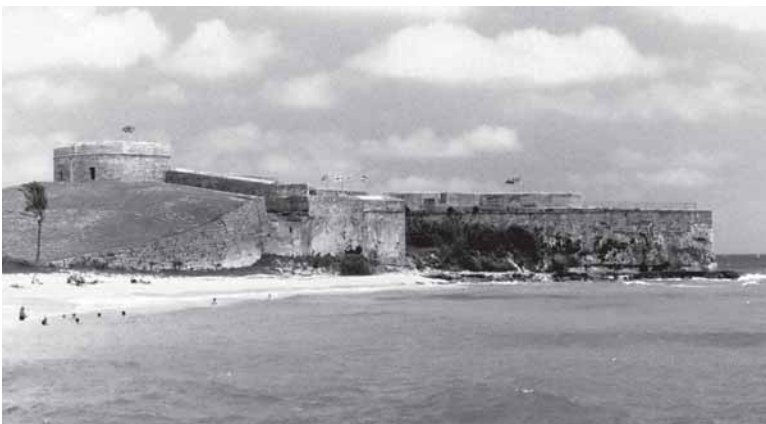
¹ ทั้งสองเรื่องอยู่ในเล่ม 2 ฉบับที่พิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1625.

² เรื่องเดิม, หน้า 1748.

แล้วกลับมาลิเรียมในฐานะแม่ทัพ มีเรือมาด้วย 6 ลำพร้อมทั้งทหารและอาวุธยุทโธปกรณ์ ระหว่างที่เดอ บริโตอยู่เมืองกัวนั้น ซัลวาดอร์ ริเบโรได้ต่อต้านกองทัพยะไข่และพม่าซึ่งยกมาโจมตีลิเรียมไว้ได้หลายครั้ง และได้สร้างสัมพันธไมตรีอันดีกับพวกหัวหน้ามอญ จนกระทั่งมอญเสนอมว่าจะยกเดอ บริโตเป็นกษัตริย์ ซึ่งเขารับข้อเสนออันนี้ทันทีในพระนามของกษัตริย์โปรตุเกส ริเบโรจึงลี้ภัยทางให้และไม่ซำก็ออกจากประเทศไป ความเฉลียวฉลาดของริเบโรในการแก้ไขสถานการณ์ได้ดีระหว่างที่เดอ บริโตไม่อยู่นั้น ทำให้หน้าคิดที่ว่าหากเขายังควบคุมกิจการต่างๆ อยู่ อาจจะทำให้เกิดผลสำเร็จได้มากกว่า เพราะเดอ บริโตเป็นคนใจเร็วหุนหันและมักใหญ่ใฝ่สูงเกินไป แม้ว่าตอนแรกเดอ บริโตทำงานได้ผลดีหลายครั้งเป็นต้นว่า กองทัพเรือขนาดใหญ่ซึ่งมหาอุปราชยะไข่ยกมาโจมตีต้องแพ้ไป เจ้ามหาอุปราชถูกเดอ บริโตจับได้และคุมตัวไว้เรียกค่าไถ่ และต่อมาเมื่อยะไข่ร่วมมือกับพระเจ้าต้องอุยกมาโจมตีก็ต้องพ่ายแพ้ไปใน ค.ศ. 1604 ทั้งพระเจ้ายะไข่กับพระเจ้าต้องอุจึงต้องยอมเจรจาปรองดองกับเดอ บริโต

หัวหน้าชาวมอญที่เข้มแข็งที่สุดคือ พญาทะเล ซึ่งครองเมืองเกาะตะมะในฐานะเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา พญาทะเลผู้นี้เป็นมิตรไมตรีกับเดอ บริโต ถึงกับยกบุตรสาวซึ่งเกิดกับภรรยาคนแรกให้แต่งงานกับบุตรชายของเดอ บริโต เดอ บริโตได้เป็นใหญ่ในเมืองมอญอยู่หลายปีโดยไม่มีใครขัดขวาง แม้ว่าเมืองพะสิมและหัวเมืองภาคตะวันตกของดินแดนบริเวณปากแม่น้ำยังคงเป็นอิสระอยู่ พม่าเองก็ยังไม่ลงมือโจมตีอย่างเต็มที่ แต่ก็แน่ใจได้ว่าถ้าพม่าได้ผู้นำที่สามารถจะรวบรวมประเทศให้เป็นปึกแผ่นได้เมื่อใด เมื่อนั้นคงจะโจมตีลิเรียมอย่างแน่นอน เจ้านายยานอนุชาของพระเจ้าหน่พูเรง ซึ่งครองอังวะอยู่ในขณะที่พม่าแตกแยกกัน ได้กู้อำนาจของพระราชวงศ์ขึ้น แต่สิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1605 ขณะที่กำลังปราบพวกไทยใหญ่ทางภาคเหนือและตะวันออกของพม่า พระโอรสคือ พระเจ้ามหาธรรมราชาสืบราชสมบัติต่อ ภายหลังชานพระนามใหม่ว่า อนอคะเปตลุน ทรงมีภารกิจอยู่ทางเหนือมาจนไม่สิ้นพระทัยทางใต้อยู่หลายปี เดอ บริโตน่าจะมุ่งเอาใจมอญและรวบรวมมอญให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแต่ตรงข้าม เขากลับทำให้มอญหมางใจโดยเข้าปล้นพระเจดีย์และบีบบังคับประชาชนซึ่งถือพุทธศาสนาให้เข้ารับนับถือศาสนาคริสต์ ทำให้ประชาชนไม่พอใจมาก ใน ค.ศ. 1608 เมื่อพระเจ้าอนอคะเปตลุนจัดการปกครองหัวเมืองภาคเหนือราบคาบเรียบร้อยแล้วจึงยกทัพลงมายึดเมืองแปร 2 ปีต่อมาถึงกับบีบบังคับพระเจ้าต้องอุซึ่งเป็นพระญาติให้ยอมขึ้นต่อพระองค์ เดอ บริโตถือว่าการกระทำของพระเจ้าต้องอุที่ไป

ป้อมเชนดัยอร์ช บนชายฝั่งเมืองมัทราสของอินเดีย ใน ค.ศ. 1795 เมื่ออังกฤษมาถึงเมืองมัทราสใน ค.ศ. 1639 ก็สร้างป้อมเชนดัยอร์ชนี้ขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษในอินเดีย

ขึ้นกับพระเจ้าอนคอะเปตลุนี่เป็นการผิดสัญญาที่ทำไว้กับเขา จึงคบคิดกับพญาทะเลเจ้าเมืองเมาะตะมะยกทัพไปตีเมืองตองอุ จับพระเจ้าตองอุได้ เข้าปล้นและเผาวังเสีย แล้วก็ยกทัพกลับ ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระเจ้าอนคอะเปตลุนเตรียมการอย่างรอบคอบพร้อมแล้ว จึงจัดทัพลงมาล้อมเมืองลิเรียมในต้น ค.ศ. 1613 เดอ บริโตถูกโจมตีโดยไม่ทันเตรียมตัว แต่พระเจ้าแผ่นดินพม่าก็ไม่มีปืนใหญ่ขนาดหนักพอที่จะทำลายป้อมได้ จึงต้องล้อมเมืองนั้นไว้ถึงเดือนเศษ หัวหน้าชาวมอญผู้หนึ่งซึ่งทำงานอยู่กับเดอ บริโตเปิดประตูเมืองรับ พม่าจึงเข้าไปยึดเมืองได้ เดอ บริโตถูกประหารชีวิตและเสียบประจานไว้บนเชิงเทิน นายทหารของเขาถูกประหารชีวิตเป็นส่วนมาก ส่วนพวกโปรตุเกสซึ่งเป็นบริวารนั้นถูกส่งขึ้นไปทางเหนือให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหมู่บ้านหลายแห่งบริเวณแม่น้ำชินด์วินและแม่น้ำมู มีลูกหลานอยู่ที่นั่นสืบต่อมาอีกหลายร้อยปี เป็นสังคมคาทอลิกซึ่งมีพระของตนเอง คนพวกนี้ต่อมาก็มีสมัครเป็นทหารหลวงรักษาพระองค์ เป็นทหารแมนปีน และทหารปืนใหญ่ของพระเจ้าแผ่นดินพม่า

จากนั้นพระเจ้าอนคอะเปตลุนก็หันไปสนพระทัยหัวเมืองต่างๆ ซึ่งเคยเป็นของพระอัยกาแต่ไทยยึดครองไว้ สมเด็จพระนเรศวรสวรรคตใน ค.ศ. 1605 พระอนุชาคือสมเด็จพระเอกาทศรถซึ่งไม่โปรดการสงครามเสวยราชสมบัติต่อมา และสวรรคตใน ค.ศ. 1610 พระราชโอรสพระนามว่า พระอินทราชา (ค.ศ. 1610 - ค.ศ. 1628) ส่งกองทัพไปต้านทานทัพพม่าที่ยกมารุกรานตะนาวศรี และสามารถหยุดยั้งกองทัพพม่าไว้ได้ แต่เมืองเมาะตะมะและเมืองเย็นนยอมขึ้นกับพม่าโดยไม่ได้สู้รบเลย ใน ค.ศ. 1615 พระเจ้าอนคอะเปตลุนหันไปทางตะวันตก เข้าตีและยึดเชียงใหม่ได้ ทรงตั้งพระโอรสองค์หนึ่งขึ้นครอง โดยถือว่าเชียงใหม่เป็นแคว้นหนึ่งของพม่า แล้วเสด็จกลับพม่า แล้วการรบกับไทยก็ยุติลงเพียงแค่นั้น พระเจ้าอนคอะเปตลุนนี้มีพระปรีชาญาณที่จะระงับพระทัยไม่พยายามรื้อฟื้นสิทธิเหนือหลวงพระบาง แต่เมื่อเสด็จกลับจากเชียงใหม่แล้ว การที่พระองค์ทรงถือเมืองหงสาวดีเป็นศูนย์กลางการปกครองและเป็นราชธานีของจักรวรรดิพม่า แสดงให้เห็นว่าทรงคิดหาโอกาสทำสงครามกับไทยอีก เพราะถือว่าไทยทำให้พระราชวงศ์ของพระองค์เสียพระเกียรติได้รับความอับยศ ความเคียดแค้นเกลียดชังทำให้มีเรื่องกระทบกันอยู่หลายปี ส่วนมากเกี่ยวกับปัญหาเรื่องเมืองเชียงใหม่ จากหลักฐานของไทยแสดงว่าทั้งพม่าและไทยต่างพยายามขอให้โปรตุเกสที่เมืองกัวช่วยเหลือ แต่ไม่สำเร็จ พระเจ้าอนคอะเปตลุนส่งทูตไปเมืองกัวจริง แต่ความประสงค์นั้นดูเหมือนจะไปแก้ตัวเรื่องที่เกิดขึ้นที่เมืองลิเรียมมากกว่า และยังเสนอด้วยว่าจะให้ความช่วยเหลือแก่โปรตุเกสถ้าหากโปรตุเกสจะไปตียะไซ เพราะโปรตุเกสเคยส่งกองทัพเรือจากเมืองกัวไปตียะไซมาแล้วเมื่อ ค.ศ. 1615 แต่ตีไม่สำเร็จ แต่ครั้งทูตโปรตุเกสจากเมืองกัวตามทูตพม่าเข้ามาถึงหงสาวดี พระเจ้าแผ่นดินกลับไม่ยอมให้เข้าเฝ้าโดยไม่มีเหตุผล แต่ก็พอจะเข้าใจได้ว่าที่ทรงเปลี่ยนนโยบายรวดเร็วเช่นนี้ เพราะทรงทราบว่าโปรตุเกสไม่อยู่ในฐานะที่จะแก้แค้นแทนเดอ บริโตได้

ในบรรดาเชลยที่พม่าจับมาจากเมืองเชียงใหม่ใหม่นั้น มีโทมัส แซมมวล เจ้าหน้าที่ของบริษัทอีสต์อินเดีย ซึ่งอยู่ที่โรงเก็บสินค้าในอยุธยา เขาถูกพาตัวไปหงสาวดีและไปถึงแก่กรรมที่นั่น ชาวนีรูไปถึงลูคัส แอนเทอูนิส ที่เมืองมสูลิปัตัมเมื่อ ค.ศ. 1617 เพราะพ่อค้าอินเดียซึ่งค้าขายติดต่อกับพม่านำข่าวไปบอก เขาจึงส่งผู้ช่วย 2 คนชื่อ เฮนรี พอร์เรสต์ กับ จอห์น สเตพลีย์ ให้ลงเรือของชาวอินเดียไปอ้างสิทธิและขอสินค้าของบริษัทอีสต์อินเดียซึ่งอยู่ในครอบครองของแซมมวลขณะที่เขาถึงแก่กรรมนั้นคืน พระเจ้าอนคอะเปตลุนสัญญาว่าจะคืนสินค้าเหล่านั้น แต่บริษัทจะต้องเปิดการค้ากับประเทศของพระองค์

ครั้งทรงทราบว่าบริษัทไม่มีเจตนาจะทำการค้ากับพม่า พระองค์ก็ให้ยึดชายหนุ่มทั้งสองไว้เป็นตัวจำนำอยู่ที่หงสาวดี แต่หลังจากยื้อกันอยู่นาน พระองค์ก็คืนสินค้าและพ่อค้าทั้งสองนั้นกลับไปยังมลรัฐปัตมพร้อมด้วยของพระราชทานเล็กน้อย ทั้งยังมีหนังสือเชิญชวนให้บริษัทมาค้าขายในพม่า แต่ไม่บังเกิดผล เพราะบริษัทอังกฤษมีภาระอื่น ๆ มากมายจะต้องปฏิบัติตามสนธิสัญญาอังกฤษ-ฮอลันดาเมื่อ ค.ศ. 1619 จนไม่อาจมาเปิดโรงเก็บสินค้าใหม่ในประเทศซึ่งไม่แน่ใจว่าจะได้กำไรคุ้มหรือไม่ และเมื่อต่อสู้แข่งขันกับแจน ปีเตอร์ซุน โคเอน ไม่สำเร็จ ไม่เข้าบริษัทอังกฤษก็เริ่มถอนตัวและปิดโรงเก็บสินค้าเป็นจำนวนมาก ยิ่งกว่านั้น ฟอร์เรสต์กับสเตฟลียังรายงานสภาพการค้าที่หงสาวดีว่าเลวร้าย จนกระทั่งสาขาของบริษัทที่มลรัฐปัตมขัดขวางไม่ให้บริษัทเปิดโรงเก็บสินค้าในพม่าอยู่หลายปี จนกระทั่งหลังจากอังกฤษสร้างป้อมเซนตยอร์ชขึ้นที่เมืองมัทราสใน ค.ศ. 1639 แล้ว บริษัทอังกฤษจึงได้พิจารณากันใหม่อย่างถี่ถ้วน แล้วลงความเห็นว่าการที่ประเทศพมานั้นสมควรจะเป็นสนามสำหรับทดลองเสี่ยงโชคในทางการค้าของอังกฤษ

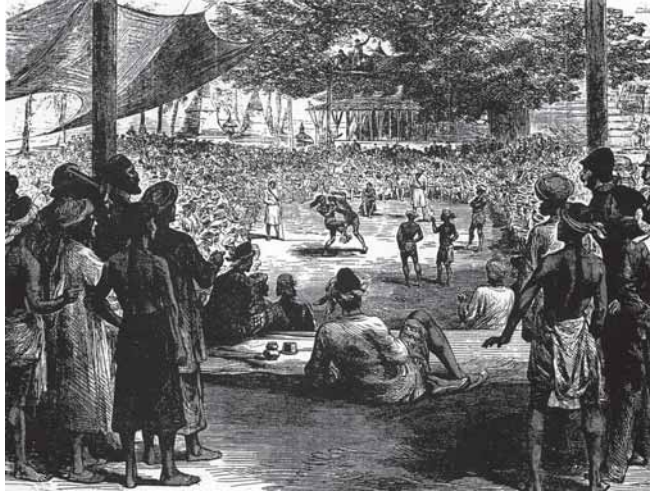
พระเจ้าอนคอะเปตลุนทรงย้ายราชธานีจากกรุงอังวะมาอยู่หงสาวดีสำเร็จเรียบร้อยใน ค.ศ. 1628 แล้วจึงเริ่มวางแผนโจมตีกรุงศรีอยุธยา ในปีต่อมาพระองค์ถูกลอบปลงพระชนม์ พระเจ้าสะลุน¹ พระอนุชาเสวยราชสมบัติต่อมา ทรงเปลี่ยนแปลงนโยบายของพระเจ้าอนคอะเปตลุนโดยสิ้นเชิง และล้มเลิกแผนการที่จะยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา และใน ค.ศ. 1635 ทรงย้ายราชธานีจากหงสาวดีกลับไปอังวะอีกทันทีที่พระเจ้าสะลุนขึ้นครองราชย์นั้น พวกมอญก็ก่อจลาจลครั้งใหญ่ขึ้นอีก พอถูกปราบก็พากันอพยพหนีเข้ามาในเขตไทยเป็นจำนวนมาก พม่าดูจะล้มเลิกความคิดที่จะรวมอาณาจักรมอญเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพม่าดังที่พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้และพระเจ้าบุเรงนองปรารถนานั้นเสียแล้ว และจัดการปกครองมอญอย่างถือว่าเป็นข้าของพม่ามากกว่า และด้วยเหตุที่หงสาวดีก็ไม่เหมาะสมที่จะเป็นเมืองท่าอีกต่อไป เพราะตะกอนดินทำให้แม่น้ำตื้นเขิน ทางเลือกจึงอยู่ที่เมืองลิเรียมหรือเมืองอังวะ หากพิจารณาในด้านเศรษฐกิจ เมืองลิเรียมเหมาะสมจะเป็นเมืองหลวงได้ดีกว่าอังวะ และถ้าย้ายไปตั้งราชธานีที่เมืองลิเรียม รัฐบาลพม่าจะได้ติดต่อกับโลกภายนอก แต่ไม่มีกษัตริย์พม่าองค์ใดหลังพระเจ้าอนคอะเปตลุนที่เล็งเห็นคุณค่าของการติดต่อกับประเทศภายนอก พม่าตอนบนเท่านั้นที่เป็นบ้านเกิดเมืองนอนที่แท้จริงของพม่า ดังนั้นกษัตริย์ราชวงศ์นี้จึงยอมรับประเพณีดั้งเดิม เลือกเมืองอังวะเป็นราชธานี แล้วแยกตัวเองอยู่อย่างโดดเดี่ยว ความแข็งกระด้างถือถือและหวาดระแวงชาวต่างชาตินั้นเพิ่มขึ้นทุกที จนทำให้การค้าของชาวตะวันตกกับพม่าไม่อยู่ในระดับที่น่าพอใจ แม้แต่สัมพันธไมตรีทางการทูตธรรมดาก็ยังเป็นไปไม่ได้

พระเจ้าสะลุนทรงถือนโยบายรักสงบ และยึดธรรมเนียมโบราณไม่ยอมรับความเปลี่ยนแปลง พระองค์มุ่งแต่จะปรับปรุงความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง และจัดวางแบบแผนของสังคม รัชกาลของพระองค์จึงเป็นสมัยที่น่าสนใจทางด้านงานบริหาร เสนาบดีของพระองค์คนหนึ่งชื่อแกงซา ได้เรียบเรียงตำราพระราชกำหนดกฎหมายอันมีชื่อว่า มนุสสาระชเวมิน ซึ่งนับว่าเป็นกฎหมายฉบับแรกที่เขียนเป็นภาษาพม่า พระเจ้าสะลุนทรงปรับปรุงระบบการปกครองดินแดนที่มีระบบการชลประทานที่ดีในมณฑลจอลีเสียใหม่ และจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินในแถบนี้ให้เป็นของกองทัพต่าง ๆ ในกองทัพหลวง การสำรวจภาษีสรรพากรที่สร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1638 นั้น นับเป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ เพราะวางระเบียบการสำรวจที่ดินและภาษีอากรทั่วประเทศ ซึ่งถ้าหากเอกสารเหล่านี้ตกมาถึงปัจจุบันนี้ก็จะเป็นเอกสารที่มีคุณค่าอย่างใหญ่หลวง แต่โชคร้ายที่ไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย เช่นเดียวกับหนังสือโบราณและ

จดหมายเหตุอื่นๆ ไม่เฉพาะแต่เอกสารของราชวงศ์นี้เท่านั้น แม้แต่ของราชวงศ์ต่อๆ มากี่ไม่มีอะไรเหลือ เรื่องราวต่างๆ เท่าที่ทราบกันในภายหลังเพียงเล็กน้อยได้มาจากหลักฐานที่กล่าวอ้างอิงอยู่ในหนังสืออันมีลักษณะคล้ายคลึงกันนี้ ซึ่งเขียนขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าโพธิพญา (ปดุง) ใน ค.ศ. 1799 - ค.ศ. 1802

ฮอลันดาตั้งโรงเก็บสินค้าแห่งแรกในพม่าที่เมืองสิริเยมเมื่อ ค.ศ. 1635 ในรัชกาลพระเจ้าสะลุน พ่อค้าฮอลันดาชื่อ เดอร์ค สเตอร์ และ เวียต แจนสัน ปอบตา ต้องติดตามราชสำนักขึ้นไปถึงกรุงอังวะ

ในเดือนมิถุนายนปีนั้น พระเจ้าแผ่นดินพม่าจึงให้ทั้งสองเข้าเฝ้าและเชื้อเชิญให้ชม “การละเล่น เบ็ดเตล็ดต่างๆ มีทั้งพ้อนรำ กระโดดโลดเต้น และการต่อสู้” ทาง การฮอลันดาที่เมืองปูลิคัดต ควบคุมดูแลการค้าของฮอลันดาในเมืองพม่ามา โดยตลอด และมุ่งหมายให้พ่อค้าฮอลันดาผลักดันกีดกันพ่อค้าอินเดียและโปรตุเกสซึ่งควบคุม การค้าต่างประเทศของพม่าอยู่ให้พ้นทาง เคย มีพ่อค้ามอญส่งเรือบรรทุกสินค้าสำคัญๆ ไปยัง เมืองท่าต่างประเทศอยู่เสมอ ในจดหมายเหตุ ของแลงคาสเตอร์เมื่อเดินทางไปทำหน้าที่แทน บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษเป็นครั้งแรกนั้น ก็มีบันทึกย่อๆ เกี่ยวกับคำศัพท์ภาษามอญ ซึ่ง

“มวยพม่า” ที่ลานพระเจดีย์ชเวดากอง อย่างกุ้ง

เข้าใจว่าเขาคงจะเก็บมาจากเมืองอาจะห์ แต่งานที่เกี่ยวกับการค้าขายกับชาวต่างประเทศนั้นแทบจะไม่มี ชาวพม่าทำเลย ปล่อยให้อยู่ในมือของชาวต่างชาติทั้งสิ้น และไม่มีหลักฐานว่ามอญมีกิจกรรมใด เมื่อ ฮอลันดาพยายามผูกขาดสินค้าอย่างที่ทำได้ดีในเมืองอื่น พระเจ้าสะลุนก็ทรงช่วยป้องกันพ่อค้า อินเดียไม่ให้ต้องแข่งขันกับฮอลันดาอย่างไร้ความยุติธรรม ถึงกับมีสาส์นไปถึงข้าหลวงฮอลันดาที่ปูลิคัดต ว่า ขอให้ละเว้นการกระทำอันเป็นปฏิปักษ์ต่อโปรตุเกส ทรงปรารถนาไปว่าโปรตุเกสถูกกีดกันไม่ให้ค้าขาย กับพม่าอย่างเคยเสียแล้ว ฮอลันดาผิดหวังกับการค้าในพม่ามากจนคิดจะปิดโรงเก็บสินค้าเลิกค้าขายกับ พม่าเสียเมื่อ ค.ศ. 1645 แต่ก็เกรงว่าอังกฤษจะเข้ามาสวมรอยแทน จึงยังคงเปิดกิจการต่อไป

ฝ่ายอังกฤษกลับไปสร้างโรงเก็บสินค้าแห่งแรกในพม่าใน ค.ศ. 1647 สาเหตุที่ทำให้ตัดสินใจเช่นนั้นก็เพราะมีข่าวลือว่าฮอลันดาค้าขายได้กำไรมากจนไม่น่าเชื่อ แต่ยังไม่ทันที่พ่อค้าอังกฤษจะไปถึงอังวะ พระเจ้าสะลุนก็สิ้นพระชนม์ (ค.ศ. 1648) พระโอรสคือ พระเจ้าปินดาเล² (ค.ศ. 1648 - ค.ศ. 1661) สืบ ราชสมบัติต่อมา พ่อค้าอังกฤษพบว่าพ่อค้าฮอลันดาตั้งหลักฐานมั่นคงในพม่าแล้ว อังกฤษมีหวังน้อยที่ จะทำงานได้สำเร็จ พอดีเกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับฮอลันดาครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1652 ฮอลันดาขับไล่ เรืออังกฤษออกจากอ่าวเบงกอลจนสิ้น อังกฤษถอนโรงเก็บสินค้าและออกจากพม่าไปเมื่อ ค.ศ. 1657³

¹ หมายเหตุผู้แปล : ไทยเรียกว่า พระเจ้าสุทโธทรมหาราช.

² หมายเหตุผู้แปล : ปินดาเล ไทยเรียกว่า สิรินทสุทรมหาราช.

³ รายละเอียดเรื่องนี้มีอยู่ในหนังสือของ D. G. E. Hall, Early English Intercourse with Burma, หน้า 47-84.

พระเจ้าปิงดาเลเป็นกษัตริย์ที่อ่อนแอ แล้วต้องประสบกับเหตุการณ์ร้ายแรงที่สืบเนื่องมาจากสงครามในประเทศจีน เมื่อพวกแมนจูเข้ารุกรานจีน แล้วไล่ติดตามกษัตริย์จีนราชวงศ์หมิงองค์สุดท้ายคือ พระเจ้าหยงหลี มาจนถึงแคว้นยูนนานเมื่อ ค.ศ. 1644 พระเจ้าหยงหลีตั้งมั่นต้านทานพวกแมนจูที่ยูนนานเป็นเวลานาน ในระหว่างนั้นก็บังคับให้เมืองแสหนวีและเมืองเมงมอส่งกำลังทหารและเสบียงอาหารไปช่วยพระองค์อย่างมากมาย พระเจ้าปิงดาเลจึงต้องส่งกองทัพไปช่วยหัวเมืองไทยใหญ่เหล่านั้น และได้ผลสำเร็จบ้างเป็นครั้งคราว ใน ค.ศ. 1650 พ่อค้าอังกฤษในพม่าส่งรายงานไปยังบริษัทที่มีทราสว่า พม่าได้ชัยชนะ “เพื่อนบ้านที่เข้ามาปล้นสะดม และประเทศพม่าก็มีที่ท่าว่าจะสงบราบคาบ”¹ แต่ใน ค.ศ. 1658 พระเจ้าหยงหลีพ่ายแพ้ถูกขับไล่ ต้องหนีออกจากยูนนานมาตามถนนสายเก่าแก่ของพม่าเข้ามายังเมืองพะโยมพร้อมด้วยบริวาร 700 คน พม่าปลดอาวุธพวกจีนเหล่านั้นแล้วอนุญาตให้ไปอยู่ที่เมืองสะกาย เรื่องนี้เป็นเหตุให้เกิดการปล้นสะดมขึ้นมากมาย เพราะพวกจีนซึ่งจงรักภักดีต่อกษัตริย์จีนราชวงศ์หมิงพยายามจะเข้ามาช่วยเหลือเจ้านายของตน กองทหารพม่าที่ออกปะทะกับกองโจรจีนก็แตกพ่ายที่เมืองเว็ดวิน พม่าตอนเหนือถูกจีนรุกรานอยู่ถึง 3 ปี จีนเคยบุกลงมาจนถึงกำแพงเมืองอังวะและที่ลงมาทางใต้จนถึงพุกามก็มี ใน ค.ศ. 1661 พ่อค้าฮอลันดาในกรุงอังวะได้เขียนรายงานแล้วว่า เกิดจลาจลอลหม่านมากขึ้นทุกที จนการค้าต้องหยุดชะงัก²

ด่านเจดีย์สามองค์ จังหวัดกาญจนบุรี

เรื่องร้ายแรงยิ่งกว่ายังตามมาก็คือ พวกมอญที่ถูกพม่าเกณฑ์ให้ไปช่วยป้องกันกรุงอังวะนั้นพากันหลบหนี และเกิดกบฏขึ้นที่เมืองเมาะตะมะด้วย³ พวกมอญกลัวว่าพม่าจะแก้แค้นจึงพากันหนีเข้าเมืองไทย กองทัพพม่าที่ติดตามมอญเข้าไปในเขตเมืองไทยพ่ายแพ้แก่กองทหารไทยที่กาญจนบุรีเลยด่านเจดีย์สามองค์เข้าไป ไทยได้ชัยชนะก็เลยติดตามพม่ากลับเข้าไปในเขตแดนพม่าทางตอนใต้ ชาวฮอลันดาที่เมืองสิริเรียมเขียนรายงานไว้ว่า พวกเขาได้ทำการอย่างรอบคอบเป็นพิเศษเพื่อจะป้องกันโรงเก็บสินค้าที่เมืองนั้น เห็นได้ว่าพระเจ้าปิงดาเล

ไม่สามารถแก้ไขสถานการณ์ได้ ดังนั้นใน ค.ศ. 1661 พระองค์จึงถูกขับออกจากราชสมบัติ พระอนุชาทรงพระนามว่าพระเจ้าปโยมิน ขึ้นเสวยราชย์แทน ความไม่สงบค่อยๆ บรรเทาลง แต่มีใช้เพราะกษัตริย์องค์ใหม่ทรงทำอะไรที่เด็ดขาดลงไป กรุงศรีอยุธยาหันไปสนใจทางด้านเชียงใหม่ แล้วก็ได้เชียงใหม่กลับคืนไป พระเจ้าปโยมินอ่อนแอเกินไปไม่สามารถจะกู้อำนาจของพม่าที่เชียงใหม่กลับคืนได้ อย่างไรก็ตามไม่ช้าชาวเชียงใหม่ก็ขับไล่ทหารกรุงศรีอยุธยาออกไปได้เอง แล้วพม่าจึงกลับเข้าไปอีก ส่วนพวกแมนจูซึ่งได้ครอบครองประเทศจีนนั้น สามารถยึดแคว้นยูนนานไว้ในอำนาจได้ พวกโจรจีนซึ่งจงรักภักดีต่อกษัตริย์จีนราชวงศ์หมิงไม่สามารถใช้ยูนนานเป็นฐานทัพได้อีกจึงแตกกระเจิงไป ใน ค.ศ. 1662 อุปราชชาวแมนจูที่มาครองแคว้นยูนนานยกทัพเข้ามาในดินแดนของพม่า เรียกร้องให้พม่าส่งพระเจ้าหยงหลีให้พวกแมนจู พระเจ้าปโยมินไม่มีทางเลือก จึงต้องส่งราชอาคันตุกะที่ทำให้เดือดร้อนนี้ให้พวกแมนจูไป พระเจ้าหยงหลีถูกนำไปยังเมืองยูนนานฟู และถูกรัดพระคอตด้วยสายธนูสิ้นพระชนม์อยู่กลางตลาด

พม่าเข้าสู่ยุคค้าเรือเฉื่อยชา พระเจ้าปโยมินสิ้นพระชนม์เมื่อ ค.ศ. 1672 พระโอรสพระนามว่า นรวาระ⁴ สืบราชสมบัติต่อมาและสิ้นพระชนม์ภายในหนึ่งปี กลุ่มผู้มีอำนาจและอิทธิพลคณะหนึ่งยึดพระราชวังได้ แล้วสถาปนาโอรสองค์เล็กของพระเจ้าแปรขึ้นเป็นกษัตริย์ พระราชวงศ์องค์นี้ได้ขัดขวางกัฏกราบประหารอย่างลับๆ เสียหลายครั้ง พระเจ้ามินเรจอดิน หรือศรีปวรมหาราชธรรมราชา กษัตริย์ใหม่ องค์นี้ครองราชย์อยู่นานเกือบ 26 ปี (ค.ศ. 1673-ค.ศ. 1698) ทรงอยู่ในฐานะดีกว่าเจ็ดเพียงเล็กน้อย เพราะอำนาจที่แท้จริงอยู่ในมือของมหาเสนาบดีเพียงไม่กี่คน แม้พม่าจะยังรักษาความสงบทั้งภายนอกภายในไว้ได้ แต่ขาดผู้นำที่เข้มแข็ง เมื่อศัตรูมารุกรานก็ต้องเสียหัวเมืองรอบนอกไปบ้าง เพราะไม่มีใครสามารถจะขับไล่อริราชศัตรู เป็นต้นว่า หุบเขากะบองก็ถูกราชาแห่งมณีปุระมายึดไป

นโยบายยึดมั่นขนบธรรมเนียมอันเก่าแก่และคับแคบนี้ มีผลร้ายกระทบถึงการค้าต่างประเทศ ในที่สุดฮอลันดาทั้งหมดความอดทนเลิกล้มกิจการไปใน ค.ศ. 1679 ความจริงฮอลันดาเคยกระตือรือร้น อยู่พักหนึ่ง ต้องการเปิดกิจการขึ้นที่เมืองพะโมเพราะตอนนั้นแคว้นยูนนานมีการปกครองที่มั่นคงอย่าง เดิมแล้ว เมืองพะโมในพม่าจึงเริ่มเป็นจุดดึงดูดพ่อค้าจีนซึ่งเดินทางมาเป็นกองเกวียนใหญ่ๆ ฮอลันดา จึงสนใจคิดจะเปิดการค้ากับเมืองจินผาคตะวันตกโดยใช้พม่าเป็นทางผ่าน แต่เมื่อทางราชการกรุงอังวะ สั่งห้ามโครงการนี้ ฮอลันดาพิจารณาว่าการค้ากับพม่าแห่งเดียวนี้ไม่คุ้มกับความลำบาก จึงเลิกกิจการ เมื่อฮอลันดาถอนตัวออกไป บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษจึงต้องการเข้าไปค้าขายกับพม่าอีก ประจวบกับขณะนั้นโรงเก็บสินค้าที่มทราสและเมืองอื่นๆ ริมฝั่งโคโรมาเนลกำลังหวาดหวั่นว่า ลิวาจีบพวก มาราธาอาจจะยกทัพมาจู่โจมเมื่อไรก็ได้ จึงต้องเตรียมตัวสะสมอาวุธยุทโธปกรณ์ และต้องการดินปะสิว และตะกั่วซึ่งพม่าเป็นผู้ผลิต สำหรับไปใช้ทำกระสุนดินดำ ดังนั้น เซอร์ สตรีนแฮม มาสเตอร์ ซึ่งเป็นข้าหลวงที่ป้อมเซนตยอร์ช จึงส่งคณะทูตไปกรุงอังวะ เมื่อ ค.ศ. 1680

เหตุสำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งทำให้อังกฤษต้องเดินเต็มขั้นนี้ก็คือ ใน ค.ศ. 1680 ฝรั่งเศสได้ เปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นแล้วในกรุงศรีอยุธยา และยังมีผูกมิตรกับนักเผชิญโชคชาวกรีกผู้หนึ่งชื่อ คอนสแตน พอลคอน ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่กำลังมีอิทธิพลมากของสมเด็จพระนารายณ์ได้อย่างสนิทสนม แม้บริษัท อังกฤษจะเห็นว่าสยามมีท่าที่เกี่ยวกับการค้าต่างประเทศในทางที่เป็นมิตรกว่าพม่า แต่ผู้แทนของบริษัท อีสต์อินเดียของอังกฤษที่อยุธยาไม่ถูกกับพอลคอน และกับพวกพ่อค้าอังกฤษที่หาประโยชน์ส่วนตัวซึ่ง ขณะนั้นวนเวียนอยู่ที่เมืองมะริด บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษรู้สึกอึดอัดใจมาก จึงคิดจะลงเสียโชค ในพม่าดูอีกครึ่งหนึ่ง โดยเจ้าฟ้าชายเจมส์ ดยุกแห่งยอร์ก เป็นผู้สนับสนุนเรื่องนี้ เพราะมีชาวฮอลันดา ที่เคยเป็นผู้จัดการโรงเก็บสินค้าของฮอลันดาที่กรุงอังวะชื่อ สปราร์ ได้ทูลให้ทราบฯ ถ้าลองพยายาม แสวงหาหนทางค้าขายกับจินผาคตะวันตกโดยใช้เส้นทางบกดูอีกที อาจจะได้ผลคุ้มกับความเหนื่อยยาก

¹ Foster, *English Factories in India*, (1650-4), หน้า 19.

² D. G. E. Hall, "The Dagregister of Batavia and Dutch Relations with Burma", *JBR.S.*, XXIX, ตอนที่ 2, หน้า 149. ดู Pieter Van Dam ด้วย.

³ Phayre, เรื่องเดิม, หน้า 139, Wood, เรื่องเดิม, หน้า 193. กล่าวว่า เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1662 หลังจากพระเจ้าแปรขึ้น ครองกรุงอังวะ แต่ฮาร์วีว่าเป็นปี ค.ศ. 1661 ก่อนพระเจ้าปิงดาเลจะออกจากราชสมบัติ ในจดหมายของพ่อค้าฮอลันดาที่ลิเรียมก็จะดูเหมือนว่าเป็นปีนี้. (Hall, เรื่องเดิม, หน้า 150).

⁴ หมายเหตุผู้แปล : ไทยเรียก พระเจ้าสิริสุธรรมราชา.

แต่บรรดากรรมการของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษก็ยังลังเลใจไม่กล้าใช้แผนการนี้ พอเสนาบดีพม่าบายเบี่ยงไม่ยอมรับข้อเสนอ ก็เลยพากันโง่งม การเจรจาครั้งนี้จึงไม่เกิดผล เพราะพม่าไม่ยอมให้หน้าดินประสิ้วและตะกั่วออกนอกประเทศไม่ว่าในกรณีใดๆ ครั้นแล้วผู้แทนที่ป้อมเซนต์ยอร์ชก็ได้ทราบบว่าอาจจะได้ผลผลิตอื่นๆ ของพม่าที่บริษัทต้องการจากพ่อค้าอินเดีย พ่อค้าอาร์มีเนียน และพ่อค้าเอกชนที่ค้าขายกันเป็นส่วนตัว ซึ่งเป็นพวกที่อยู่ใต้บังคับกฎหมายของอังกฤษที่เมืองมัทราส

ในระหว่างนั้น แผนการของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 เกี่ยวกับเมืองไทยดำเนินไปด้วยดี และการกระทำของพวกพ่อค้าอังกฤษที่ปลีกตัวออกจากบริษัทไปหากินเป็นส่วนตัวอยู่ที่เมืองมะริดซึ่งบริษัทถือว่าเป็นการกระทำแบบโจรสลัด ไม่เพียงแต่ทำให้สัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับอังกฤษขาดลงเท่านั้น แต่ยังทำให้ถึงกับเกิดการรบพุ่งกันหลายครั้ง ในตอนปลาย ค.ศ. 1686 สภาที่ป้อมเซนต์ยอร์ชพยายามจะยึดเกาะเนแกรส ซึ่งตั้งอยู่ที่ปากแควตะวันตกของแม่น้ำอิระวดี เพื่อใช้เป็นฐานทัพเรือสำหรับคุกคามเมืองมะริด¹ แต่ไม่สำเร็จ ในปีต่อมาระหว่างที่กำลังพากันเพียรจะยึดเมืองมะริดนั้น กัปตันแอนโทนี เวลเดนได้ไปที่เกาะนั้น แต่บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษไปมีเรื่องบาดหมางกับพระเจ้าไอริ่งเซบ จึงไม่สามารถแบ่งกำลังจากอินเดียมาตั้งนิคมใหม่บนเกาะนี้ได้ และแม้ว่าฝรั่งเศสจะยึดเมืองมะริดไว้ในอำนาจได้แต่ก็เป็นการชั่วคราว เพราะการเสี่ยงโชคของฝรั่งเศสในเมืองไทยนั้นพินาศล้มเหลวไปหมดใน ค.ศ. 1688 ดังนั้นบริษัทอังกฤษจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องใช้กำลังรบทางฝั่งตะวันออกของอ่าวเบงกอลอีกต่อไป

ด้วยเหตุนี้เจ้าหน้าที่ที่ป้อมเซนต์ยอร์ชจึงหันไปสนใจเมืองสิริเยมแทน เพราะมีสินค้าไม้สักอันมีค่าจากเมืองท่าแห่งนั้นมาสู่มัทราสเสมอ การที่ฝรั่งเศสพยายามสร้างอิทธิพลทางทะเลในทะเลตะวันออกและยึดเมืองมะริดอยู่พักหนึ่งนั้น เป็นบทเรียนที่ทำให้อังกฤษเล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีสถานไว้ที่ใดสักแห่งทางฟากตะวันออกของอ่าวเบงกอล เพื่อเป็นอู่ซ่อมเรือ ฝั่งโคโรมาเนลของอินเดียไม่มีท่าเรือที่ดีที่จะให้เรือแวะเข้าไปซ่อมได้อย่างปลอดภัย โดยเฉพาะในระยะตั้งแต่เดือนตุลาคม ซึ่งเป็นเวลาที่ดินฟ้าอากาศเปลี่ยนแปลงจากฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงใต้เป็นฤดูมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ อย่างไรก็ตาม การที่จะให้กองทัพเรือคอยตระเวนอยู่นอกฝั่งโคโรมาเนลในฤดูพายุใหญ่ในเดือนตุลาคมและพฤศจิกายนเป็นสิ่งที่ไม่ได้ ฉะนั้นในระยะที่ไม่มีกองเรือคุ้มครองนี้ โรงเก็บสินค้าและเรือสินค้าที่อยู่ในอ่าวเบงกอลจะตกอยู่ในอันตรายไม่มีทางต่อสู้อหากมีกองเรือข้าศึกเข้ามาโจมตี ด้วยเหตุนี้ ถ้าอังกฤษมีสถานซ่อมเรืออยู่ทางฝั่งตรงข้ามของอ่าวเบงกอลก็จะมีประโยชน์อย่างยิ่ง แม้ในขณะนั้นจะยังไม่มีใครเห็นความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ และเพิ่งจะมาเห็นปัญหานี้เมื่อเกิดต่อสู้กับฝรั่งเศสเพื่อแย่งกันเป็นเจ้าของมหาสมุทรอินเดีย ในระหว่างสงครามสิบราชสมบัติออสเตรีย (ค.ศ. 1740 - ค.ศ. 1748) เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่ออังกฤษยึดเมืองมะริดไม่สำเร็จใน ค.ศ. 1687 หลังจากนั้นไม่นานเจ้าหน้าที่ทางป้อมเซนต์ยอร์ชก็เริ่มคิดจะตั้งอู่ซ่อมเรือที่เมืองสิริเยม และใน ค.ศ. 1689 เรือฟรีเกตชื่อ “โดมอนด์” ก็ได้เข้าไปซ่อมแซมที่นั่น

การริเริ่มสร้างอู่ซ่อมเรือนี้ไม่เกิดผลทันตาเห็น ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะบรรดากรรมการของบริษัทที่อังกฤษพยายามขัดขวางแผนการที่จะกลับไปตั้งโรงเก็บสินค้าในพม่าขึ้นใหม่ ใน ค.ศ. 1692 เจ้าหน้าที่พม่าที่เมืองเมาะตะมะยึดเรือสินค้าขนาดเล็กของชาวอาร์มีเนียนคนหนึ่งซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองมัทราสแล้วจับลูกเรือซังคุกไว้ ด้วยเหตุว่าเรือลำนี้มีสินค้าของนาธาเนียล ฮิกกินสัน ผู้ว่าการป้อมเซนต์ยอร์ชบรรทุกมาด้วย ฮิกกินสันจึงตัดสินใจส่งผู้แทนไปกรุงอังวะ เพื่อเจรจาขออภัยให้ปล่อยพ่อค้าและลูกเรือ

ที่พม่าจับไว้ และให้คืนสินค้าที่ยึดไว้ด้วย อีกกินสันคาดคะเนว่าถ้าเขาสามารถให้สัญญากับพม่าว่าจะจัดการให้บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษเปิดการค้าขายกับพม่า เรื่องราวต่างๆ ก็คงจะสะดวกมาก แต่เขาไม่อยู่ในฐานะที่แม้แต่จะจัดส่งลูกจ้างของบริษัทไปพม่า ยิ่งกว่านั้นเขายังไม่อยู่ในฐานะที่จะเสนอสิ่งใดที่จะมีผลผูกพันถึงบริษัท ผู้แทนของเขาคือ เอ็ดเวิร์ด ฟลิตวูด ซึ่งเดินทางไปกรุงอังกอร์ใน ค.ศ. 1695 เป็นแค่พ่อค้าเอกชนอยู่ที่มัทราส อีกกินสันต้องจ่ายเงินส่วนตัวเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปพม่าครั้งนี้ แต่เขาก็พยายามอย่างดีที่สุดคือแสร้งทำเป็นว่าการเดินทางของฟลิตวูดเป็นเรื่องราชการและสอนให้ฟลิตวูดไปขอ “เสรีภาพในการเข้าไปช่อมเรือและต่อเรือ” ที่เมืองสิริเยม การณ์เป็นไปอย่างที่เขาคาดคะเนคือเสนาบดีของพม่าแจ้งให้ฟลิตวูดทราบว่า ถ้าหากบริษัทจะเปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นที่สิริเยมอีก ค่าช่อเรือของฟลิตวูดก็จะเป็นผลสำเร็จ ถ้าไม่เปิดก็ไม่มีประโยชน์ที่จะเจรจากัน

ในที่สุดก็ตกลงกันได้เป็นที่พอใจ ป้อมเซนตยอร์ชจะต้องตั้งหัวหน้าคนหนึ่งมาจัดการควบคุมอุเรือของอังกฤษที่เมืองสิริเยม และหัวหน้าผู้นี้จะต้องรับผิดชอบดูแลพ่อค้าชาวอังกฤษที่จะมาค้าขายติดต่อกับพม่าด้วย อย่างไรก็ตาม ป้อมเซนตยอร์ชไม่สามารถจะชักชวนให้บริษัทอีสต์อินเดียเข้ามาร่วมงานเป็นทางการได้ อีกกินสันจึงพยายามจะจัดตั้งบริษัทเอกชนขึ้นแต่ไม่สำเร็จ จึงตั้งโทมัส บาวเยียร์ ซึ่งเป็น “คหบดี” อยู่ที่มัทราส ให้ไปควบคุมดูแลกิจการอุเรือของอังกฤษที่สิริเยม แล้วส่งชาวอังกฤษที่ไปค้าขายกับพม่า “ให้เคารพเชื่อฟังคำสั่งของเขา” ที่จริงแล้วหัวหน้าชาวอังกฤษผู้นี้ไม่ได้อยู่ในพม่าเป็นประจำ แต่ไปกับเรือของพ่อค้าชาวมัทราสในเดือนกันยายนทุกปี แล้วกลับมาในเดือนมีนาคม งานการของเขาที่อุเรือจึงไม่เป็นที่น่าพอใจ บริษัทอีสต์อินเดียไม่มีส่วนควบคุมหัวหน้าผู้นี้ และหัวหน้าก็ควบคุมพวกพ่อค้าไม่ได้ ถูกพวกพ่อค้าหัวเราะเย้ยหยัน ใน ค.ศ. 1720 กัปตันยอร์ช เสรอน และผู้ช่วยเรือสินค้าอังกฤษซึ่งเข้าไปช่อมเรือที่เมืองสิริเยม ไม่ยอมรับฟังคำสั่งหัวหน้าชาวอังกฤษในเวลานั้น ผลก็คือเกิดการวิวาทกัน มีลูกเรือเสียชีวิตไป 2 คน

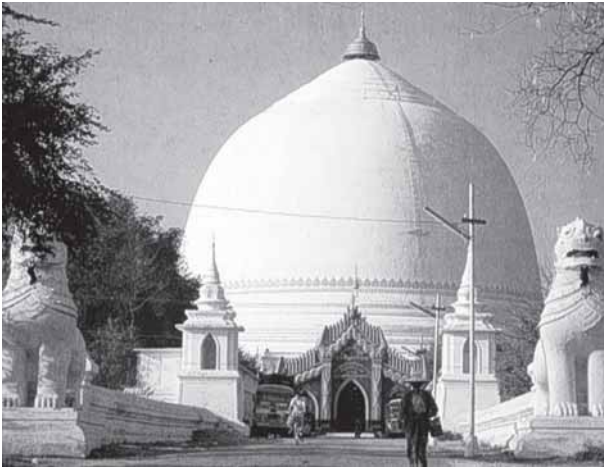
ดังนั้น มัทราสจึงส่งผู้สำเร็จราชการแทนมาทำงานแทนตำแหน่งหัวหน้า ผู้สำเร็จราชการแทนผู้นี้ต้องจ่ายเงินก้อนใหญ่ให้กับสภาที่มัทราสเป็นค่าประกัน แลกกับสัญญาว่าจ้างให้ต่อและช่อมเรือในนามของบริษัทอีสต์อินเดียที่สิริเยมนี้เป็นประจำ แต่การทดลองนี้ก็ห่างไกลความสำเร็จมาก เพราะผู้สำเร็จราชการแทนบางคนไม่มีความสามารถเพียงพอ มีคนหนึ่งนำเช็คเงินหลบหนีไปเลย ทั้งยังมีเสียงบ่นกันว่าช่างที่อุเรือเมืองสิริเยมฝีมือไม่ดี ค่าจ้างต่อเรือก็แพง ใน ค.ศ. 1741 สภาที่ป้อมเซนตยอร์ชจึงตัดสินใจว่าต่อไปนี้จะออกคำสั่งให้ไปต่อเรือที่อุปาร์ซีที่เมืองบอมเบย์ แต่อุเรือที่สิริเยมก็ยังเป็นสถานีช่อมเรือต่อไป จนกระทั่งถูกทำลายเมื่อมอญก้อจาลาลใน ค.ศ. 1743

ระหว่างนั้นฝรั่งเศสเห็นอังกฤษเปิดอุเรือที่สิริเยมก็คิดจะเอาอย่าง เมื่อดูเพลซ์มาถึงเมืองปอนดิเชอริใน ค.ศ. 1720 ไม่นาน ก็เห็นความสำคัญของการทำเรือในพม่าว่าเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่ดีในอ่าวเบงกอล ใน ค.ศ. 1727 เขาจึงแนะนำให้สร้างอุเรือที่สิริเยม 2 ปีต่อมาผู้นี้ก็เปิดกิจการและจัดการได้เรียบร้อยเป็นผลดี ช่างต่อเรือมีความชำนาญ เป็นอุเรือที่มีประสิทธิภาพ ต่อเรือไม่สึกได้อย่างดีเยี่ยม จนมีแผนจะขยายกิจการออกไปอีก แต่พอดีเกิดกบฏมอญใน ค.ศ. 1740 จึงจำเป็นต้องเลิกกิจการ

¹ Hall, *Early English Intercourse*, หน้า 129-137.

พระเจ้ามินเรจอดินสิ้นพระชนม์เมื่อ ค.ศ. 1698 มีกษัตริย์สืบพระราชวงศ์ต่อมาอีก 3 พระองค์ คือ พระเจ้าเสนห์¹ (ค.ศ. 1698 - ค.ศ. 1714) พระเจ้าพินกันเว² (ค.ศ. 1714 - ค.ศ. 1733) และพระมหาชรรมาราชาธิปดี (ค.ศ. 1733 - ค.ศ. 1752) ทุกพระองค์ก็เหมือนพระเจ้ามินเรจอดินคือไม่เข้มแข็งเด็ดขาด และแทบจะไม่ได้ออกจากพระนครเลย ทรงปฏิบัติพระองค์เหมือนถูกคุมขังอยู่แต่ในพระราชวัง แม้จะเป็นความจริงที่ว่าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ดำเนินนโยบายรักสงบ แต่ก็ไม่เป็นพระเกียรติยศอันใด เพราะนโยบายสันตินี้เป็นผลมาจากความอ่อนแอของบ้านเมืองนั่นเอง พระมหากษัตริย์ที่อ้างจะมีพระราชอำนาจควบคุมหัวเมืองประเทศราชได้มากน้อยเพียงไรนั้นยากที่จะกล่าวได้ แต่คงจะปกครองพม่าภาคใต้ลงมาได้ไม่เกินลุ่มแม่น้ำอิรวดี หงสาวดี และสิริเยม

เจดีย์คองมุดอ

แม้ว่าดินแดนบริเวณปากแม่น้ำยังไม่ฟื้นจากความบอบช้ำยับเยินอันเกิดขึ้นเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 แต่มอญก็ไม่ละความพยายามที่จะกู้เอกราชของตน และคิดหวังว่าวันหนึ่งถ้ามีโอกาสจะต้องสร้างอาณาจักรหงสาวดีขึ้นใหม่ ไม่ใช่โอกาสนั้นก็มาถึง เมื่อมณีปุระซึ่งเป็นรัฐเล็กๆ บนภูเขาตกลงมาจู่โจมรุกรานพม่าตอนบนหลายครั้ง กษัตริย์พม่าอ่อนแอไม่สามารถยับยั้งการรุกรานของมณีปุระได้ เมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 16 พระเจ้าบุเรงนองเคยบังคับมณีปุระเป็นเมืองขึ้นของพม่า ต่อมามณีปุระตั้งตัวเป็นเอกราช และดังที่เราได้เห็น ในแผ่นดินของพระเจ้ามินเรจอดินนั้น มณีปุระสามารถยกทัพ

ล่องลำเข้ามจนถึงตำบลกะบอ รุกลงมาตามลำน้ำชินด์วินตอนบน กาหริบเนวาซ (ค.ศ. 1714 - ค.ศ. 1754) ราชานแห่งมณีปุระนำกองทหารม้าซึ่งมีความสามารถพิเศษในการรบ เข้ามาคุกคามพม่าตอนบน ทำลายหมู่บ้านวัดวาอาราม ปล้นสะดมกวาดทรัพย์สินสมบัติแล้วหนีกลับไป ก่อนที่กองทัพพม่าจะยกขึ้นไปขัดขวางได้ทัน ทหารพม่าที่ถูกส่งไปรักษาชายเขตแดนก็พ่ายแพ้กองทัพมณีปุระหลายครั้ง ชาวมณีปุระเพิ่งเปลี่ยนไปนับถือศาสนาฮินดู พวกพราหมณ์ก็ยุยงให้กำลังใจว่า ถ้าหากได้ลงอาบน้ำในแม่น้ำอิรวดีที่เมืองสะกายแล้วจะเกิดสวัสดิมงคลเป็นอย่างยิ่ง ใน ค.ศ. 1738 ทหารมณีปุระก็ไปตั้งค่ายอยู่ใกล้ๆ เมืองสะกาย แล้วเข้าโจมตีค่ายพม่าซึ่งพระเจ้าสะลุนทรงสร้างไว้เพื่อป้องกันรักษาพระเจดีย์ “คองมุดอ” หลังจากพม่าทหารประจำป้อมค่ายหมดแล้ว ทหารมณีปุระก็เผาผลาญบ้านเรือนราษฎรรวมทั้งวัดวาอาราม เรื่อยลงมาจนถึงกำแพงเมืองอังวะ ทหารมณีปุระต้องการแค่ปล้นสะดมทรัพย์สิน มิได้ต้องการชัยชนะ แต่พม่าก็ไม่มีผู้นำที่เข้มแข็งพอจะรับสถานการณ์นี้ได้

กษัตริย์พม่าเสื่อมพระเดชานุภาพจนทำให้ราชอาณาจักรแตกแยกกันอีก เริ่มตั้งแต่ ค.ศ. 1740 ไทยใหญ่เผ่ากวะที่เมืองออกโป ใกล้เมืองมัธยาในพม่าตอนบน ไม่พอใจที่ถูกเก็บภาษีตั้งหนามากเกินไป จึงก่อกบฏขึ้น มีหัวหน้าชื่อคอนนา-เอน ไทยใหญ่พวกนี้เข้าร่วมกับมอญกลุ่มหนึ่งซึ่งถูกเนรเทศ ช่วยกันขับไล่พม่าออกจากดินแดนแถบนั้น ในเวลาใกล้ๆ กันนั้นเองก็เกิดจลาจลขึ้นในบริเวณพม่าตอนล่าง

เพราะเหตุว่าอุปราชพม่าที่ครองหงสาวดีอยู่นั้นคิดกบฏจะล้มล้างรัฐบาลพม่า จึงยกทัพไปเมืองลิเรียม แต่ถูกทหารของตนเองก่อกบฏขึ้นแล้วประหารชีวิตอุปราชเสีย เมื่อกษัตริย์พม่าส่งกำลังทัพลงไปจัดการบ้านเมืองให้สงบเรียบร้อย มอญจำนวนมากก็ถูกซื้อเข้าโจมตีกองทัพพม่าจนได้ชัยชนะ และเข้ายึดเมืองลิเรียมและเมาะตะมะไว้ได้ แล้วประหารชาวพม่าทุกคนที่ได้พบเห็น แล้วสถาปนากษัตริย์ของตนเองคือ สมิงทอพุทธิเทศขึ้นที่เมืองหงสาวดี สมิงทอผู้นี้เป็นบุตรของอุปราชเมืองพุกาม ซึ่งเคยพยายามจะยึดกรุงอังวะเมื่อ ค.ศ. 1714 แต่ไม่สำเร็จ จึงหนีไปอยู่ในป่าทางตะวันออกของหงสาวดี เมื่อมีผู้ไปเชิญให้เป็นกษัตริย์นั้นสมิงทอยังบวชเป็นภิกษุอยู่ พระองค์เป็นผู้นำที่ไม่สามารถ แต่พม่าในเวลานั้นอ่อนแอมากจนกองทัพของสมิงทอสามารถยึดดินแดนพม่าตอนล่างได้เรื่อยไปจนถึงเมืองแปรและตองอู แล้วรุกรานเรื่อยขึ้นไปตามลำแม่น้ำอิระวดี จนกระทั่งไปคุกคามอยู่ที่หน้าราชธานีของพม่า

พม่าต่อต้านการรุกรานของมอญไม่ถนัด เพราะพวกมณีปุระทางเหนือจู่โจมลงมาตีหลายครั้ง เป็นเช่นนี้จนกระทั่ง ค.ศ. 1749 พม่าเกือบจะไม่ได้เป็นฝ่ายรุกเลย เพราะไม่อาจทิ้งบ้านเกิดเมืองนอนไว้โดยไม่มีกำลังป้องกันเพื่อจะลงไปปราบมอญทางปากแม่น้ำ ตราบใดที่ยังไม่มีวิธีจะป้องกันบ้านเมืองให้พ้นภัยจากพวกมณีปุระ พม่าก็จัดการกับมอญไม่ได้ ต่อเมื่อมีผู้นำที่สามารถขบปัญหาเรื่องชาวมณีปุระนี้ได้แล้ว จึงจะทุ่มเทกำลังลงไปปราบมอญได้ แต่กว่าจะถึงเวลานั้นกรุงอังวะก็แตกเสียแล้ว เรื่องมีอยู่ว่าเมื่อ ค.ศ. 1743 เจ้าเมืองแปรเป็นผู้นำกองทัพออกรบกับมอญ แล้วยึดครองเมืองลิเรียมไว้ได้ชั่วคราว แต่พรรคพวกบริวารเสพสุรากันเมามาย จนมอญหวนกลับมาตีเอาเมืองลิเรียมกลับคืนไปได้ แล้วขับไล่พม่าออกไปจนหมด ต่อจากนั้นก็ขับเคี่ยวกันต่อไป มอญได้ชัยชนะยึดได้เมืองแปร ตั้งแต่นั้นมามอญก็เป็นฝ่ายรุก ในระหว่างที่พม้ายึดเมืองลิเรียมอยู่นั้น พม่าได้เผาโบสถ์ของชาวอาร์มีเนียน ฝรั่งเศส และโปรตุเกส แล้วยังทำลายโรงเก็บสินค้าของชาวต่างประเทศทุกชาติ เว้นแต่ของอังกฤษ เพราะมีทหารชิบอยกองเล็ก ๆ ซึ่งอังกฤษส่งมาจากเมืองมัทราสป้องกันอยู่ มอญซุนเคื่องผู้ว่าการโรงเก็บสินค้าของอังกฤษชื่อ โจนาธาน สมาร์ต ซึ่งยึดความเป็นกลางอย่างเคร่งครัดไม่ยอมให้ความช่วยเหลือ ทั้งที่มอญขอความช่วยเหลือไปหลายครั้ง ดังนั้นเมื่อมอญได้ชัยชนะแล้วจึงบังคับให้สมาร์ตยอมแพ้ แล้วเผาโรงเก็บสินค้าอังกฤษเสียสิ้น แต่ออนุญาตให้สมาร์ตกับพรรคพวกกลับไปเมืองมัทราสได้

ในปีนั้นเอง บาทหลวงกัลลีสเซียซึ่งได้รับแต่งตั้งให้มาเป็นพระสังฆราชองค์แรกแห่งพม่า ก็มาถึงเมืองลิเรียมพร้อมด้วยคณะนักบวชผู้ช่วย คณะบาทหลวงไม่สามารถไปถึงกรุงอังวะได้ตั้งหมายจึงไปกรุงหงสาวดีแทน มอญก็อนุญาตให้อยู่ที่กรุงหงสาวดีได้ ต่อมาเมื่อมีเรือของบริษัทฮอลแลนด์มาถึงท่าเรือเมืองลิเรียม 6 ลำ พาเจ้าหน้าที่และบรรทุกสินค้าจากโรงเก็บสินค้าเดิมที่เบงกอลมาด้วยเพราะถูกไล่มาจากที่นั่น รัฐบาลมอญที่หงสาวดีส่งสังฆราชกัลลีสเซียไปเจรจาสอบถามความประสงค์ ได้ความว่าหัวหน้าคณะคือ เดอ โซนามิลล์ ตั้งใจจะมาขออนุญาตเปิดโรงเก็บสินค้าที่ลิเรียม จึงเกลี้ยกล่อมให้ไปหงสาวดีถวายฎีกาต่อพระเจ้าแผ่นดินมอญ เดอ โซนามิลล์แสดงความโง่เขลาที่พกอวูครบมือไปด้วย ทำให้มอญระแวงสงสัยจึงวางแผนฆ่าเสียทั้งคณะ เมื่อสังฆราชกัลลีสเซียทราบเรื่องก็เตือนเดอ โซนามิลล์

1 หมายถึงผู้แปล : ไทยเรียก พระเจ้าศิริมหาสิหสูธรรมราชา.

2 หมายถึงผู้แปล : ไทยเรียก พระเจ้าศิริบรมหารธรรมราชาธิบดี.

ซึ่งพยายามหนีอย่างสุดฤทธิ์ แต่ทั้งคณะรวมทั้งท่านสังฆราชกับบาทหลวงอีก 2 รูป ถูกล้อมและถูกฆ่าตาย มีเหลือรอดชีวิตหนีลงเรือออกจากลิเรียนไปได้เพียง 4 คน

ชาวมอญนิยมชมชื่นสืบทอดพุทธศกมาก เพราะชาวซึ่งในน้ำพระทัยอันเมตตากรุณา แต่ขุนนางผู้ใหญ่เห็นว่าไม่มีความสามารถพอที่จะเป็นผู้นำ เรื่องถึงขั้นวิกฤติใน ค.ศ. 1747 เมื่อมอญยกทัพขึ้นไปทางเหนือของแม่น้ำอิระวดี มุ่งสู่กรุงอังวะแต่ถูกพม่าต้านทาน มอญได้รับความเสียหายมากจนต้องทิ้งกรุงหงสาวดีไปตั้งมั่นอยู่ที่เมืองสะโตง หลังจากปรึกษากันอย่างสุขุมแล้ว สมิททองพุทธศกก็ประกาศสละราชสมบัติเพราะไม่มีความเหมาะสม แล้วหนีไปเชียงใหม่พร้อมด้วยทหารคนสนิทกลุ่มหนึ่ง พญาทะเลอักษรมหาเสนาดีได้รับแต่งตั้งเป็นกษัตริย์แทน พญาทะเลประกาศจะรื้อฟื้นจักรวรรดิของพระเจ้าบุเรงนองขึ้นใหม่ แต่ก็ไม่มีผู้ทางหรือความสามารถที่จะทำให้โครงการนี้สำเร็จ แม้ว่าจะแต่งตั้งตะละบันผู้มีฝีมือแกล้วกล้าในบรรดามอญให้เป็นผู้สำเร็จราชการฝ่ายทหาร แต่ก็มีผลเพียงอย่างเดียวคือมอญมีความรู้สึกอันแรงกล้ายิ่งขึ้นในการที่จะรุกรบต่อไป ซึ่งเป็นสิ่งที่มอญทำอยู่แล้วนับแต่ได้ออกกราชมา ส่วนพม่านั้นไม่สามารถต่อต้านมอญได้ผล ไม่ข้ามมอญก็รุกขึ้นไปทางเหนือจนเลยกรุงอังวะไป เห็นได้ชัดว่าตั้งใจจะไปผนึกกำลังกับพวกไทยใหญ่บริเวณตอนบนของแม่น้ำอิระวดี ค.ศ. 1751 มอญรวบรวมกำลังทัพอันมีอาวุธซึ่งได้จากพ่อค้ายุโรปที่เมืองลิเรียนฝรั่งเศสพร้อมมากพอแล้ว ตะละบันก็ยกทัพใหญ่ขึ้นไปรุกรานพม่าตอนบน ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1752 ยึดได้เมืองอังวะ และถอดกษัตริย์พม่าองค์สุดท้ายของราชวงศ์ตองออกจากราชสมบัติ

การรบครั้งนี้สำเร็จโดยง่ายจนพวกมอญหลงคิดว่าการที่ได้ราชธานีของพม่านั้นหมายถึงได้ชัยชนะแก่พม่าทั้งประเทศ ดังนั้นแทนที่มอญจะทำลายล้างศูนย์กลางของพม่าเสียให้หมดทุกแห่ง อุปราชของพญาทะเลซึ่งไปรบกับตะละบันกลับยกทัพกลับกรุงหงสาวดี ปล่อยให้ตะละบันผู้สำเร็จราชการฝ่ายทหารอยู่ที่อังวะ บังคับเจ้าเมืองทั้งหลายในอาณาจักรพม่าให้มาสวามิภักดิ์ ทั้งที่ตะละบันมีกำลังทหารไม่พอล่าเกิดความจำเป็น ก่อนที่อุปราชจะยกทัพกลับนั้นก็ได้ข่าวไม่ค่อยดีว่ากองทัพย่อยๆ ของมอญที่ส่งออกไปเรียกร้องความสวามิภักดิ์ที่มุตโซโบมโย “เมืองของหัวหน้าพราณ” ซึ่งอยู่เหนือกรุงอังวะขึ้นไป 60 ไมล์นั้น ถูกชาวบ้านแถบนั้นโจมตีแตกยับมา แต่เจ้าอุปราชสำคัญผิดคิดว่าความยุ่งยากทั้งหลายมาจากไทย เพราะไทยทำสัญญาเป็นไมตรีกับกษัตริย์พม่าที่ถูกถอดไป และมองว่าเหตุการณ์ที่มุตโซโบมโยเป็นเรื่องเล็ก จึงยึดมั่นในความคิดที่จะยกทัพกลับหงสาวดี แล้วส่งเสียตะละบันไว้ว่าให้ลงโทษปราบปรามเมืองนั้นให้เด็ดขาดมิให้เป็นเยี่ยงอย่าง โดยไม่เฉลียวใจเลยว่าเหตุการณ์ที่มุตโซโบมโยเป็นการเริ่มต้นของการที่ชนชาติพม่าจะลุกขึ้นยืนหยัดขับไล่มอญออกจากพม่าตอนบน จนราชอาณาจักรมอญต้องสูญไป

บทที่ 21

ความเจริญและความเสื่อมของ ราชอาณาจักรมรหิงแห่งยะไข่

อาณาจักรยะไข่มีพื้นที่ยาวประมาณ 350 ไมล์เลียบไปตามฝั่งตะวันออก

ของอ่าวเบงกอลไปจดภาคใต้ของจิตตะกองในแคว้นเบงกอลตะวันออก มีทิวเขาอาร์กันโยมาอันยาวเหยียดคั่นอยู่ระหว่างยะไข่กับพม่า มีช่องทางผ่านไปมาถึงกันได้สะดวกอยู่ 2 แห่ง คือ ช่องเขาแอน ที่เชื่อมถึงเมืองมินบูของพม่าบนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำอิระวดี และช่องเขาตองยั๊บเชื่อมกับเมืองแปร ชาวยะไข่เรียกตนเองว่า **ระเซียง** และเรียกประเทศของตนว่า **ระเซียงปะยี่** เซอร์อาร์เธอร์ แพร่¹ กล่าวว่า คำนี้เพี้ยนมาจากภาษาบาลี “รทฺขโล” (สันสกฤตว่า รากษส) แปลว่ายักษ์ (พม่าว่า บิลู) หรือผู้เฝ้าวิมานของพระอินทร์บนเขาพระสุเมรุ เซอร์เฮนรี ยูล² เชื่อว่ายะไข่คือเมืองอาร์กิรา หรือแผ่นดินเงินที่ปีโตเลมีเล่าไว้เกี่ยวกับภูมิศาสตร์ของแหลมอินโดจีน แต่ยะไข่ไม่ได้ผลิตเงิน จึงทำให้สิ่งที่เคยเชื่อกันมาแต่ก่อนกลายเป็นปัญหาที่ต้องถกเถียงกันต่อไป³

ชาวยะไข่ปัจจุบันนี้ก็คือชาวพม่า แต่มีเชื้อสายอินเดียปนอยู่ด้วยอย่างไม่มีข้อสงสัย ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา แต่ได้รับอิทธิพลจากพวกมุสลิมในอินเดีย เพราะติดต่อกันมาหลายร้อยปี ภาษาที่ใช้คือภาษาพม่า แต่เพี้ยนไปและออกเสียงอย่างพม่าโบราณ ที่สังเกตได้ชัดเป็นพิเศษคือการใช้ยฺสงวนตัว “ร” ไว้ได้ ส่วนพม่าที่ออกเสียงเพี้ยนเป็นตัว “ย” ไปเสียแล้ว ชาวเบงกอลเรียกพวกยะไข่ว่า **มฺฆ** นักเขียนชาวยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เขียนว่า **มฺก** คำๆ นี้ยังคงใช้เรียกชนพวกหนึ่งในจิตตะกองซึ่งนับถือพุทธศาสนา พูดภาษาเบงกาลี แต่ไม่ใช่ชนเผ่ามองโกล มีผู้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับนิรุกติศาสตร์ของภาษายะไข่แปลกๆ ไว้มาก⁴ แต่เป็นปัญหาที่ยังพิสูจน์ไม่ได้

¹ History of Burma, (1883), หน้า 41.

² เดิมอยู่ในข้อเขียนของเขา ใน Proceedings of the Royal Geographical Society, (พฤศจิกายน, 1882).

³ สำหรับทัศนะทั้งหลาย ดู G. E. Gerini, Researches on Ptolemy's Geography of Eastern Asia, หน้า 37-40.

⁴ ดูบันทึกของ Phayre's, เรื่องเดิม, หน้า 47-48. และดูบทความเกี่ยวกับ Mugg ใน Hobson-Jobson.

พุทธศาสนาดังจะแผ่มาถึงยะไข่ก่อนพม่ามานานทีเดียว **พระพุทธรูปมหายุณี** (มหายัมมุณี) ซึ่งพม่านำไปจากยะไข่เมื่อ ค.ศ. 1785 และปัจจุบันนี้ประดิษฐานในพระเจดีย์อารกันที่เมืองมันทะเลย์นั้นอาจสร้างตั้งแต่ระยะต้นคริสต์ศักราช

พระมหายุณี เดิมเป็นพระพุทธรูปสำคัญของยะไข่ ถูกพม่านำมาในสมัยพระเจ้าปดุง ปัจจุบันเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์และสำคัญของพม่า ประดิษฐานที่วัดพระมหายัมมุณี มัณฑะเลย์

จารึกโบราณหลายแห่งกล่าวถึงราชวงศ์กษัตริย์จันทร ซึ่งอาจจะตั้งขึ้นเมื่อประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ 4¹ ราชอาณาจักรนี้มีชื่อเป็นภาษาอินเดียว่า ไวศาลี กล่าวว่ราชวงศ์นี้มีกษัตริย์ 13 พระองค์ครองราชย์ที่เมืองไวศาลีเป็นเวลา 230 ปี พงศาวดารของยะไข่อ้างว่า ราชอาณาจักรนี้ตั้งขึ้นเมื่อ 2,666 ปีก่อนคริสตกาล และมีรายพระนามกษัตริย์ตั้งต้นตั้งแต่นั้น²

เชื่อกันว่าชนชาติพม่าไม่ได้เข้ามาอยู่ในยะไข่จนกระทั่งประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 10 กษัตริย์ราชวงศ์ก่อนหน้านั้นน่าจะเป็นชาวอินเดียเข้ามาปกครองประชาชนซึ่งคล้ายคลึงกับชนเผ่าที่อยู่ในเบงกอล บรรดาราชาธานีที่มีชื่อปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ล้วนแต่อยู่ทางเหนือใกล้กับมณฑลอัคชัยในปัจจุบัน ดินแดนแถบนี้เป็นบริเวณที่ถูกพวกชาวเขาเผ่าต่างๆ เป็นต้นว่าไทใหญ่ พม่า และเบงกาลีรุกรานอยู่เสมอ มีอยู่ระยะหนึ่งยะไข่ตั้งตัวแทบจะไม่ติดเป็นเวลานาน ชาวยะไข่เป็นชาติที่รักอิสระเสรีภาพอย่างแรงกล้าในเรื่องการรบพุ่งนั้นยะไข่เป็นฝ่ายรุกรานผู้อื่นบ่อยเท่าๆ กับที่ตนถูกรุกราน กิจกรรมสำคัญคือไปรุกรานเบงกอลทางทะเล จนมีความชำนาญในการรบทางทะเลและแม่น้ำยิ่งขึ้นทุกที เมื่อประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้ไปคุกคามสร้างความตกใจแก่ประชาชนทางแถบปากแม่น้ำคงคา

ยะไข่ทางเหนือถูกพระเจ้าอโนรธาแห่งพุกาม (ค.ศ. 1044 - ค.ศ. 1077) ปราบได้ แต่ไม่ได้ผนวกไว้ในอาณาจักรของพระองค์ ปล่อยให้เป็นรัฐกึ่งอิสระ มีกษัตริย์ของตนเองปกครองและสืบสันตติวงศ์กันต่อมา ครั้นอาณาจักรพุกามล่มสลายเมื่อ ค.ศ. 1287 ยะไข่ก็เป็นเอกราชในรัชกาลของพระเจ้ามินดี พงศาวดารกล่าวว่รัชกาลพระเจ้ามินดียาวนานถึง 95 ปี (ค.ศ. 1279 - ค.ศ. 1374) ซึ่งเป็นเรื่องเหลือเชื่อในรัชกาลของพระองค์มีเหตุการณ์สำคัญคือ ยะไข่มีชัยชนะต่อพวกเบงกาลีที่ยกทัพมารุกรานครั้งใหญ่ พอสิ้นรัชกาลนี้แล้วยะไข่กลายเป็นแนวที่สงครามระหว่างอังวะกับหงสาวดีอยู่นาน ทั้ง 2 ฝ่ายต่างพยายามแย่งชิงกันเพื่อมีอำนาจควบคุมยะไข่ ที่แรกพม่า ต่อมาก็มอญ โดยสถาปนาผู้ซึ่งฝ่ายตนสนับสนุนขึ้นเป็นกษัตริย์ยะไข่

ใน ค.ศ. 1404 พม่ากลับมีอำนาจเหนือยะไข่อีก พระเจ้านรเมชลา³ แห่งยะไข่หนีไปเบงกอล พระเจ้าอาหเม็ดชาห์ผู้ครองอาณาจักรโอรังอัรบเป็นอง่างดี ระหว่างที่ลี้ภัยอยู่นอกประเทศนั้น พระเจ้านรเมชลาได้สร้างเกียรติคุณโดยช่วยเจ้าบ้านขับไล่ศัตรูซึ่งมารุกราน ใน ค.ศ. 1426 พระเจ้าอาหเม็ดชาห์สิ้นพระชนม์ พระเจ้านาซีร์ชาห์กษัตริย์องค์ใหม่จัดกองทัพให้พระเจ้านรเมชลาทำเอกราชและชิงราชสมบัติกลับคืน พงศาวดารของยะไข่บันทึกว่านาซีร์ชาห์ทรงมอบอำนาจให้ว่าลีชาห์เป็นแม่ทัพ แต่แม่ทัพผู้นี้กลับ

คิดร้ายไปสมรู้ร่วมคิดกับหัวหน้าภิกษุชาวยะไข่ จับพระเจ้านเรศวรฆ่าทิ้งไว้ แต่พระเจ้านเรศวรหนีไปได้ ใน ค.ศ. 1430 พระองค์ได้ราชสมบัติคืน โดยการช่วยเหลือจากกองทัพซึ่งพระเจ้านาซีร์ซาท์ส่งมาช่วยอีก เป็นครั้งที่ 2

พระเจ้านเรศวรทรงสร้างราชธานีขึ้นใหม่ มีชื่อภาษายะไข่ว่า มรวกฏ แต่คนทั่วไปนิยมเรียกตามพม่าว่า **มรหัง** เมืองหลวงใหม่นี้ตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1433 พระเจ้านเรศวรเถิดว่าอาณาจักรของพระองค์เป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรโกร์ พระองค์กับรัชทายาทจึงใช้สร้อยพระนามตามแบบมุสลิมต่อท้ายพระนามภาษายะไข่ เพื่อเป็นเครื่องหมายว่าเป็นเจ้าประเทศราชของโกร์ ทั้งๆ ที่ทรงนับถือพุทธศาสนา และยังได้สร้างเหรียญมีรูปกาลีมาซึ่งเป็นเครื่องหมายแสดงว่านับถือศาสนาอิสลามด้วย

ใน ค.ศ. 1434 พระเจ้ามินนาการี อนุชาของพระเจ้านเรศวรได้สืบราชสมบัติต่อมา เรียกกันอีกพระนามหนึ่งว่า อาลีข่าน ทรงประกาศเอกราชไม่ขึ้นกับโกร์ พระโอรสพระนามว่าพระเจ้าบาสอปปุซึ่งได้ราชสมบัติเมื่อ ค.ศ. 1459 คว้าโอกาสขณะที่พระเจ้าบาร์เบคซาท์แห่งโกร์อ่อนแอเข้ายึดเมืองจัตตะกอง พระองค์เองและรัชทายาทซึ่งสืบราชสมบัติยังคงใช้พระนามแบบมุสลิม แต่คราวนี้ไม่ใช่เครื่องหมายของการเป็นเมืองขึ้น แต่กลับเป็นเครื่องแสดงว่ามีอำนาจเหนือเมืองจัตตะกอง ซึ่งถือว่าเป็นเมืองที่อยู่นอกเขตแดนของยะไข่ตามแนวภูมิศาสตร์ จัตตะกองนี้เป็นดินแดนซึ่งถูกยะไข่กับเบงกอลแย่งกันไปมา ต้องเปลี่ยนเจ้าของอยู่บ่อยๆ เป็นเวลาร้อยๆ ปี จากนั้นไปจัตตะกองตกอยู่ในปกครองของยะไข่จนกระทั่งถึง ค.ศ. 1666 พวกโมกุลจึงยึดได้ และตกเป็นของอินเดียตลอดมา

พระเจ้าบาสอปปุถูกลอบปลงพระชนม์เมื่อ ค.ศ. 1482 อาณาจักรยะไข่ตกอยู่ในสภาพไร้ความสงบประมาณครึ่งศตวรรษ พระราชวงศ์เสื่อมอำนาจ มีกษัตริย์ขึ้นครองราชย์ไม่น้อยกว่า 8 พระองค์ ส่วนมากถูกลอบปลงพระชนม์ จนกระทั่ง ค.ศ. 1531 กษัตริย์หนุ่มผู้สามารถพระนามว่าพระเจ้ามินนิน ได้ขึ้นครองราชย์ ยะไข่จึงเข้าสู่ยุคใหม่ ในรัชกาลนี้มีเรือของชาวยุโรปเข้ามาในน่านน้ำยะไข่เป็นครั้งแรก แต่เข้ามาปล้น แล้วพวกโจรสลัดชาวโปรตุเกส (เพิร์ทกกี) ก็เริ่มเข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่จัตตะกอง รัชกาลของพระเจ้ามินนินนี้ตรงกับสมัยที่พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้เริ่มฟื้นฟูอำนาจของพม่าขึ้นได้ใหม่ เมื่อพม่าปราบอาณาจักรมอญหงสาวดีได้ ก็มีท่าทีคุกคามเอกราชของยะไข่ พระเจ้ามินนินทรงเห็นการณ์ไกลจึงเสริมกำลังป้องกันราชธานีโดยโปรดให้สร้างกำแพงเมืองใหญ่ที่มาและชุตคูลิก ชักน้ำในแม่น้ำเข้ามาในคู เมื่อพม่าโจมตียะไข่ใน ค.ศ. 1544 แม้วพระเจ้ามินนินจะเอาชนะผู้รุกรานไม่ได้ แต่แนวป้องกันของกรุงมรหังก็เป็นเครื่องกีดขวางกองทัพพม่าได้เป็นอย่างดี แม้เมื่อพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ผู้ทรงเดชานุภาพเสด็จมาเองถึงกำแพงเมืองเมื่อ ค.ศ. 1546 ก็ไม่สามารถชนะยะไข่ได้ ขณะที่ยะไข่ถูกพม่ารล้อมเมือง ราชาแห่งทิวเปอเรถกณฑ์ทัพคนบ้านป่าเมืองเถื่อนมาปล้นเมืองจัตตะกองและรามู แต่ยะไข่ก็เป็นฝ่ายชนะอีก

¹ E. H. Johnson, "Some Sanskrit Inscriptions of Arakan", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XI, 2, หน้า 357-385.

² Phayre, เรื่องเดิม, หน้า 293-304. ให้รายพระนามกษัตริย์ทั้งหมด, Harvey, *History of Burma*, หน้า 369-372. ให้รายพระนามตั้งแต่ ค.ศ. 146 ลงมา สำหรับตำนานเกี่ยวกับการสร้างเมืองยะไข่ ดู Phayre, เรื่องเดิม, หน้า 42-4. Phayre เคยรับราชการอยู่ที่ยะไข่ในตำแหน่งผู้ช่วยข้าหลวง ตั้งแต่ ค.ศ. 1837-1846 และในระหว่างนั้นได้จัดพิมพ์ข้อเขียนที่มีคุณค่าหลายเรื่องเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์สมัยแรกของยะไข่.

³ Phayre, เรื่องเดิม, เรียกกษัตริย์พระองค์นี้ว่า แมง ช้วนุน และว่าเรื่องนี้เกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1406.

เมื่อพระเจ้ามินบิณลีนพระชนม์มโน ค.ศ. 1553 นั้น พระองค์มีทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสรับราชการ อยู่ด้วยกองหนึ่ง อำนาจทางทะเลของพระองค์ซึ่งมีฐานอยู่ที่จิตตะกองเป็นที่ครั้นคร้ามแก่แคว้นในบริเวณ ลุ่มแม่น้ำคงคา ในรัชสมัยนี้ยะไข่ก้าวสู่ยุคที่รุ่งเรืองที่สุด ความรุ่งโรจน์นี้ได้อาศัยพระปรีชาสามารถของ กษัตริย์ยะไข่เท่าใดนัก แต่เพราะเป็นระยะที่เบงกอลกำลังเสื่อมอำนาจพอดี เนื่องจากรัฐพื้นเมืองต่างๆ ในดินแดนแถบนี้กำลังถูกลั่นคลอนจากการขยายอำนาจของอาณาจักรโมกุลมาทางตะวันออก การที่ยะไข่ ได้ครอบครองจิตตะกองนั้นเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดสำหรับประวัติศาสตร์ของยะไข่ในระยะนี้ สาเหตุ

ภาพวาดจากจินตนาการของชาวตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ที่ให้เห็นความรุ่งเรืองของอาณาจักรมรทัง หรือยะไข่ (อาระกัน) ทางตะวันตกของพม่า

เกิดจากการที่พระเจ้ามินบิณอนุญาตให้พวกเฟริงกีซึ่งรับราชการ กับพระองค์เข้าเมืองดิวังกา ซึ่งเป็นเมืองท่าอยู่ริมทะเลทางทิศใต้ ของปากแม่น้ำกูรนาพูลี ห่างจากเมืองจิตตะกองปัจจุบันลงไปทาง ใต้ประมาณ 20 ไมล์ ในไม่ช้าชาวยุโรปและพวกลูกครึ่งยูเรเซียน จำนวนมากสนใจท่าเรือแห่งนี้ เพราะเป็นที่ค้าขายติดต่อกับท่าเรือ อื่นๆ ของเบงกอลได้สะดวก แต่กิจกรรมหลักของพวกเฟริงกีคือ เป็นโจรสลัดปล้นสะดมและจับคนไปขายเป็นทาส พวกเฟริงกีนี้ ช่องสมุ่กันจนมีจำนวนมากขึ้นทุกที ไม่ช้าก็ทำให้พระเจ้ายะไข่และ อุปราชโปรตุเกสที่เมืองกัวต้องเดือดร้อนรำคาญ

ความเดือดร้อนถึงขีดสุดในรัชกาลของพระเจ้ามินราชากรี (ค.ศ. 1593 - ค.ศ. 1612) กษัตริย์ยะไข่ที่จ้างฟิลิป เดอ บริโตไว้ เมื่อครั้งไปโจมตีพระเจ้าหงสาวดีนั้นทบุเรง ซึ่งกลายเป็นโอกาสดี ให้หัวหน้าพวกเฟริงกีผู้นี้คิดตั้งตัวเป็นใหญ่ในเมืองสิเรียม เมื่อ เดอ บริโตชนะกองทัพเรือยะไข่ที่ไซบงไล่เขาออกจากเมืองท่าของ มอญและจับมหาอุปราชยะไข่เอาไว้ พระเจ้ามินราชากรีจึงตัดสิน พระทัยว่าต้องกวาดล้างอำนาจของโปรตุเกสที่เมืองดิวังกาให้หมด ลิ่น ท่าเรือแห่งนี้ฟิลิป เดอ บริโตต้องการมาก เพราะกะแผนการ

ไว้ว่าจะใช้เป็นฐานทัพเพื่อไปโจมตียะไข่ ใน ค.ศ. 1607 พระเจ้ายะไข่ก็ส่งกองทัพไปโจมตีเมืองดิวังกา ทางบก แล้วสังหารชาวเมืองอย่างไม่ปราณี กล่าวกันว่าพวกโปรตุเกสถูกฆ่าตายครั้งนี้ 600 คน¹

ในบรรดาผู้ที่หนีไปได้คนหนึ่งคือ เซบาสเตียน กอนซาเลส ดิเบา พ่อค้าเกลือ มีผู้ลี้ภัยไปกับ เขาหลายคน และพากันหันไปยึดอาซีฟเป็นโจรสลัด ใน ค.ศ. 1609 ดิเบาตั้งตนเป็น “ราชาแห่งเกาะ แชนด์วีป” โดยกำจัดพวกโจรสลัดชาวอัฟกันที่ช่องสมุ่ผู้คนอยู่บนเกาะนั้นจนสิ้น ที่เกาะนี้เขาได้ต้อนรับ เจ้ายะไข่แห่งจิตตะกองผู้เป็นอนุชาของพระเจ้ามินราชากรี แต่วิวาทกับพระเชษฐาจึงต้องหนีมา ดิเบาได้ สมรสกับพระชนิษฐาของเจ้ายะไข่ของคั้นนั้น ต่อมาเจ้าชายลีนพระชนม์มลงอย่างกะทันหันเข้าใจว่าถูกยาพิษ ดิเบา ก็ยึดทรัพย์สมบัติของเจ้าชายของคั้นเสีย ต่อมาไม่ช้าผู้สำเร็จราชการเมืองเบงกอลซึ่งเป็นพวกโมกุล ก็เริ่มลงมือโจมตีตำบลโนกาลีซึ่งอยู่ทางตะวันออกของปากแม่น้ำคงคา ตำบลนี้เคยขึ้นกับยะไข่ เมื่อเกิด เรื่องขึ้นชนนี้ดิเบา กับพระเจ้ายะไข่ก็ต้องหันเข้าหากัน แต่ขณะที่ยะไข่ซึ่งเป็นพันธมิตรกำลังรบอยู่ทางบก แต่ไม่สู้ได้ผลดีนัก ดิเบา ก็ออกอุบายเชิญแม่ทัพนายกองของกองทัพเรือยะไข่มาประชุมปรึกษาหารือกัน

แล้วฆ่าเสียทั้งหมด ยึดกองทัพเรือของยะไข่ไว้ และที่ยาวปล้นสะดมขึ้นไปตามแม่น้ำเลมโร จนกระทั่งถึงกำแพงกรุงมรหัง แล้วยึดเรือพระที่นั่งของพระเจ้ายะไข่ไปเป็นที่ระลึกลึกในชัยชนะ

ใน ค.ศ. 1612 พระเจ้ามินราชากรีลีนพระชนม์ รัชทายาทพระนามว่า พระเจ้ามินชาเมือง (ค.ศ. 1612 - ค.ศ. 1622) ตั้งพระทัยว่าจะต้องกำจัดอำนาจของตีบาวกับพรรคพวกให้หมดสิ้น ความพยายามครั้งแรกไม่ได้ผลเพราะราชาแห่งทิวเปอรอะจูโจมเข้ามารบกวนยะไข่ในระยะสำคัญนี้ พระองค์จึงต้องถอนกำลังไปต้านทาน ตีบาวรู้ตัวว่าอยู่ในอันตราย เพราะมีเบงกอลเป็นศัตรูอยู่ด้านหนึ่งแล้วยังมียะไข่ซึ่งเคียดแค้นอาฆาตอยู่อีกด้านหนึ่ง จึงร้องทุกข์ไปยังเมืองกัว ยุงให้อุปราชที่เมืองกัวแก้แค้นยะไข่ซึ่งประหารชาวโปรตุเกสที่เมืองดียงกา ตีบาวแนะนำว่าควรจะรวมกำลังกันไปโจมตียะไข่เสียที และเสนอว่าเขาจะส่งบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงโปรตุเกสทุกปี ในฐานะที่เป็นราชาแห่ง “ราชอาณาจักรเกาะ” อุปราชที่เมืองกัวส่งกองทัพเรือมีเรือกำปั่นใบ 14 ลำมาถึงน่านน้ำยะไข่ในปลายฤดูมรสุม ค.ศ. 1615 ซึ่งปีนั้นฝนชุกมาก มรหังถูกโจมตี แต่โปรตุเกสก็ขึ้นบกไม่ได้ ต้องถอยเรือกลับเพราะกะเวลาประสานรวมกำลังกับตีบาวผิดพลาด และเรือฮอลันดาคำหนึ่งซึ่งทอดสมออยู่ในอ่าวก็เข้าช่วยยะไข่สู้รบป้องกันเมือง 2 ปีต่อมาพระเจ้ามินชาเมืองก็ยึดเกาะแซนด์วีปได้ ทำลายนิคมของพวกเฟริงกีจนหมดสิ้น และทำลายป้อมค่ายบนเกาะนั้นด้วย กล่าวกันว่าตีบาวหนีรอดไปได้ แต่ไม่มีใครได้ยินข่าวของเขาก็ดีกเลย

ตอนนี้พวกเฟริงกีหมดฤทธิ์ ความคะนองของฟิลิป เดอ บริโตที่ลีเรียมก็ถึงจุดจบ ค.ศ. 1613 พวกเฟริงกีขอปรองดองกับพระเจ้ายะไข่ และช่วยพระเจ้ายะไข่ทำสงครามแผ่อำนาจไปควบคุมเบงกอล แถบตะวันออกเฉียงใต้อย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่ง พงศาวดารของยะไข่กล่าวถึงการรบครั้งนี้อย่างภาคภูมิใจว่าเป็น “ชัยชนะแห่งมัชฌิมประเทศ” ซึ่งที่จริงแล้วไม่ใช่ชัยชนะจริงจังอะไร แม้ยะไข่จะยึดตำบลโนกาสิและบักกะคุนจิ และดินแดนแถบปากแม่น้ำซันเตอร์บันด์สเป็นบางส่วนไว้ได้ชั่วคราว เรื่องสำคัญที่เกิดขึ้นตอนนี่คือการล่าคนไปขายเป็นทาสลูกหลานยิ่งขึ้นทุกที จนกระทั่งเมืองธากาทกอยู่ในอันตรายถูกพวกโจรยึดไว้ใน ค.ศ. 1625 เหตุการณ์เช่นนี้จะไม่เกิดขึ้นถ้าไม่มีเรื่องร้ายแรงในจักรวรรดิโมกุล อันเป็นผลจากใน ค.ศ. 1612 ซาร์หัจอันเป็นกบฏต่อพระบิดาคือพระเจ้าจาฮันกีร์ ปีแล้วปีเล่าเรือของพวกเฟริงกีนำทาสเบงกาลีจำนวนนับพันมาขายที่เมืองดียงกา ไม่เข้าบ้านเรือนทั้งสองฝั่งแม่น้ำทุก ๆ สายระหว่างเมืองจิตตะกองจนถึงเมืองธากาก็ไม่มีผู้คนเหลืออยู่เลย

เมื่อพระเจ้ามินราชากรีลีนกำจัดพวกโปรตุเกสนั้น ชาวฮอลันดาเริ่มเดินทางมาค้าขายที่เมืองยะไข่เป็นครั้งแรกพอดี ค.ศ. 1605 ชาวฮอลันดาได้ไปตั้งโรงเก็บสินค้าที่เมืองมสุลีปัทมและเปตาโปลิบบนฝั่งโคโรมานเดล แล้วฮอลันดาก็เดินทางจากศูนย์ทั้ง 2 แห่งนั้นไปสำรวจลู่ทางค้าขายกับเบงกอลและยะไข่ พระเจ้ามินราชากรีลีนชวนพ่อค้าฮอลันดาให้มาค้าขายในยะไข่ ฮอลันดาจึงส่งพ่อค้า 2 คน คือปีเตอร์ วิลเลียมส์² และแจนเกอริตซ์ไปยังกรุงมรหังใน ค.ศ. 1607 คือปีที่มีการสังหารหมู่ที่เมืองดียงกาแน่นอน

¹ จำนวนนี้เป็นจำนวนตามจดหมายที่พระเจ้ายะไข่เขียนถึงพวกฮอลันดาที่เมืองมสุลีปัทมใน ค.ศ. 1608 De Jonge, *Opkomst van het Nederlandsch Gezag in Oost-Indie*, (1595-1610), iii, หน้า 291.

² ต่อมาเขาลาออกจากบริษัทฮอลันดาไปทำงานกับบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ และกลับไปยังภาคตะวันออกอีกใน ค.ศ. 1611 ในฐานะหัวหน้าคนหนึ่งของ “การเดินทางครั้งที่เจ็ด” พวกอังกฤษเรียกเขาว่า ปีเตอร์ ฟลอริส เขาได้เขียนบันทึกไว้ในปี ค.ศ. 1613 และบางส่วนของบันทึกนี้ได้แปลออกเป็นภาษาอังกฤษ และแซมมวล ปูรซาลได้นำลงพิมพ์ไว้ในหนังสือเรื่อง *Pilgrims* สมาคม Hakluyt ได้จัดพิมพ์บันทึกทั้งหมดออกเมื่อ ค.ศ. 1934

พระเจ้ายะไซ่ต้อนรับพ่อค้าฮอลันดาด้วยความยินดีเช่นเดียวกับกษัตริย์อื่นๆ ในแถบนี้ และอนุญาตให้ส่งสินค้าเข้ามาในราชอาณาจักรของพระองค์ได้โดยไม่ต้องเสียภาษี และหวังว่าฮอลันดาจะช่วยพระองค์ “ขับไล่พวกโปรตุเกสออกไป”

พระองค์ขอร้องเป็นพิเศษให้ฮอลันดาช่วยปราบฟิลิป เดอ บริต แห่งลิเรียม ปีเตอร์ วิลเลียมส์ บันทึกลงไว้ในรายงานของเขาว่า “แล้วพระองค์จะยกปราสาทในพะโค กับทั้งเกาะสันทิวาและจิตตะกอง ดิองกา หรือเมืองอื่นๆ อีกในเบงกอล ซึ่งเป็นที่ที่พระองค์เคยยกให้แก่พวกโปรตุเกสมาแล้วนั้นให้แก่เรา”¹ และเขายังได้แสดงความคิดเห็นต่อไปว่า ถ้าไม่รีบฉวยโอกาสไว้ พวกโปรตุเกสก็จะ “เข้าจัดการเสียเอง ซึ่งจะเป็นผลเสียหายแก่บริษัท” แต่ฮอลันดาต้องการจะค้าขายอย่างเดียว ไม่อยากทำสงคราม แม้แต่กับพวกโปรตุเกสในแถบนี้ เพราะเพียงแค่การควบคุมอาณาเขตการค้าเครื่องเทศก็เป็นภาระหนักอยู่แล้ว ฮอลันดาจึงไม่เต็มใจส่งทหารไปตีเมืองลิเรียม

วัดสิทธองในอาณาจักรมรทัง สร้างบนเนินเขา คริสต์ศตวรรษที่ 16 หลังจากที่โปรตุเกสล้มเหลวในการนำกองเรือมาคุกคามมรทังเมื่อ ค.ศ.1615 วัดนี้รู้จักกันว่าเป็นวัดแห่งพระพุทธรูป 80,000 องค์ (หรือที่ถูกนับจะเป็น 84,000)

คณะทูตฮอลันดากลับมาสุลิตัมในเดือน พฤษภาคม ค.ศ. 1608 ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1610 วันเวลิด หัวหน้าผู้ดูแลโรงเก็บสินค้าฮอลันดาที่โคโรมาเนลก็ตัดสินใจว่าจะต้องพยายามไปตั้งโรงเก็บสินค้าที่มรทัง ให้เจคอบ เดิร์คซุน คอร์ดเตนฮูฟ เป็นผู้ไปจัดการเรื่องนี้ อย่างไรก็ตาม พระเจ้ายะไซ่นั้นประสงค์ความช่วยเหลือทางการทหารมากกว่าการค้าขาย จึงรับไว้แต่เรื่องนี้ พระองค์ต้องการให้ฮอลันดาไปสร้างป้อมที่เมืองดิองกา ถึงแม้ว่าฮอลันดาจะเคยมีบทบาทสำคัญช่วยสู้รบเมื่อกองทัพเรือโปรตุเกสมาคุกคามกรุงมรทัง² เมื่อ ค.ศ. 1615 แต่ฮอลันดาก็ไม่อยากจะเกี่ยวกับการสงครามของพระเจ้ามินชาเมือง โดยเฉพาะไม่อยากจะเกี่ยวข้องกับแผนการโจมตีตีบาว เพราะเห็นว่า “ทำไปก็ได้อะไรน้อย ก่อนอื่นบริษัทต้องลงทุนอย่างมากเพื่อช่วยค้าปลั๊กพระเจ้าแผ่นดินยะไซ่ของคี่นี้ไว้ เพราะตอนนี้พระองค์ก็เดือดร้อนเต็มที่แล้ว”³ ดังนั้น โรงเก็บสินค้าฮอลันดาจึงเลิกกิจการไปใน ค.ศ. 1617

แต่ยะไซ่ก็ยังอยู่ในแผนการของฮอลันดา ตั้งแต่ ค.ศ. 1623 เป็นต้นมามีเรือฮอลันดาไปซื้อทาสชาวเบงกาลีซึ่งพวกฝรั่งก็จับมาขายที่ยะไซ่ และซื้อข้าวที่ยะไซ่ผลิตขึ้นจนเหลือเฟือ เพราะมีทาสไว้ใช้ทำไร่ไถนามาก⁴ ในต้น ค.ศ. 1625 ฮอลันดากลับมาเปิดโรงเก็บสินค้าที่กรุงมรทังอีก มีเพาลุส เครเมอร์เฮยันเป็นหัวหน้า การตั้งโรงเก็บสินค้าขึ้นอีกนี้สืบเนื่องจากการที่ปัตตาเวียส่งแอนโทนี เคนไปโจมตีเรือโปรตุเกสเมื่อเดือนกันยายนปีก่อน⁵ เคนได้รับคำสั่งให้ไปมรทังด้วย เพื่อทูลปรึกษาพระเจ้าสิริสุทธรรม (ค.ศ. 1622 – ค.ศ. 1638) ว่าจะร่วมมือกันอย่างไรในการต่อต้าน “ศัตรูของเราทั้งสอง” และทำสัญญาเรื่องส่งข้าวและทาสเป็นสินค้าออก การเจรจาครั้งนี้ได้ผลน้อย แม้ว่าพระเจ้ายะไซ่จะส่งทูตไปปัตตาเวียเมื่อ ค.ศ. 1627 และด้วยเหตุที่การซื้อขายทาสไม่ได้ผล แจน ปีเตอร์ซุน โคเคนจึงออกคำสั่งให้ปิดโรงเก็บสินค้าเสียอีกเป็นครั้งที่ 2

อย่างไรก็ตามการค้ายังคงดำเนินต่อไป พ่อค้าที่อยู่ในฐานะ “ชาวเมืองเสรี” แห่งปัตตาเวียได้รับอนุญาตให้มีหุ้นส่วนในการค้า และมีการส่งทูตแลกเปลี่ยนระหว่างปัตตาเวียและมรหังอยู่บ่อยๆ เมื่อฮอลันดาขับไล่ชาวพื้นเมืองออกจากหมู่เกาะบันดาหมัดแล้ว ก็จัดสรรที่ดินบนเกาะนั้นให้กับลูกจ้างของบริษัททำการเพาะปลูกโดยใช้แรงงานทาส ฮอลันดาจึงกระตือรือร้นที่จะซื้อทาสที่พวกเฟริงกีไปล่ามาได้เท่าที่เยอะจะมีขายให้ได้ ไม่ช้าฮอลันดาก็เปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นอีก แต่อยู่ได้ไม่นาน เพราะใน ค.ศ. 1631 คอร์เนลิส วันฮูเตน หัวหน้าโรงเก็บสินค้ารายงานไปยังปัตตาเวียว่าการค้าหยุดชะงักเพราะเกิดทุพภิกขภัยผู้คนอดอยากและเกิดโรคระบาด เขาถูกเรียกตัวกลับ ปล่อยให้พ่อค้าเอกชนค้าขายกันตามลำพังต่อไป

ระหว่างนั้นเมืองดียงกาและพวกเฟริงกีก็ก่อเรื่องขึ้นอีก ใน ค.ศ. 1630 พระเจ้าสิริสุทธรรมตั้งอุปราชคนใหม่ไปครองเมืองจิตตะกอง อุปราชงเกลียดจงซึ่งพวกเฟริงกีมาก จึงส่งไปบอกที่หน้าตระหนกมายังกรุงมรหัง กล่าวหาว่าชาวโปรตุเกสวางแผนจะรับกองทัพอุปราชโมกุลแห่งธากาเข้ามาในจิตตะกอง เขาตั้งใจจะยุให้พระเจ้าสิริสุทธรรมวางยาพิษชนานที่เคยให้แก่เมืองดียงกาเมื่อ ค.ศ. 1607 นั้นอีกครั้ง ขณะนั้นกองทัพเรือของพวกเฟริงกีไม่อยู่ ออกไปเสาะหาหาสอย่างที่เคยทำมาทุกๆ ปี ผู้ที่อาศัยในเมืองดียงกาได้ทราบข่าวๆ ถึงแผนการนี้จึงส่งผู้แทนเป็นทูตเข้ามายังราชธานี เพื่อทูลให้พระเจ้ายะไซทราบข่าวว่าข่าวนี้ไม่มีมูลความจริง ทูตคนหนึ่งเป็นกัปตันเฟริงกีชื่อ กอนซาเลส ตีบาว ญาติของตีบาวราชาแห่งเกาะแซนด์วีป กับบาทหลวงอีกคนหนึ่งชื่อบาทหลวงฟรา เซบาสเตียน แมนริค นักบวชนิกายอภัสติเนียนแห่งออปอริโต ซึ่งเพิ่งมาอยู่ที่เมืองดียงกาในฐานะเจ้าคณะจังหวัดในบังคับบัญชาของมหาสังฆราชแห่งกัว หลายปีต่อมาเมื่อท่านแมนริคผู้นี้กลับไปประเทศโปรตุเกสแล้ว ท่านได้เขียนบันทึกความทรงจำเรื่องการเดินทางของท่านอย่างละเอียดพิสดาร ซึ่งเป็นบันทึกที่น่าสนใจและมีคุณค่ามาก⁶

การทูตครั้งนี้เป็นผลสำเร็จอย่างดียิ่ง พระเจ้ายะไซส่งระงับกองทัพใหญ่ซึ่งเตรียมไปลงโทษเมืองดียงกา ซ้ำยังประทานอนุญาตให้สร้างโบสถ์คาทอลิกที่ซานเมืองเตียงกรี-เพ็ต ซึ่งอยู่ทางตะวันตกของราชธานี อันเป็นตำบลที่ทหารอาสาโปรตุเกสอาศัยอยู่ บาทหลวงแมนริคเป็นคนพูดตรงโผงผาง กล่าวทูลพระเจ้ายะไซอย่างไม่เกรงพระทัยว่าควรจะเลิกนับถือศาสนาผิดๆ นี้เสีย แล้วหันมานับถือคริสต์ศาสนา แต่พระเจ้ายะไซก็ยังยกย่องเป็นอันดีในฐานะอาคันตุกะผู้มีเกียรติ ทรงอนุญาตให้ชมสิ่งของที่รับมาจากหงสาวดีเมื่อ ค.ศ. 1599 บาทหลวงแมนริคติดอกติดใจข้างเผือกเป็นอันมาก พระราชบิดาของพระเจ้านันทบุเรงซึ่งถูกพามายังกรุงมรหังเป็นบาทบริจาริกาของพระเจ้ามินราชากรีนั้น ทรงต้อนรับบาทหลวงผู้นี้

¹ De Jonge, เรื่องเดิม, iii, หน้า 287-291. “ปราสาทในทะเลโค” นี้ก็คือเมืองสิริเยม หรือชานเยโกตามชื่อชาวโปรตุเกสเรียก เกาะสันทิวา ก็คือ เกาะแซนด์วีป.

² ศาสตราจารย์เกล (Gehl) กล่าวว่า การที่โปรตุเกสเข้าโจมตีมรหังเมื่อ ค.ศ. 1615 ก็เพราะต้องการขับไล่พวกฮอลันดาออกไป (Camb. Hist. India, V. 34).

³ J. E. Heeres, *Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum*, i, หน้า 412.

⁴ F. W. Stapel, *Geschiedenis van Nederlandsch-Indie*, iii, หน้า 213.

⁵ Stapel, loc. cit., กล่าวว่าเหตุการณ์นี้เกิดในปี ค.ศ. 1625 และข้อความใน Dagregister แสดงว่า เคนออกจากปัตตาเวียเมื่อวันที่ 3 กันยายน ค.ศ. 1624 D. G. E. Hall, “Dutch Relations with King Thirithudamma of Arakan”, *JBRIS*, xxvi (1931), ภาคที่ 1., หน้า 3.

⁶ ดูเรื่อง *Travels of Fray Sebastien Manrique*, (1629-1643. ซึ่ง Lt. Col. C.E. Luard เป็นบรรณาธิการ จัดพิมพ์โดยสมาคม Hakluyt ออกเป็น 2 เล่ม เมื่อ ค.ศ. 1927 การผจญภัยของแมนริคที่ดียงกาและมรหัง เป็นเรื่องที่ Maurice Collis นำเอาไปประพันธ์เป็นเรื่อง *Land of the Great Image*.

และยังได้เล่าเรื่องราวความทุกข์ยากให้ฟังด้วยอารมณ์เศร้าหมอง บาทหลวงแมนริคอยู่ในนครหลวงของยะไข่ 6 เดือน ก็กลับไปเมืองดิวังกาเมื่อต้น ค.ศ. 1631

ปีต่อมาเมื่อพระเจ้าชาห์จาฮันได้เป็นมหาราชแห่งจักรวรรดิโมกุลแล้ว ทรงตั้งพระทัยจะกวาดล้าง

นิกมโปรตุเกสที่เมืองสุกาลีให้หมดสิ้น เพราะทรงสงสัยว่าพวกโปรตุเกสจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการที่พวกโจรเฟริงที่เมืองดิวังกาที่ยวรุกรานจับผู้คนไปขายเป็นทาสอย่างทารุณ ทั้งยังมีเรื่องสะเทือนพระทัยด้วยเหตุที่ทรงศรัทธาอย่างแรงกล้าในศาสนาอิสลาม พระองค์จึงกริ้วหนักเมื่อทรงทราบว่ามีเฟริงก็ผู้หนึ่งลักพาภรรยาของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่อยู่ใกล้ๆ เมืองดักกาไปเมื่อ ค.ศ. 1629 แล้วต่อมาไม่ช้าหญิงนั้นหันไปเข้ารับถือศาสนาคริสต์ บาทหลวงแมนริคเป็นผู้ทำพิธีให้ กองทัพโมกุลจึงเข้าโจมตีเมืองสุกาลีซึ่งต่อต้านอย่างสุดฤทธิ์ แต่ไม่ได้รับการช่วยเหลือจึงต้านกองทัพโมกุลไม่ได้ ผู้ต่อสู้ป้องกันเมืองบางคนเล็ดลอดออกจากเมืองได้แล้วลงเรือหนีไปตั้งมั่นอยู่บนเกาะโซการ์ ซึ่งอยู่เลยปากแม่น้ำไปไม่ไกลนัก ในขณะที่เดียวกันก็ส่งบาทหลวงเยซุอิตชื่อบาทหลวงคาบรัล ไปขอความช่วยเหลือจากพระเจ้าสิริสุทธรรม ทรงทราบเรื่องเมืองสุกาลีถูกล้อมนี้ก่อนบาทหลวงจะมาถึง จึงสั่งกองเรือของเฟริงที่ที่ดิวังกาไปโจมตีกองทัพเรือโมกุลในแม่น้ำสุกาลีอย่าให้ทันรู้ตัว กองทัพเรือขนาดใหญ่ของดิวังกาบังเอิญเจอพายุเสียเวลา ในที่สุดก็ไปถึงแต่ช้าเกินไปไม่ทันรักษาเมืองสุกาลีไว้ แต่ก็ติดตามไปทำลายกองทัพเรือโมกุลได้ แล้วถอยกลับมายังเกาะโซการ์เพื่อคอยกำลังเสริม

ชาห์ จาฮัน มหาราชแห่งจักรวรรดิโมกุล

พระเจ้ายะไข่มีวัตถุประสงค์ 2 อย่างในการโจมตีกองทัพโมกุลครั้งนี้ หนึ่งคือป้องกันไม่ให้อังกฤษยึดเมืองจิตตะกอง พระองค์คิดว่าเมื่อโมกุลได้เมืองสุกาลีแล้วจะต้องอยากได้เมืองจิตตะกองต่อไป สองพระองค์หวังว่าเมื่อชนะกองทัพเรือโมกุลอย่างเด็ดขาดแล้ว จะสามารถเกลี้ยกล่อมอุปราชแห่งกัวเต็มใจจะหารือเรื่องนี้ จึงส่งกาสปาร์ เดอ เมสกีตา ไปกรุงมรหังใน ค.ศ. 1633 มีบาทหลวงแมนริคเป็นที่ปรึกษาไปด้วย แต่การเจรจาไม่ได้ผล แผนการอันมโหฬารของพระเจ้ายะไข่ที่หวังจะได้ชัยชนะเหนือเบงกอลจึงต้องเลิกล้มไป

ทูตเมืองกัวลงเรือกลับไป แต่บาทหลวงแมนริคต้องอยู่ต่อ เพราะเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้ายะไข่ ยิ่งกว่านั้นบาทหลวงผู้นี้ยังรู้เรื่องภายในของรัฐบาลยะไข่มากเกินไป จะยอมให้กลับเมืองดิวังกาในทันทีไม่ได้ อีก 2 ปีต่อมาคือ ค.ศ. 1635 จึงได้รับพระราชานุญาตให้กลับได้ บาทหลวงแมนริคเล่าเรื่องการผจญภัยแปลกๆ ขณะที่อยู่ในกรุงมรหังไว้ในหนังสือ ท่านบรรยายอย่างแจ่มแจ้งเรื่องพระราชพิธีราชาภิเษกของพระเจ้าสิริสุทธรรม พระเจ้ายะไข่ของครั้นนี้ครองราชย์มานานแล้วแต่ยังไม่ได้ทำพิธีเฉลิมฉลองจนกระทั่ง ค.ศ. 1635 เพราะโหรทำนายว่าพระองค์จะสิ้นพระชนม์ภายในหนึ่งปีหลังจากงานราชาภิเษก ก่อนที่จะเริ่มพระราชพิธีราชาภิเษกก็มีการเซ็นสรวงบูชาอย่างปาเถื่อน เป็นการสะเดาะเคราะห์ แต่ 3 ปีต่อมาพระอัคกรมเหล็กก็ลอบปลงพระชนม์ แล้วยกชูรักรขึ้นเป็นกษัตริย์นามว่า พระเจ้านรบตีจี (ค.ศ. 1638 - ค.ศ. 1645)

บาทหลวงแมนริคไม่ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าสิริสุทธรรมกับฮอลันดา แต่ใน ค.ศ. 1633 พระองค์ส่งทูตสองคนไปปัตตาเวีย เชื้อเชิญฮอลันดามาเปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นใหม่ ฮอลันดา ยังติดธุระสำคัญคือการปิดล้อมเมืองมะละกา และต้องการเสบียงซึ่งไม่สามารถจะหาได้ในยะไข่ แต่ก็จัดเรือ 2 ลำพร้อมด้วยสินค้าซึ่งจะนำไปขายที่ยะไข่ให้คุ้มกันคณะทูตกลับมา ใน ค.ศ. 1635 อาดัม วัน เดอ แมนเดียร์เปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นใหม่ ตอนแรกกิจการดำเนินไปด้วยดี แต่ไม่ช้าก็เกิดความยุ่งยาก เพราะพระเจ้ายะไข่ต้องการแต่ความสัมพันธ์ทางการทหาร เมื่อทราบข่าวทูตโมกุลไปปัตตาเวียและฮอลันดาต้อนรับอย่างดี พระองค์ก็ส่งสาส์นแสดงความโกรธเคืองไปต่อว่าข้าหลวงใหญ่ฮอลันดาที่ปัตตาเวียว่า พวกโมกุลเป็นศัตรูของพระองค์ ยิ่งกว่านั้นความสัมพันธ์ระหว่างแมนเดียร์กับพระเจ้ายะไข่ก็เลวลงด้วย เพราะพระเจ้ายะไข่ผูกขาดสินค้าข้าวไว้เป็นของหลวง เมื่อแมนเดียร์ทักท้วงว่าแพงเกินไป และพยายามหาซื้อสินค้าจากตลาดเอง ก็เกิดเรื่องเดือดร้อน

ข้าหลวงใหญ่แอนโทนี วัน ดีเมนแห่งปัตตาเวียเห็นว่าความประพฤติของวันเดอแมนเดียร์นั้นไม่สมเกียรติ บัญชีก็ไม่เรียบร้อย จึงถูกย้ายไปที่อื่น ข้าหลวงใหญ่วันดีเมนชี้แจงไว้ว่า ต่อไปภายหลังถ้าจะแต่งตั้งใครไปประจำอยู่ที่กรุงมรหังแล้ว ควรจะเลือกแต่ “คนที่มีกิริยาท่าทางดี ไม่ใช่คนสกปรกเลอะเทอะ” หัวหน้าโรงเก็บสินค้าคนต่อมาคือ อาเรนต์ แจนเสน วัน เดนเฮล์ม เป็นผู้ที่พระเจ้านรปดีจักรัษัตริย์ใหม่ผู้แย่งราชสมบัติโปรดปราน เพราะเขาถวายของที่ถูกพระทัยคือเหล้าองุ่นและสุราชนิดต่างๆ อย่างไม่อัน¹ แต่ใน ค.ศ. 1643 พระอนามัยทรุดโทรมและพระราชอำนาจก็เสื่อมลงไม่สามารถควบคุมกิจการบ้านเมืองได้ ประกอบกับเกิดเรื่องที่ทำให้ฮอลันดาปิดโรงเก็บสินค้าอีกครั้งคือ เรือกำปั่นใบของพ่อค้าฮอลันดาผู้หนึ่งบรรทุกสินค้าผ้าเป็นพันๆ ล้วนแต่มีราคาแพงจะไปยังเมืองจิตตะกอง แต่ถูกล่อลวงให้แวะจอดที่ท่าเรือเมืองมรหัง แล้วสินค้านั้นก็ถูกริบเอาไป นายเรือกับลูกเรือถูกจับขังคุก ฮอลันดาขอร้องทางการยะไข่ปล่อยลูกเรือไม่สำเร็จ ชาวฮอลันดาตายในคุกหลายคน ฮอลันดาจึงตัดสัมพันธ์กับยะไข่ โรงเก็บสินค้าว่างเปล่าอยู่ถึง 8 ปี และฮอลันดาก็ดักจับเรือของยะไข่เป็นการแก้แค้นอย่างรุนแรง

ภาคินัยของพระเจ้านรปดีจึงนามพระเจ้าสะโอะ สืบราชสมบัติต่อมาใน ค.ศ. 1645 พระองค์ครองราชย์อยู่เพียง 7 ปี และไม่มีเกียรติคุณชื่อเสียงใดๆ แต่พระโอรสทรงพระนามสันตสุทธรรม ซึ่งขึ้นเสวยราชย์เมื่อ ค.ศ. 1652 และครองราชย์อยู่ 32 ปีนั้น มีพระนามโด่งดังว่าทรงเป็นกษัตริย์ยะไข่ที่ดีที่สุดพระองค์หนึ่ง แม้จะยังมีพระชนมายุน้อยมากเมื่อขึ้นเสวยราชย์² แต่ไม่ช้าปัตตาเวียก็ได้ทราบข่าวพระองค์ทรงสนพระทัยในเรื่องการค้ากับต่างประเทศมากกว่ากษัตริย์องค์ก่อนๆ เมื่อบรรดาผู้จัดการบริษัทอีสต์อินเดียของฮอลันดาบเร้าให้ปัตตาเวียเปิดการค้ากับยะไข่อีก ทูตฮอลันดาชื่อ โจน เกิสเซนก็ออกเดินทางไปยังยะไข่เมื่อเดือนตุลาคม ค.ศ. 1652 พร้อมด้วยรายการยาวเหยียดเกี่ยวกับเงื่อนไขต่างๆ ที่จะต้องเจรจากับกษัตริย์ยะไข่องค์ใหม่ การเจรจาครั้งนี้รู้สึกว่าการทำความเข้าใจกันได้ง่าย ข้อตกลงต่างๆ ทำขึ้นเป็นสนธิสัญญา ทั้ง 2 ฝ่ายยอมรับข้อตกลงนี้เมื่อ ค.ศ. 1653³ สาระสำคัญมีว่า ฮอลันดามีสิทธิ

¹ A firman granted to van den Helm by 'Narabidrij' in August 1643 is printed in Heeres Corpus i, หน้า 414.

² ที่นักเขียนชาวฮอลันดาเขียนไว้ใน *Daghregister* ว่าทรงมีพระชนมายุเพียง 13 หรือ 14 พรรษาเมื่อขึ้นเสวยราชย์นั้นคงจะไม่ถูกต้อง วอลเตอร์ ชูเตน ซึ่งได้เฝ้าพระองค์เมื่อ ค.ศ. 1661 มีความเห็นว่า มีพระชันษาประมาณ 28 พรรษา.

³ รายละเอียดของการเจรจาครั้งนี้อยู่ในหนังสือ *Daghregister* ปี 1653 หน้า 98-103. Valentijn พิมพ์เงื่อนไขของสัญญาไว้ในเรื่อง *Oud en Nieuw Oost-Indien*, v. i, หน้า 140-146.

ค้าขายโดยไม่ต้องเสียภาษีโดยพระบรมราชานุญาตจากพระเจ้าเยไซ์ และได้รับการยกเว้นไม่ต้องซื้อขาย โดยผ่านคนกลางซึ่งเป็นผู้แทนของพระเจ้าเยไซ์ด้วย เกิสเซนรู้ลึกประทับใจมากเมื่อได้เห็นความมั่งคั่ง โอ้อ้อของราชสำนัก อาณาจักรเยไซ์ในสมัยนั้นคงจะรุ่งเรืองมากอย่างไม่ต้องสงสัย

ด้วยเหตุนี้ฮอลันดาจึงเปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นใหม่ใน ค.ศ. 1653 กิจการดำเนินไปได้ดีจนกระทั่ง ค.ศ. 1665 ก็ต้องปิดอีก เพราะเหตุผลทางการเมือง ชาห์สุซาซึ่งเป็นพระโอรสองค์ที่ 2 ของชาห์จาฮัน จักรพรรดิโมกุลผู้ยิ่งใหญ่ ได้รับแต่งตั้งเป็นอุปราชครองแคว้นเบงกอลเมื่อ ค.ศ. 1639 ครั้น ค.ศ. 1657 จักรพรรดิชาห์จาฮันประชวรหนัก มีข่าวลือว่าจะสิ้นพระชนม์ บรรดาพระราชโอรสจึงแย่งชิงอำนาจกัน พระเจ้าโอรังเซบชนะ จึงถอดพระราชบิดาออกจากราชสมบัติใน ค.ศ. 1658 แล้วตั้งตนเป็นจักรพรรดิ

มีร์จุมลา แม่ทัพของพระเจ้าโอรังเซบ กับนางกานัล ในฮาเร็ม

เสียเอง ชาห์สุซาไม่ยอมรับโอรังเซบเป็นกษัตริย์ แต่ก็พ่ายแพ้แก่แม่ทัพของพระเจ้าโอรังเซบที่ชื่อว่ามีร์จุมลา เมื่อรักษาแคว้นเบงกอลไว้ไม่ได้ ชาห์สุซาก็ต้องหนีออกจากเมืองดาคามาถึงเมืองจิตตะกอง พร้อมด้วย โอรสธิดาและทหารคนสนิทประมาณ 500 คน ซึ่งล้วนแต่เป็นบริวารที่จงรักภักดี พระเจ้าสันตสุธรรมกษัตริย์เยไซ์ก็อนุญาตให้เดินทางต่อมา ถึงกรุงมรหัง โดยมีเงื่อนไขว่าบริวารของชาห์สุซาจะต้องยอมปลดอาวุธ เสียก่อน ชาห์สุซามาถึงเมืองมรหังเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม ค.ศ. 1660 พระเจ้าเยไซ์ต้อนรับเป็นอันดี จัดให้พักใกล้ๆ เมืองหลวงบนฝั่งขวาของลำห้วยวาลีที่เชิงเขาบาห์บูดวง ชาห์สุซาขอเรือที่จะพาพระองค์กับบริวาร ไปยังเมืองเมกกะ พระเจ้าเยไซ์ก็รับว่าจะจัดหาให้

แต่พระเจ้าเยไซ์ไม่ได้ปฏิบัติตามสัญญา ไม่ช้าชาห์สุซาก็เริ่มรู้ว่า พระองค์อยู่ในอันตรายร้ายแรง เพราะนายพลมีร์จุมลาเรียก้องเร่งรัด พระเจ้าสันตสุธรรมส่งชาห์สุซาให้แก่องทัพโมกุล พระเจ้าสันตสุธรรม คาดว่า จะต้องเกิดเรื่องแน่ จึงจัดทัพเรือประจำที่นอกฝั่งเมืองดोगกา และส่งกำลังไปเสริมอีก ทำให้เรื่องน่าตื่นเต้นมากขึ้นทุกที แล้วมีข่าวลือ

ว่ามีร์จุมลายึดเมืองดोगกาได้แล้ว ยิ่งกว่านั้นพระเจ้าเยไซ์ยังขอพระธิดาองค์หนึ่งของชาห์สุซามาอภิเษก เป็นนมเหสี ชาห์สุซาไม่ยกให้และแสดงความขัดเคือง ความสัมพันธ์จึงเลวร้ายลง เซอร์อาร์เธอร์ แฟร์ กล่าวว่าการที่พระเจ้าสันตสุธรรมขอรหัสของชาห์สุซานี้ก็เพื่อจะได้อ้างเป็นสาเหตุที่จะแตกร้างกัน เพราะพระองค์แค้นเคืองอยู่เสมอว่าพวกโมกุลนั้นหยิ่งโสและดูหมิ่นเหยียดหยามพระองค์ ทั้งพระองค์ ก็ละโมบายอยากจะได้ทรัพย์สมบัติอันมหาศาลที่ชาห์สุซานำมานั้นด้วย

ชาห์สุซามองเห็นอันตรายจึงพยายามอย่างสุดฤทธิ์ที่จะหนีออกจากเยไซ์ แต่แผนการผิดพลาด เมื่อราชกรูถูกฮือขึ้นโจมตีบริวารของพระองค์นั้น บริวารของพระองค์อาละวาดจุดไฟเผาบ้านเรือนราษฎร เสียเป็นอันมาก จนถูกพวกเยไซ์ล้อมจับและสังหารหมู่ เรื่องนี้เกิดขึ้นเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 1660 ทางการเยไซ์ออกข่าวว่าชาห์สุซาพยายามยึดพระราชวัง เล่ากันว่าพระชนนีของพระเจ้าเยไซ์เกลี้ยกล่อม วิงวอนไม่ให้พระเจ้าเยไซ์ประหารชีวิตชาห์สุซา โดยอ้างว่าการประหารชีวิตพวกเจ้าด้วยกันนั้นเป็นเรื่องที่อันตราย เพราะประชาชนอาจจะเอาเยี่ยงอย่าง แต่ในวันที่ 7 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1661 ที่พักของชาห์สุซา

ก็ถูกโจมตีและมีการสังหารหมู่อีกครั้งหนึ่ง และหลังจากนั้นก็ไม่มีผู้ใดได้พบเห็นชาห์สุซาอีกเลย ลือกันว่าพระองค์หนีเข้าไปในป่ากับพระโอรสอีกหลายคนแล้วถูกจับและถูกฆ่าตายทั้งหมด หลายเดือนต่อมา เกอร์ริต วัน วูร์เบอร์ก หัวหน้าโรงเก็บลินค้ำฮอลันดาจึงได้ทราบเรื่องราวความเป็นมา เขาเขียนรายงานย่อๆ ลงไว้ในหนังสือ *Daghregister* ดังนี้

“เจ้าชายชาห์สุซา ซึ่งในหนังสือรายงานของยะไซฉบับก่อน ลงวันที่ 22 กุมภาพันธ์ เรียกว่าผู้ลี้ภัย และไม่มีใครพบว่าเป็นหรือตายนั้น บัดนี้เชื่อกันแม้จะยังไม่มีหลักฐานแน่นอนนักว่าสิ้นพระชนม์ตั้งแต่แรกเกิดเหตุร้ายนี้ ว่ากันว่าพระศพนั้นพวกขุนนางผู้ใหญ่ทำลายเสียไม่ให้ใครจำได้ เพื่อว่าพวกตนจะได้ใช้เครื่องประดับเพชรพลอยราคาแพงซึ่งพระองค์เคยประดับ พระชายาหม่อมห้ามและพระธิดานั้นถูกจับ และนำไปไว้ในพระราชวัง ส่วนพระโอรส 3 องค์นั้นถูกคุมขังอยู่พักหนึ่งแล้วก็ถูกปล่อยออกไปและได้รับอนุญาตให้อยู่ในบ้านหลังเล็กๆ หลังหนึ่ง ทองคำและเงินซึ่งพวกยะไซยึดเอาไปนั้นก็ถูกนำเข้าสู่ท้องพระคลังทุกวันเพื่อหลอมเสียใหม่”¹

ทันทีที่อุปราชเบงกอลทราบข่าวจากโรงเก็บลินค้ำฮอลันดาที่เมืองธากาว่าชาห์สุซาถูกฆาตกรรมเสียแล้ว ก็ยึดเรือฮอลันดาลำหนึ่งบังคับให้นำทูตไปยังกรุงมรหัง พร้อมด้วยคำสั่งเด็ดขาดว่าให้มอบโอรสของชาห์สุซาคืนมา แต่พระเจ้ายะไซไม่ปฏิบัติตาม และยังต่อว่าปัดดาเวียเรื่องที่ยอมให้ทูตโมกุลใช้เรือของฮอลันดา ยิ่งวันยังมีค้ำมากขึ้นทุกทีว่าจะต้องเกิดสงครามขึ้น ฮอลันดาซึ่งเป็นกลางก็ยิ่งรู้สึกอึดอัดลำบากใจ ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1663 มีความพยายามที่จะช่วยเจ้าชายทั้ง 3 พระองค์ที่ถูกขังอยู่แต่ไม่สำเร็จ พระเจ้ายะไซหูหันไม่คิดหน้าคิดหลัง ตัดสินพระทัยเด็ดขาดสั่งให้ตัดศีรษะเจ้าชายทั้งสามและประหารชาวเบงกอลและผู้ที่น่าถือศาสนาอิสลามจำนวนมากในนครหลวงของพระองค์ ต้นปีต่อมา กองเรือรบของพวกฝรั่งก็แล่นใบขึ้นไปตามลำแม่น้ำมุ่งตรงไปยังเมืองธากา ชับไล่กองทัพเรือของพวกโมกุล 260 ลำแตกหนีไป ทั้งยังติดตามไปทำลายกองทัพเรือนั้นเสียหายมากกว่าครึ่ง แล้วจับคนหลายร้อยคนมาขายเป็นทาส

ถึงตอนนี้ยากที่จะปล่อยให้เหตุการณ์ล่วงเลยไปโดยไม่มี การแก้แค้น ชาฮิสตาข่าน พระมาตุลาของพระเจ้าโอรังเซบเพิ่งได้รับแต่งตั้งเป็นอุปราชเบงกอล ตั้งใจจะกำจัดแหล่งโจรสลัดที่เมืองธากาให้หมดสิ้นไป จึงขอให้ฮอลันดาช่วย โดยขู่ว่าถ้าไม่ช่วยจะขับไล่โรงเก็บลินค้ำฮอลันดาทุกๆ แห่งในเบงกอลออกไป เวลาเดียวกันพระเจ้ายะไซก็เตรียมกองทัพใหญ่จะยกไปโจมตีเบงกอล และออกคำสั่งขอยืมเรือฮอลันดามาใช้ในกองทัพของพระองค์ เคาระห์ดีของพวกฮอลันดาที่บังเอิญเกิดพายุใหญ่พัดคองเรือของพระเจ้ายะไซแตกกระจายไปตั้งแต่ยังไม่ออกเดินทาง ขณะที่เรือของยะไซจอดพักซ่อมแซมความเสียหายเรือฮอลันดาก็ลอบหนีไป ในที่สุดกองทัพเรือยะไซก็เดินทางไปโจมตีเบงกอล ทำลายล้างผลาญเบงกอลจนเสียหายยับเยินยิ่งกว่าครั้งก่อนๆ

เดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1665 สภาแห่งหมู่เกาะอินเดียที่ปัดดาเวียเรียกประชุมพิเศษ มีคำสั่งลับให้ล่ะหังโรงเก็บลินค้ำฮอลันดาที่กรุงมรหัง ในการนี้พระเจ้ายะไซถูกลวงอย่างแยบคาย คือในเดือนมกราคมปีนั้นฝนตกชุกมาก พ่อดำฮอลันดาได้รับบรรทุก้าวของทุกสิ่งที่จะพาจะขนเอาไปได้ลงเรือ 4 ลำแล้วลอบหนีไป

¹ Hall, "Studies in Dutch Relations with Arakan", เล่ม 3, JBRS, xxvi (1936), ตอนที่ 1, หน้า 24.

พอลถึงปากน้ำก็มีม้าเร็วตามมาทัน อัญเชิญสาส์นของพระเจ้าเยไซ่ที่มีไปถึงข้าหลวงใหญ่ฮอลันดามามอบให้ สาส์นนั้นมีข้อความสำคัญว่า เหตุใดพวกฮอลันดาจึงกลัวเกรงอุปราชเบงกอลนัก ถ้าอุปราชเบงกอลจะสร้างหอสูงให้ขึ้นไปถึงเมืองสวรรค์เช่นหอบาเบลก็คงจะทำได้ง่ายกว่าที่จะเอาชนะเยไซ่

แต่กองทัพเรือของพวกเฟริงก็ไม่มีโอกาสไปโจมตีปล้นเบงกอลได้อีก ซายิสตาข่านซึ่งได้สร้างกองทัพเรือขึ้นใหม่ มีอาวุธยุทธภัณฑ์พร้อมเพรียง ได้ไปยึดเกาะแซนด์วีปไว้เพื่อใช้เป็นฐานทัพที่จะยกไปตีเมืองดียงกา ถ้าหากว่าพวกเฟริงก็คิดจะไปปล้นเบงกอลจริง แล้วจะเกิดอะไรขึ้นยากที่จะกล่าวได้ เพราะกองทัพของพวกเฟริงก็นั่นมีกำลังความสามารถเหนือกว่ากองทัพเบงกอลมาก แต่เมื่อถึงเวลาอันสำคัญเข้า พวกเฟริงก็เกิดวิวาทกับพวกเยไซ่ ซายิสตาข่านจึงฉวยโอกาสนี้เชิญชวนพวกเฟริงก็เปลี่ยนใจมาเข้าเป็นฝ่ายตน เฟริงก็ส่วนมากก็เปลี่ยนใจไปเข้าข้างฝ่ายโมกุลตามคำเชิญ ต่อมาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1666 ซายิสตาข่านเข้าโจมตีเมืองดียงกาทั้งทางบกและทางเรือ ขณะกองทัพเรือของเยไซ่ในการรบที่ดุเดือด เมืองดียงกายอมแพ้ และดินแดนบริเวณเมืองจิดตะกองทั้งหมดตลอดลงไปจนถึงแม่น้ำแอฟก็ถูกรวมเข้าอยู่ในจักรวรรดิโมกุล

ค.ศ. 1666 อาณาจักรเยไซ่หมดอำนาจทางทะเล หลังจากนั้นก็เสื่อมลงอย่างรวดเร็ว อีก 2-3 ปีต่อมาฮอลันดาก็กลับมาเปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นอีก แต่เราไม่ทราบเกี่ยวกับเรื่องนี้มากนัก หนังสือ *Dagregister* ประจำปี ค.ศ. 1682 ลงศุภอักษรของผู้สำเร็จราชการฮอลันดา คอร์เนลิส สปีลแมน ที่มีไปถวายพระเจ้าสันตสุธรรมแห่งเยไซ่ว่า ด้วยเหตุที่ไม่มีสินค้าจะค้าขาย โรงเก็บสินค้าก็จำเป็นจะต้อง “ตัดทอน” ลง เจ้าหน้าที่โรงเก็บสินค้าซึ่งเคยอยู่ประจำก็จะไม่อยู่ต่อไป เมื่อเก็บหนี้สินรายใหญ่ๆ เสร็จแล้วจะกลับ สปีลแมนกล่าวต่อไปว่า เขาหวังว่าจะยังคงส่งเรือมายะไซ่ปีละลำหรือสองลำเพื่อมาซื้อข้าว¹

เมื่อพระเจ้าสันตสุธรรมสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1684 เยไซ่เกิดจลาจล เรื่องนี้ฮาร์วียกกล่าวไว้ว่า “ผลกำไรในการเป็นโจรสลัดหมดลงแล้ว แต่สัญญาชตาณของการเป็นโจรสลัดยังคงมีอยู่ จึงทำให้ปกครองบ้านเมืองให้เรียบร้อยไม่ได้”² บริวารของซาช์สุชาหลายคนถูกเกณฑ์เข้ารับราชการเป็นทหารธนูรักษาพระองค์ ทหารกองนี้มีครบเต็มจำนวนเสมอเพราะเกณฑ์คนจากอินเดียภาคเหนือมาเพิ่มอยู่เรื่อยๆ ใน ค.ศ. 1685 ทหารกองนี้ปลงพระชนม์พระเจ้าสิริสุริยะ โอรสและรัชทายาทของพระเจ้าสันตสุธรรม เข้าปล้นห้องพระคลังแล้วตั้งอนุชาของพระเจ้าสิริสุริยะขึ้นเป็นกษัตริย์ พระนามว่าพระเจ้าวธรรมราชา เมื่อพระเจ้าเยไซ่ของคี่ใหม่นี้ไม่สามารถจะประทานบำเหน็จรางวัลให้ได้ตามสัญญา ทหารธนูกองนี้ก็เผาพระราชวังแล้วเที่ยววิ่งควานไปทั่วเมือง นี่จะทำอะไรก็ทำตามอำเภอใจ หลังจากนั้นก็ตกลงปรองดองกับพระเจ้าเยไซ่ได้ พระเจ้าเยไซ่สวรรคตราชาก็กลับเข้าพระนคร แต่ใน ค.ศ. 1692 ทหารพวกนี้ก็ปลงพระองค์ออกจากราชสมบัติ แล้วสถาปนาพระอนุชาขึ้นเป็นพระเจ้ามนุสิสุธรรมราชา ต่อมาอีก 2 ปีก็ถูกปลงพระชนม์ แล้วตั้งพระอนุชาอีกองค์หนึ่งขึ้นเป็นกษัตริย์แทน

เหตุการณ์เป็นไปดังนี้จนกระทั่ง ค.ศ. 1710 ในป็นนั้นหัวหน้าชาวเยไซ่กลุ่มหนึ่งซึ่งมีคณจรักภักดีด้วยมาก ชื่อมหาทันทะโบ สามารถปราบทหารธนูรักษาพระองค์กองนี้ได้ แล้วเนรเทศไปไว้ที่เกาะรัมรี ทุกวันนี้ยังมีผู้สืบสายโลหิตของทหารธนูกองนี้อยู่ที่เกาะนั้น ยังคงพูดภาษาเยไซ่และนับถือศาสนาอิสลาม มหาทันทะโบตั้งตัวเป็นพระเจ้าสันตวิชัยครองราชสมบัติมาจนกระทั่ง ค.ศ. 1731 แต่พระองค์ทรงใช้เวลา

สร้างสรรค์สิ่งต่างๆ น้อย ส่วนใหญ่ทรงใช้เวลาไปเที่ยวปล้นบ้านเมืองใกล้เคียง พระองค์ทำสงครามกับราชาแห่งทิปเปอเรเพื่อยึดทรัพย์จับเชลย และฉวยโอกาสตอนที่ราชวงศ์ต้องอยู่ซึ่งปกครองภาคกลางของพม่าเสื่อมอำนาจภาพ ยกพลข้ามภูเขาเข้าไปปล้นเมืองแปรและเมืองมาลูน การเสื่อมอำนาจของจักรวรรดิโมกุลหลังจากที่พระเจ้าโอริงเซบลิ้นพระชนม์เมื่อ ค.ศ. 1707 นั้น ยั่วยุให้พระเจ้ายะไซ่สันหวิชย์องค์นี้แผ่อำนาจของพระองค์ไปทางเหนือและเข้าโจมตีเกาะแซนด์วิค แต่ก็ไม่ได้ประโยชน์อะไรจากการกระทำนี้ พระองค์ถูกลอบปลงพระชนม์ใน ค.ศ. 1731 แล้วอาณาจักรยะไซ่ก็ยิ่งทรุดหนักกลับไปสู่ความยุ่งเหยิงปั่นป่วนอีก

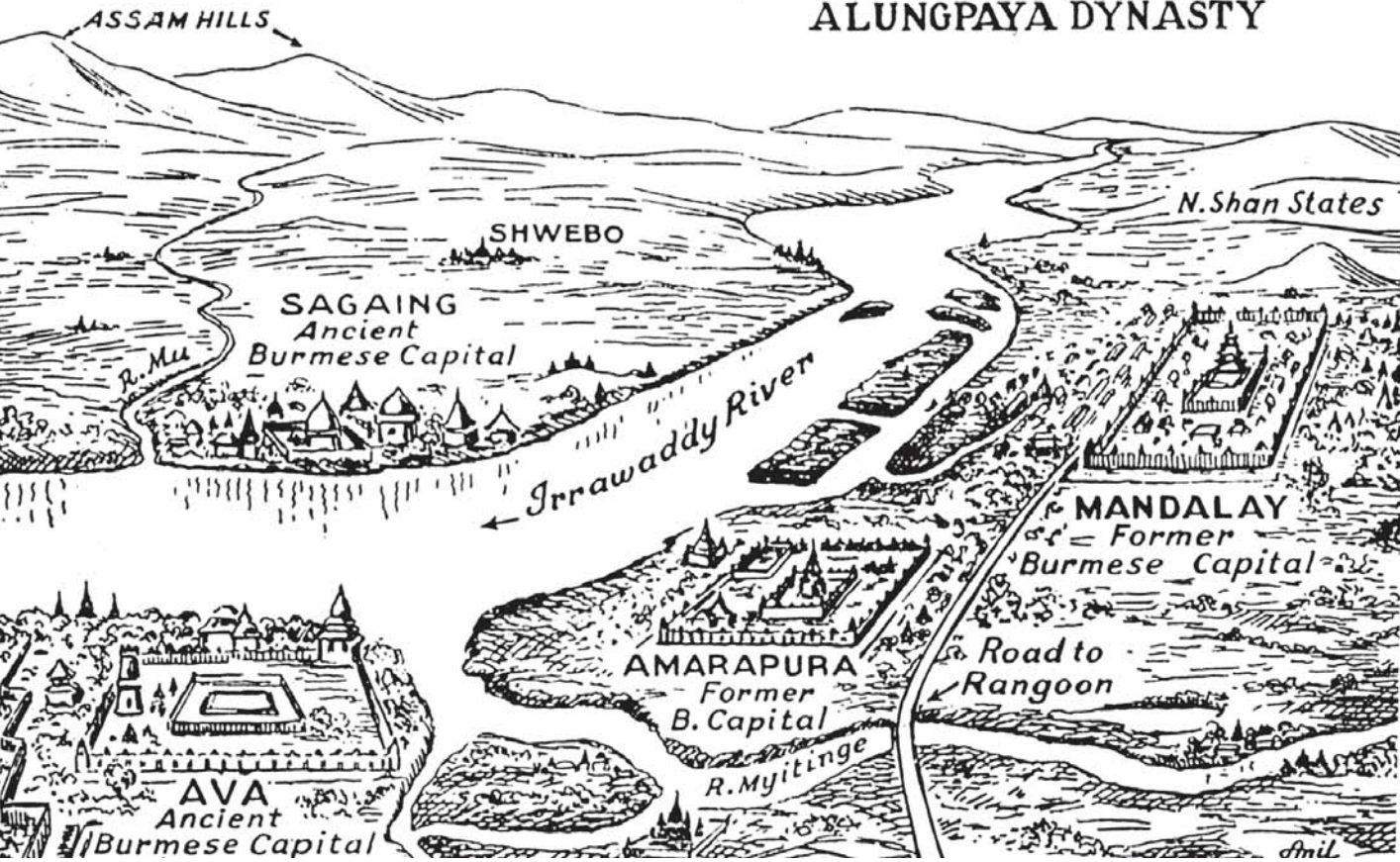
มีกษัตริย์อีก 14 พระองค์สืบราชสมบัติต่อมา ก่อนที่กองทัพของพระเจ้าปดุงจะยตราเข้าไปในราชอาณาจักรนี้และปลดกษัตริย์ยะไซ่องค์สุดท้ายคือพระเจ้าตามาดะ ออกจากราชสมบัติเมื่อ ค.ศ. 1785 ก่อนที่จะเกิดเรื่องนี้เป็นเวลานาน หัวหน้าชาวยะไซ่หลายคนหนีไปยังราชสำนักกรุงอังวะ ขอร้องให้พม่าเข้าช่วยแทรกแซง ในที่สุดเมื่อพม่าแทรกแซงเข้าจริง ผลอันเลวร้ายก็เกิดขึ้น พลเมืองชาวยะไซ่จำนวนกว่าครึ่งต้องอพยพหนีไปอยู่จิตตะกอง จึงเป็นเรื่องที่ชวนคิดว่าเบงกอลน่าจะไม่ปลอดภัยเสียแล้ว ความวิตกกังวลนี้มีผลใหญ่หลวงมาก เพราะเป็นสาเหตุสำคัญข้อหนึ่งซึ่งทำให้เกิดสงครามระหว่างอังกฤษและพม่าเมื่อ ค.ศ. 1824 - ค.ศ. 1826

¹ เล่ม 2 ปี 1682, หน้า 1127-8, Pieter van Dam ไม่กล่าวถึงยะไซ่อีกเลยในหนังสือ *Beschryvinge van de Oostindische Compagnie* ของเขาต่อจากเรื่องของซาร์สุซาแล้ว.

² เรื่องเดิม, หน้า 148.

CAPITALS OF BURMA UNDER THE ALUNGPAYA DYNASTY

เมืองหลวงต่างๆ ในอาณาจักรภายใต้ราชวงศ์อลองพญา ที่โยกย้ายจากชเวโบไปยังอมรปุระ และที่มณฑลพะเยีเป็นเมืองหลวงสุดท้ายก่อนเสียเอกราชให้อังกฤษ

บทที่ 22

สมัยต้น ๆ ของราชวงศ์อลองพญา¹ ในพม่า ค.ศ. 1752 - ค.ศ. 1782

เมื่ออุปราชมอญเล็กที่พกลับไปหงสาวดีนั้น ได้ทิ้งให้ตะละบันคุมกองทัพ ซึ่งมีกำลังไม่เพียงพอไว้ปราบกบฏต่างๆ ทั่วไปในพม่า ดังนั้นหัวหน้าหมู่บ้านมุตโซโบมโยจึงต้องสู้รบผู้คนที่ขึ้นต่อต้านกองทัพทหารมอญและได้ชัยชนะมาอย่างรวดเร็ว หัวหน้าหมู่บ้านผู้นี้เรียกตัวเองว่า **องเซยะ**² แปลว่า “ผู้มีชัย” พงศาวดารพม่า *มหายาสะวิน*³ กล่าวว่า “เป็นผู้ที่เทพดาผู้รักษาพระศาสนาพอใจ” เพราะองเซยะตระหนักว่าจำเป็นต้องเป็นผู้นำขบวนการกู้ชาติ ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1752 ตะละบันคุมกองทัพมาระดมตีที่มั่นขององเซยะก็ถูกตีแตกพ่ายกลับไป เดือนต่อมาองเซยะเป็นฝ่ายรุกเข้าไปตีค่ายมอญซึ่งตั้งขึ้นสกัดกั้นไม่ให้พม่าออกไปหาเสบียงอาหาร ทหารมอญแตกหนีไปทั้งค่าย ทิ้งอาวุธยุทโธปกรณ์ไว้ องเซยะขณะนั้นจึงเป็นมินหลวง คือผู้อ้างสิทธิในราชบัลลังก์ เรียกตนเองว่า **อลองพญา** แปลว่า “พระโพธิสัตว์” และหาทางทำให้ผู้คนเชื่อว่าเป็นเชื้อสายของพระเจ้าโมนยวินสะโตะ ผู้ครองอังวะระหว่าง ค.ศ. 1427 - ค.ศ. 1440 เมื่ออลองพญายกทัพผ่านบ้านใดเมืองใดก็บังคับให้เจ้าบ้านเจ้าเมืองนั้นๆ กระทำสัตย์สาบานยอมสวามิภักดิ์ **มุตโซโบมโย** ซึ่งแปลว่า “เมืองของหัวหน้าพราน” ก็เปลี่ยนชื่อเป็นเมือง **ชเวโบ** “เมืองของผู้นำทอง” แล้วอลองพญาก็สร้างวังขึ้นที่นั่นตามธรรมเนียมนิยม

แต่อลองพญาขับไล่มอญออกจากพม่าภาคเหนือไม่ได้ง่าย ๆ อีกทั้งมอญยังมีไทยใหญ่เผ่ากเวแห่งมัตยาออกไปมาสุมรบด้วย การต่อสู้เป็นสงครามป้อมค่ายประชิด กองกำลังพม่ากู้ชาติปราบชายต้องล่าถอยไปหลายครั้ง จนถึงเดือนธันวาคม ค.ศ. 1753 อลองพญาจึงสามารถไปล้อมเมืองอังวะ ตอนนี

¹ หมายถึงผู้แปล : หรือ ราชวงศ์คองบอง.

² หมายถึงผู้แปล : ไทยเรียก มังองใจยะ.

³ หมายถึงผู้แปล : คำว่า มหายาสะวิน นั้นเป็นคำกลาง เพี้ยนมาจากคำว่า มหาวงศ์ (Manavamsa) พอเทียบได้กับคำว่า “พงศาวดาร” มหายาสะวินจึงมีหลายฉบับ ฉบับหอแก้วเป็นเพียงหนึ่งในหลายฉบับ.

พระองค์มีกองทัพเรือซึ่งมีเรือรบจำนวนมาก ส่วนใหญ่ยึดได้จาคัตตรู ส่วนมอญนั้นเมื่อตีค่ายใหญ่ของอลองพญาไม่แตกก็เสียกำลังใจ และเมื่อไม่มีวิแวว่าจะได้รับกำลังเสริมจากหงสาวดี ทั้งยังเกรงว่าพม่ากับไทยใหญ่ที่อยู่ในเมืองอังวะจะร่วมมือกับพวกพม่าที่ล้อมอยู่นอกเมือง มอญจึงลอบหนีออกจากกรุงอังวะอย่างเงียบกริบในตอนกลางคืน ล่องตามลำแม่น้ำลงมาโดยที่พม่าไม่ทันรู้ตัว

อลองพญาไม่อาจติดตามมอญที่กำลังถอยหนีหรือลงมาโจมตีหัวเมืองมอญทางใต้ พระองค์จะต้องแน่ใจเสียก่อนว่าพวกเจ้าฟ้าไทยใหญ่ทางเหนือนั้นจะเป็นมิตรกับพม่า ขณะที่พยายามเกลี้ยกล่อมเจ้าไทยใหญ่ พญาทละแห่งหงสาวดีก็เข้าโจมตีอังวะด้วยกำลังอันมหาศาล ถ้าหากว่าพญาทละเข้าโจมตีก่อนหน้านี้ตอนที่ยึดครองกรุงอังวะอยู่ คงทำให้อลองพญาเสียเปรียบอย่างมาก แต่อุปราชมอญเป็นแม่ทัพที่ไม่สามารถ แม้จะได้ชัยชนะกองทัพพม่าที่ตำบลตาลอกมโย และทำลายบ้านเมืองแถบนั้นไปไกลจนถึงเมืองกยอมยงไถ่ๆ เมืองชเวโบ แต่ก็ถูกกองทัพจากชเวโบของอลองพญาโจมตี และกองทัพพม่าที่ถูกล้อมอยู่ในเมืองอังวะก็จู่โจมออกมา ทำให้มอญเสียหายมาก ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1754 กองทัพมอญต้องถอนทัพกลับอย่างรีบเร่งไม่ได้หยุดพักเลย จนกระทั่งถึงเมืองแปร สาเหตุเพราะในระหว่างนั้นได้เกิดเรื่องร้ายแรงขึ้นในอาณาจักรมอญคือ มีผู้ไม่พอใจถึงกับวางแผนจะสถาปนาพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดี ซึ่งมอญจับมาคุมขังไว้ที่หงสาวดีให้กลับขึ้นครองราชย์ เมื่อเรื่องนี้ล่วงรู้กันออกไป กษัตริย์พม่ากับพระราชโอรสอีก 3 พระองค์รวมทั้งผู้เกี่ยวข้องก็ถูกระงับชีวิตหมด พม่าที่อยู่ตามบริเวณใกล้เคียงก็พากันยกทัพมาล้อมเมืองแปรไว้

การล้อมเมืองแปรนี้ไม่เข้มแข็งนัก ในต้น ค.ศ. 1755 อลองพญารวบรวมกำลังได้มากเตรียมจะโจมตีอาณาจักรหงสาวดีให้ราบ จึงยกมาช่วยพม่าที่ถูกล้อมอยู่ในเมืองแปรได้อย่างสะดวก แต่มอญได้สร้างปราการอย่างแข็งแรงขึ้นทางใต้ของตัวเมือง จึงรบพุ่งกันอย่างหนักกว่าพม่าจะรุกเข้าถึงตัวเมืองและตีเมืองแตก ความสำเร็จครั้งนี้ทำให้อลองพญาเรียกร้องความภักดีจากพม่าภาคกลางได้ง่าย อลองพญาประทับอยู่ที่เมืองแปรหลายสัปดาห์เพื่อทำให้เมืองนั้นสงบราบคาบ แล้วจึงยกทัพลงมาทางใต้และปะทะกับกองทัพมอญที่ตำบลลุนเลในเมืองเฮนซาตา ชัยชนะเด็ดขาดครั้งนี้ทำให้พระองค์เปลี่ยนชื่อตำบลนี้เสียใหม่ว่า มยานอง แปลว่า “ชัยชนะอันรวดเร็ว” ขณะที่มีการฉลองอย่างเอิกเกริกมโหฬาร เมืองตองอู เมืองเฮนซาตา เมืองมยองมยา เมืองพะลิมา และแม้แต่เมืองซันโตเวย์ของยะไข่ก็มาอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ ในที่สุดเมื่ออลองพญายกทัพผ่านตำบลตานูพยูมาแล้ว พระองค์ก็ขับไล่มอญออกจากตำบลตากองในต้นเดือนพฤษภาคม แล้วฉลองชัยชนะที่พระเจดีย์ชเวตตากอง อลองพญาจะแผนการว่าจะสร้างสถานที่นี้ให้เป็นเมืองท่าสำคัญของราชอาณาจักรพม่า จึงเริ่มวางรากสร้างเมืองใหม่ และประทานนามด้วยความเบิกบานพระทัยว่า **ย่างกุ้ง** แปลว่า “อวสานของความแตกแยก”

อย่างไรก็ตามความแตกแยกยังไม่สิ้นสุด เมืองหลวงของมอญคือหงสาวดียังคงเป็นอิสระอยู่ และเมืองสิริเยมอันเป็นเมืองท่าของหงสาวดีก็เป็นศูนย์กลางการค้าของชาวยุโรป กองทัพใหญ่ของมอญก็ตั้งอยู่ใกล้ๆ กับย่างกุ้ง ทั้งยังเป็นเมืองที่มีการป้องกันรักษาอย่างแข็งแรงเกินกว่าที่อลองพญาจะเสี่ยงเข้าไปโจมตี ยิ่งกว่านั้นมอญยังมีที่ปรึกษาชาวฝรั่งเศสผู้เฉียบแหลมคนหนึ่งคือ ซีเยอร์ เดอ บรูโน ผู้ซึ่งดูเพลซ์ส่งมาเป็นตัวแทนอยู่ประจำที่หงสาวดี 2-3 ปีมาแล้ว

เมื่อสิ้นสงครามสืบราชสมบัติออสเตรีย ขณะนั้นดูเปิลซ์เป็นข้าหลวงเมืองปอนดิเซอร์รี เขาวางแผนเพื่ออิทธิพลฝรั่งเศสและจะทำให้อังกฤษซึ่งเป็นคู่แข่งชั้นเสียประโยชน์ ราชสำนักมอญที่กรุงหงสาวดีกำลังต้องการพันธมิตรยุโรปซึ่งจะทำให้มอญมีอาวุธยุทธภัณฑ์เหนือพม่า ในระยะแรกๆ ของสงครามกู้เอกราชนี้ มอญได้ปิดล้อมเรือของชาวยุโรปที่เมืองลิเรียม หลังจากนั้นก็มีชาวอังกฤษซึ่งเป็นพ่อค้าเอกชนเหลืออยู่ไม่กี่คนล้วนแต่ไม่มีความสำคัญใดๆ ส่วนฝรั่งเศสนั้นได้มอบกิจการผลประโยชน์ของบริษัทให้บาทหลวงวิโตนีชาวอิตาเลียนช่วยดูแล ซึ่งเป็นผู้ที่มีมอญชอบพอ บาทหลวงผู้นี้แนะนำให้มอญส่งคณะทูตไปหยังเสียดูเปิลซ์เมื่อ ค.ศ. 1750 ว่าจะช่วยเหลือมอญได้สักเพียงใด 2-3 สัปดาห์ต่อมาดูเปิลซ์ส่งผู้แทนคนหนึ่งชื่อบัสซ็อกจากเมืองปอนดิเซอร์รีเพื่อไปสร้างอิทธิพลฝรั่งเศสในบริเวณเดคคาน และส่งบรูโนให้เดินทางมาเมืองมอญเพื่อทำงานอย่างเดียวกัน บรูโนมาถึงหงสาวดีเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1751 และเจรจาขอทาสสิทธิสัญญาอย่างไม่ลำบากเลย มอญรับว่าจะให้สัมปทานการค้าแก่ฝรั่งเศส โดยแลกเปลี่ยนกับการให้ความช่วยเหลือมอญอย่างเต็มที่ เมื่อบรูโนกลับไปถึงปอนดิเซอร์รี แจ้งให้ดูเปิลซ์เชื่อว่ามีโอกาสอันงามรอฝรั่งเศสอยู่ ดูเปิลซ์ควรจะเตรียมกำลังทหารเข้าแทรกแซงในการต่อสู้ระหว่างมอญกับพม่านี้ บรูโนบอกว่าถ้ามีทหารฝรั่งเศสสัก 500-600 คนมีอาวุธครบครัน ก็จะครอบครองอาณาจักรมอญได้โดยง่าย ดูเปิลซ์จึงรีบเขียนรายงานส่งไปยังฝรั่งเศสทันที เสนอแผนการนี้และขอกำลังหนุนมาปฏิบัติการตามแผนที่วางไว้

ระหว่างนั้น อังกฤษที่เมืองมัทราสระแวงว่าฝรั่งเศสจะต้องมีแผนการอย่างใดอย่างหนึ่งในพม่า ก่อนที่คณะทูตบรูโนจะไปหงสาวดี โทมัส ซอนเดอร์สข้าหลวงที่ป้อมเซนต์ยอร์ชรายงานไปยังประเทศอังกฤษว่า มีข่าวลือว่าฝรั่งเศสคิดจะไปยึดเกาะเนเกรส¹ เขาจึงอยากให้บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษรีบไปตั้งนิคมบนเกาะนั้นตัดหน้าฝรั่งเศสเสียก่อน คณะกรรมการอำนวยการของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษก็เห็นชอบด้วย ทั้งๆ ที่ยังไม่ทราบเลยว่าบรูโนไปหงสาวดี คณะกรรมการส่งคำตอบอนุมัติให้ปฏิบัติการตามแผนนั้นเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 1751 แต่ก่อนที่ซอนเดอร์สจะได้รับคำตอบจากคณะกรรมการอำนวยการของบริษัท ก็ได้ทราบข่าวจากพ่อค้าอังกฤษที่เมืองลิเรียมว่าบรูโนไปทาสสิทธิสัญญากับรัฐบาลมอญแล้ว เขาจึงลงมือดำเนินการทันทีเท่าที่อำนาจของเขาพอจะทำได้ คือส่งทหารกองเล็กๆ มีโทมัส เทย์เลอร์เป็นหัวหน้าคณะไปสำรวจเกาะนั้น และสั่งให้โรเบิร์ต เวสต์การ์ธ พ่อค้าที่เมืองลิเรียมไปติดต่อบรรดาเจ้ากับราชสำนักมอญให้ยกเกาะนั้นให้บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ

เทย์เลอร์รู้สึกว่าการซำราชากรชาวพื้นเมืองที่เกาะเนเกรสเกลียดชังพวกตน จึงรีบสำรวจเกาะอย่างคร่าวๆ แล้วเดินทางไปสมทบกับเวสต์การ์ธที่หงสาวดี ทั้งสองได้ทราบว่ารัฐบาลมอญจะไม่ยอมให้ตั้งนิคมใดๆ บนเกาะนั้นอย่างแน่นอน ขณะที่ทั้งสองยังอยู่ในกรุงหงสาวดี ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1752 บรูโนเดินทางกลับไปที่นี่อีกครั้งในฐานะผู้แทนประจำของดูเปิลซ์ เมื่อได้เห็นชัดว่าอิทธิพลของบรูโนที่มีต่อมอญนั้นสูงนัก การเจรจาของอังกฤษจึงเลิกล้มไป เทย์เลอร์กลับไปยังมัทราส ก่อนที่เขาจะออกจากเกาะเนเกรสไปหงสาวดีนั้น ได้ส่งรายงานที่ไม่ดีเกี่ยวกับเกาะนี้ ซอนเดอร์สจึงลั้งเลใจ ทั้งๆ ที่จุดหมายของคณะกรรมการอำนวยการบริษัทอนุญาตให้ยึดเกาะนั้นด้วยความเต็มใจ ซอนเดอร์สถึงแล้วถ้าทำมา

¹ D. G. E. Hall, "The Tragedy of Negrais", *JBR*, xxi (1931), ตอนที่ 3, หน้า 63.

แผนที่วางไว้จะเป็นการถูกต้องเหมาะสมหรือไม่ แต่ครั้นത്യลเลอร์กลับมาถึงมัทราสเล่าว่าบรูโนมีอำนาจวาสนาในหงสาวดีมากเพียงไร ซอนเดอร์สก็สลดความลึกลับใจทันที รีบส่งกำลังทหารอันเข้มแข็งไปยึดเกาะนั้นไว้เมื่อวันที่ 26 เมษายน ค.ศ. 1753 ถ้าหากเขาทราบความจริงว่าคณะกรรมการบริษัทฝรั่งเศสไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอของดูเพลซ์แล้ว ซอนเดอร์สอาจจะไม่ทำเช่นนี้ เพราะจดหมายของคณะกรรมการบริษัทฝรั่งเศสลงวันที่ 2 มกราคม ค.ศ. 1753 นั้นแนะนำดูเพลซ์ว่า การที่มอญให้สัมปทานแก่ฝรั่งเศสสร้างอุปถัมภ์ที่ลิเรียมได้ตามสนธิสัญญา ค.ศ. 1751 นั้นก็ดีพอแล้ว ไม่จำเป็นจะต้องผูกมัดตนเองเข้าไปพัวพันกับเรื่องทางการทหาร เพราะจะเป็นการยั่วยู่ให้ต้องแข่งขันกับอังกฤษอีก

ത്യลเลอร์เคยรายงานว่าเกาะเนกรอสที่ไม่เหมาะสมแก่สภาพเป็นอย่างยิ่ง และจะใช้เป็นสถานที่การค้าก็ไม่เกิดประโยชน์ การคาดคะเนของเขานี้เป็นความจริงที่สุด เกาะนี้ในฤดูฝนน้ำท่วมและมีไข้มาลาเรียชุกชุม อังกฤษไม่ได้พยายามปรับปรุงให้เป็นท่าเรือที่ดีเลย แม้ว่าโรคภัยไข้เจ็บจะผลาญชีวิตเจ้าหน้าที่ทั้งชาวยุโรปและเอเชียเสียเป็นอันมาก และเสบียงอาหารก็ต้องขนข้ามทะเลมาจากมัทราส แต่ก็ไม่มีใครคิดจะละทิ้งนิคมบนเกาะนี้ไปในขณะที่บรูโนยังคงอยู่ในหงสาวดี

ความรุ่งโรจน์ของอลองพญาเป็นเหตุให้ทั้งดูเพลซ์และมอญต้องคิดทบทวนอีกครั้งเกี่ยวกับเรื่องสัมพันธไมตรี ดูเพลซ์ส่งอาวุธไปกำนัลอลองพญา มอญก็ขอความช่วยเหลือจากบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ และยังรับว่าจะยกเกาะเนกรอสให้อังกฤษด้วย เรื่องเหล่านี้เป็นเล่ห์กลทางการเมือง แต่มอญนั้นจำเป็นจริงๆ จึงต้องการความช่วยเหลือมากกว่าที่ฝรั่งเศสที่ปอนดิเชอริจะให้ได้ ในปลาย ค.ศ. 1754 ดูเพลซ์ถูกเรียกตัวกลับฝรั่งเศส ความหวังของมอญที่จะได้รับความช่วยเหลืออย่างจริงจังจากฝรั่งเศสจึงเป็นอันสลายไปแม้บรูโนจะยังอยู่ในหงสาวดี เกือบจะเป็นเวลาเดียวกันนั่นเอง โทมัส ത്യลเลอร์ก็ออกจากเกาะเนกรอสกลับไปยังมัทราส เขามั่นใจว่าอลองพญาจะต้องได้ชัยชนะในขั้นสุดท้าย จึงเห็นว่าบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษควรจะสร้างสัมพันธไมตรีกับอลองพญา อีก 2-3 เดือนต่อมาเมื่ออลองพญายกทัพลงมาตามลำแม่น้ำอิระวดีอย่างรีบเร่ง พระองค์ส่งทูตไปเกาะเนกรอสเพื่อขออาวุธปืน เฮนรี บรั๊ก ผู้แทนของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษซึ่งอยู่ที่นั่นก็มีหนังสือไปยังบ็อมเบย์เซอร์ช เร่งเร้าว่าควรจะให้ความช่วยเหลืออลองพญาทุกสิ่งทุกอย่าง แต่มัทราสก็ไม่สามารถจะเจียดปืนมาให้พอแก่ความต้องการของอลองพญาได้ เช่นเดียวกับที่ปอนดิเชอริไม่สามารถจะช่วยมอญ ทั้งนี้ก็เพราะอังกฤษกับฝรั่งเศสในอินเดียกำลังจะต้องรบกันเองอยู่แล้ว

อย่างไรก็ดี เมื่ออลองพญายกทัพมาหยุดอยู่ที่ตากองก่อนฤดูฝน ค.ศ. 1755 นั้น ก็ยังไม่แน่ว่าพม่าจะได้ชัยชนะในบั้นปลาย อลองพญามีอาวุธยุทโธปกรณ์ไม่เพียงพอสำหรับโจมตีเมืองอันมีป้อมปราการแข็งแรงอย่างเมืองลิเรียมและหงสาวดี ชัยยังเกิดเรื่องยุ่งยากขึ้นทางภาคเหนือคือพวกมณีปุระยกทัพลงมาโจมตีอีก พวกไทยใหญ่ก็รบกวนวายุ ทั้งยังระแวงว่า เชื้อพระวงศ์กษัตริย์ราชวงศ์ต้องอยู่ซึ่งอพยพไปอยู่เมืองไทยนั้น กำลังวางแผนจะกลับมาแย่งราชสมบัติ อลองพญาจึงต้องรีบกลับไปจัดการเรื่องเหล่านี้เสียก่อน ทั้งที่รู้อยู่ว่าพอหันหลังกลับ กองทัพมอญที่เมืองลิเรียมจะต้องเข้าโจมตีที่มั่นของพระองค์ที่ย่างกุ้งทันที

แล้วก็จริงดังคาด แต่มอญไม่ได้รับอย่างจริงจังนัก จึงพ่ายแพ้อย่างน่าอนาถ ทั้งๆ ที่รัชทายาทของมอญกับบรูโนซึ่งเป็นผู้บัญชาการทัพได้รับความช่วยเหลือจากเรือของพ่อค้าอังกฤษซึ่งมาจอดอยู่ที่เมือง

ลิเรียมหลายลำ แม้จะเป็นการช่วยอย่างไม่สู้เต็มใจนักก็ตาม เฝอญเรือลำหนึ่งเป็นของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ ชื่อเรืออาร์คอด ช่วยเหลือมอญไปโดยพลการ ทำให้เจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ที่ป้อมเซนต์ยอร์ชกลุ่มใจมาก เพราะเมื่อลองพญาทราบเรื่องก็ทรงระแวงทันทีว่าโรงเก็บสินค้าที่เกาะเนเกรสซึ่งมาขอทำสัมพันธไมตรีกับพระองค์นั้นจะเล่นไม่ซื่อ¹ ดังนั้นเมื่อกัปตันยอร์ช เบเคอร์ ซึ่งเฮนรี บรู๊กลิ่งไปเจรจาเพื่อร่างข้อตกลงทำสัญญาทางไมตรีกับพม่าไปถึงเมืองชเวโบก็พบว่าพระเจ้าแผ่นดินพม่าไม่มีอารมณ์ดีพอที่จะเจรจาด้วย แต่ว่าของบรรณาการอันสวยงามคือปืนใหญ่ซึ่งเบเคอร์นำไปถวายพร้อมทั้งคำมั่นสัญญาว่าจะหาอาวุธยุทธโธปกรณ์เท่าที่มีอยู่ในนิคมเนเกรสมาถวายให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้นั้น ดูเหมือนจะทำให้พระเจ้าแผ่นดินพม่าคลายพิโรธลง แต่สิ่งซึ่งพระองค์ประทานให้อย่างมากที่สุดก็คือจะเจรจากันใหม่เมื่อตอนที่เสด็จมาถึงย่างกุ้งเพื่อโจมตีเมืองลิเรียม

อลองพญาทรงจัดการแก้ปัญหาเดือดร้อน ซึ่งทำให้พระองค์ต้องรีบเสด็จขึ้นไปยังเมืองหลวงได้อย่างรวดเร็วและเด็ดขาดตามลักษณะนิสัยของพระองค์ แรกทีเดียวก็ยกทัพไปปราบมณีประจนพินาศ ยับเยิน และส่งกองทัพอีกกองหนึ่งไปไทยใหญ่ ไทยใหญ่ก็อ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ อุปราชจีนประจำมณฑลยูนนานก็รับรองว่าอลองพญาเป็นกษัตริย์ที่ถูกต้อง ครั้นแล้วอลองพญาก็รวบรวมกำลังและผู้คนที่เกิดขึ้นมาจากไทยใหญ่และเผ่าชนยกกลับมายังเมืองมอญ เมื่อถึงย่างกุ้งแล้ว นายชง จอห์น ไดเยอร์กับ ดร. วิลเลียม แอนเดอร์สัน ก็เข้าเฝ้าและขอทำข้อตกลงเป็นพันธไมตรีต่อกัน ซึ่งพม่ารับว่าจะรับรองฐานะของนิคมเนเกรสและอนุญาติให้อังกฤษตั้งโรงเก็บสินค้าที่เมืองพะลิมา เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับอาวุธยุทธภัณฑ์ ข้อตกลงนี้ได้จารลงในพระสุพรรณบัฏเป็นพระราชสาส์นไปถวายพระเจ้ากรุงอังกฤษ เพราะอลองพญาทรงถือว่าการติดต่อกับข้าหลวงที่เมืองมทราสซึ่งเป็นเพียงตัวแทนของบริษัทการค้าเท่านั้นเป็นการไม่สมพระเกียรติ พระราชสาส์นนั้นถูกส่งไปยังรัฐมนตรีพิตต์แห่งกระทรวงกลาโหมของอังกฤษเมื่อต้น ค.ศ. 1758 แต่เมื่อถึงตอนนั้นบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษก็รู้สึกเสียใจอย่างมากที่ใจเร็วไปยึดเกาะเนเกรส และได้ออกคำสั่งไปแล้วว่าให้ถอนตัวออกจากพม่าให้หมด

เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1756 พม่าเริ่มล้อมเมืองลิเรียมเอาไว้อย่างแน่นหนา ในตอนนี้ทุกอย่างขึ้นอยู่กับว่าปอนดิเชอร์จะส่งกำลังมาช่วยมอญตามคำขอร้องเร่งด่วนซึ่งบรูโนขอไปหรือไม่ ถ้ากองทัพจากปอนดิเชอร์มาถึงทันเวลาก็คงจะช่วยรักษาเมืองลิเรียมไว้ได้ แต่เรือ 2 ลำมาถึงช้าไป 2 วัน อลองพญายึดเมืองลิเรียมได้ก่อนแล้ว โดยจู่โจมเข้าตัวอย่างรวดเร็วโดยไม่มีใครคาดฝัน เรือลำที่ 3 ที่ส่งมาจากปอนดิเชอร์นั้นตามมาทีหลังเพราะติดพายุ พอมาถึงปากน้ำรู้ว่าเมืองลิเรียมแตกเสียแล้วจึงรีบกลับไปทันส่วนเรือ 2 ลำที่ล่องหน้ามาก่อนนั้นไม่ทันรู้ตัวจึงถูกหลอกให้แล่นเข้ามาตามลำแม่น้ำเพราะได้รับข่าวลวงจากบรูโนซึ่งออลองพญาจับได้แล้วบังคับให้เขียนหนังสือลวงนี้ขึ้นก่อนแล้วจึงเอาตัวไปประหาร เรือ 2 ลำแล่นมาเกยตื้นอยู่กลางแม่น้ำเพราะผู้นำร่องชาวพม่าล่อเข้ามาแล้วบังคับให้ยอมแพ้ ต้องมอบเรือและเป็นคาบศิลาพร้อมทั้งกระสุนดินดำซึ่งฝรั่งเศสนำมาช่วยมอญนั้นให้แก่พม่า จึงเหมือนกับว่าเป็นของที่เทพประทานให้แก่อลองพญา และที่มีค่ายิ่งกว่านั้นคือทหารฝรั่งเศส 200 คน ที่ถูกบังคับให้รับราชการอยู่กับพระเจ้าแผ่นดินพม่า

¹ "Account of the English Proceedings at Dagoon, 1775", ใน Dalrymple's Oriental Repertory, เล่ม 1, หน้า 177-200.

ถึงตอนนี้อลองพญาสามารถขับเคียวโจมตีหงสาวดีได้ มอญต่อต้านอย่างทรหด อลองพญาตีหงสาวดีไม่แตกจนกระทั่งเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1757 ในระหว่างที่ล้อมเมืองอยู่นั้น อลองพญาขออาวุธกระสุนดินดำจากเกาะเนแกรสอยู่ตลอด อังกฤษส่งมาถวายเท่าไรก็ไม่เพียงพอ อลองพญายังขู่อีกด้วยว่าถ้าไม่ส่งมาให้ตั้งประสงค์จะทำกับนิคมเนแกรสเหมือนอย่างลิเลียม แต่เมื่ออิทธิพลของฝรั่งเศสในพม่าลดน้อยลงไปแล้ว นิคมเนแกรสก็ไม่จำเป็นสำหรับอังกฤษอีกต่อไป และเมื่อเกิดสงครามเจ็ดปีขึ้น อังกฤษจำเป็นต้องพึ่งความสนใจอยู่แต่เรื่องการคุกคามของฝรั่งเศสที่ในอินเดีย ประมาณเดือนมีนาคม ค.ศ. 1757 คณะกรรมการอำนวยการบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษมีคำสั่งให้เลิกการเลี้ยงโชคเลี้ยงภัยในพม่า แต่กว่าคำสั่งนี้จะถึงมัทราสก็ใช้เวลาถึง 2-3 เดือน เมื่อคำสั่งมาถึง บ่อมเซนต์ยอร์ชไม่สามารถปฏิบัติตามคำสั่งได้เสียแล้ว เพราะลัทธิพาทองทหารฝรั่งเศสมาโจมตีอังกฤษในแถบคาร์เนติก ทำให้ไม่มีเวลาสนใจเรื่องอื่น ใน ค.ศ. 1758 อังกฤษตกเป็นฝ่ายรับและฝรั่งเศสเป็นฝ่ายรุกตลอดทั้งปีในบริเวณนั้น และตั้งแต่เดือนธันวาคมปีนั้น เมืองมัทราสก็ถูกฝรั่งเศสล้อมไว้จนถึงเดือนกุมภาพันธ์ปีต่อไป

ระหว่างที่อลองพญาปราบมอญได้ราบคาบแล้ว ได้ส่งคำสั่งเด็ดขาดไปยังหัวหน้านิคมเนแกรสให้มาเฝ้าเมืองแปรขณะที่พระองค์จะยกทัพกลับเมืองหลวง กับตันโทมัส นิวตัน ระบุว่าไม่น่าจะไปเอง จึงส่งนายชง โทมัส เลสเตอร์ไปแทน เลสเตอร์ได้บันทึกไว้อย่างละเอียดถึงการเจรจากับพระเจ้าแผ่นดินพม่า จดหมายเหตุของเขาเป็นเอกสารที่น่าสนใจที่สุดในบรรดาหลักฐานที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับพม่าในยุคนี้¹ เลสเตอร์ทราบว่าอลองพญาขุ่นเคืองที่พระเจ้ายอร์ชที่ 2 ไม่ตอบพระราชสาส์น ซึ่งจารลงในแผ่นสุพรรณบัฏส่งไปเมื่อปีก่อน แต่ชัยชนะทำให้มีพระอารมณรี้นิ่งดีมาก จึงทรงยินยอมทำ “สนธิสัญญา” รับรองฐานะของอังกฤษที่เกาะเนแกรสและเมืองพะลิม เพื่อแลกเปลี่ยนกับอาวุธและกระสุนดินดำซึ่งเนแกรสจะส่งไปถวายทุกปีกับคำมั่นสัญญาว่าจะช่วยพม่าต่อต้านศัตรู แต่ “สนธิสัญญา” ฉบับนี้ไม่มีค่าอะไร เพราะพระเจ้าแผ่นดินพม่าไม่ยอมผูกมัดพระองค์ว่าจะทำตามสัญญา เป็นแต่ออกคำสั่งให้ทำสัญญาเท่านั้น และสัญญานี้ก็ไม่ผูกพันไปถึงกษัตริย์องค์ต่อไปด้วย น่าสังเกตที่ว่า แอชิลัน ละเว้นเสียเฉยๆ ไม่นำสนธิสัญญาฉบับนี้ไปรวมไว้ในหนังสือสนธิสัญญาและข้อผูกพันต่างๆ ของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ² ซึ่งเขารวบรวมขึ้น อย่างไรก็ตาม ในข้อที่ 2 ของสนธิสัญญาฉบับนี้มีความว่า พม่ายกที่ดิน “บนฝั่งแม่น้ำเปอร์เลียม ตรงข้ามกับเขาพระเจดีย์และเมืองเปอร์เลียมเก่า” ให้แก่อังกฤษ ดังนั้นอังกฤษจึงสร้างโรงเก็บสินค้าขึ้นที่เมืองพะลิมเมื่อ ค.ศ. 1757 ต่อมากลายเป็นบริษัทรับซื้อไม้สัก

เมื่อมัทราสไม่สามารถปฏิบัติตามคำสั่งของคณะกรรมการของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษที่สั่งให้อพยพออกจากเกาะเนแกรสให้หมด ข้าหลวงบ่อมวิลเลียมในกัลกัตตาก็ต้องรับภาระอันหนักนี้ กับตันโทมัส นิวตันกับทหารทั้งค่ายที่เนแกรสอพยพออกจากเกาะเมื่อเดือนเมษายน ค.ศ. 1759 แต่เนื่องจากเนแกรสและพะลิมมีซุงไม้สักและสินค้าข้าวของอื่นๆ มากเกินกว่าที่เรือจะขนได้หมด จึงต้องทิ้งร้อยตรีไฮไปกับทหารจำนวนหนึ่งไว้ดูแล ในฤดูหนาว ค.ศ. 1758-ค.ศ. 1759 อลองพญาไปทำสงครามกับมณีปุระเป็นที่รู้จักกันว่าเมื่ออลองพญาไม่อยู่ มอญจะต้องคิดปลดแอกพม่าอย่างสุดชีวิต มอญได้สังหารชาวพม่าเสียมากมายหลายตำบล และได้ชัยชนะจนไล่ติดตามมหาอุปราชาพม่าไปถึงเมืองเฮนซาตา อลองพญาจึงต้องละทิ้งการรบทางภาคเหนือรีบกลับมาอย่างกุ่ม แต่เมื่อพระองค์กลับมาถึงนั้น กองทหารพม่าที่ย่างกุ่มปราบมอญได้สำเร็จราบคาบแล้ว ตอนนี้มีชาวอาร์มีเนียนคนหนึ่งซึ่งรับราชการอยู่กับอลองพญากระซิบ

พูดว่ามีข่าวลือว่าหัวหน้านิคมเนเกรสให้ความช่วยเหลือแก่พวกมอญ 2-3 เดือนต่อมากองทัพพม่าก็
 โจมตีสืบค้นนิคมนั้นโดยไม่มีใครรู้ตัว สังหารเจ้าหน้าที่ของบริษัทและทำลายอาคารบ้านเรือนจนหมดสิ้น

เชื่อกันว่าสาเหตุของการคิดร้ายครั้งนี้คงเพราะอลองพญากริ้วเพราะเข้าพระทัยว่าอังกฤษคิดคด
 เป็นครั้งที่ 2 แต่เมื่อพระองค์รับสั่งกับชาวอังกฤษผู้หนึ่งซึ่งรอดชีวิตจากการสังหารครั้งนั้น พระองค์ก็ได้
 อ้างเหตุผลเช่นที่เข้าใจกัน ทรงรับสั่งว่าที่ต้องทำไปเช่นนั้นเพราะพระเจ้ากรุงอังกฤษไม่ตอบพระราชสาส์น
 ของพระองค์ พระองค์จึงลงความเห็นว่าเป็น “คนอังกฤษและบริษัทอิสต์อินเดียของอังกฤษเห็นพระองค์กับ
 พสกนิกรของพระองค์เป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา”³ ผู้อ่านน่าจะสังเกตว่า อลองพญาควรจะทราบข่าวลือ
 นั้นก่อนเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1759 จะช้ากว่านั้นไม่ได้ แต่การประหารที่เนเกรสยังไม่เกิดขึ้นจนกระทั่ง
 เดือนตุลาคม และน่าสังเกตว่าโรงเก็บสินค้าที่เมืองพะลิมไม่เป็นอันตรายเลย เรื่องร้ายนี้เกิดขึ้นเพราะ
 ชาวอาร์มีเนียนแก๊งนั้นนำเป็นตัว เขาหาโอกาสใส่ร้ายชาวอังกฤษทุกทาง เพราะอิจฉาที่อังกฤษมีอิทธิพล
 มากขึ้นทุกทีในอินเดียและที่อื่น ๆ ในภาคตะวันออก มีเหตุหลายอย่างที่แสดงว่าอลองพญาตั้งพระทัยจะ
 ขับไล่อังกฤษออกจากเกาะเนเกรสอยู่เสมอ พระองค์ต้องการเอาคนพวกนี้ไว้ใกล้ ๆ เพื่อจะได้ควบคุมง่าย
 การประหารผู้คนบนเกาะนี้ไม่ใช่เจตนาที่แท้จริงของพระองค์ แต่เป็นเพราะนายทหารฝรั่งเศสซึ่งเป็นคน
 พาทหารไปยึดนิคมนั้นได้กระทำรุนแรงโดยพลการ เพราะอยากแก้แค้นที่รบแพ้อังกฤษมาหลายครั้ง⁴

เมื่อครั้งที่อลองพญายกทัพไปตีเมืองมณีปุระแต่ต้องรีบกลับเพราะมอญก่อจลาจลนั้น เป็นครั้งที่
 มณีปุระได้รับความเสียหายอย่างร้ายแรงที่สุด ประชาชนนับพันถูกกวาดต้อนมาอยู่ที่เมืองสะกายและ
 อมรปุระในพม่าตอนบน แต่นั้นมาบรรดาไพร่ในราชสำนักกรุงอังวะก็ล้วนแต่เป็นพราหมณ์ชาวมณีปุระ
 และชาวมณีปุระยังได้รับราชการเป็นทหารม้ากองหนึ่งในกองทัพพม่า

งานสำคัญชิ้นสุดท้ายในพระชนม์ชีพของอลองพญา คือ การตีกรุงศรีอยุธยา การที่พม่าทำลาย
 ราชอาณาจักรมอญทำให้มอญอพยพเข้าไปอยู่ในอาณาจักรไทยจำนวนมาก ส่วนหัวเมืองชายเขตแดนก็
 บั่นป่วนไม่มีความสงบเรื่อยมา การที่อลองพญาคิดทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาเหมือนในคริสต์ศตวรรษ
 ที่ 16 ก็เพราะมีความมุ่งหมายอย่างเดียวกับที่บุเรงนองเคยไฝฝืนมาแล้ว คือหวังจะได้ครองเชียงใหม่อีก
 ทั้งยังวางแผนกวาดต้อนผู้คนจากเมืองไทยไปพม่าบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำให้มากที่สุด

ไทยคาดคะเนว่าพม่าจะมารุกราน จึงเตรียมกำลังป้องกันทางด้านตะวันตกเพื่อกันไม่ให้พม่ารุก
 เข้ามายังเมืองหลวง แต่พม่าโจมตีเข้ามาทางทิศใต้โดยไม่มีใครรู้ตัว กองทัพของอลองพญาออกไปทางเมือง
 ทวายและตะนาวศรี ข้ามไปถึงอ่าวไทยแล้วขึ้นเหนือตรงไปยังพระนครศรีอยุธยา เข้าล้อมเมืองในเดือน
 เมษายน ค.ศ. 1760 เดือนต่อมาอลองพญาได้รับบาดเจ็บสาหัสจากการระเบิดของปืนใหญ่ขณะกำลัง
 บัญชาการ จึงต้องเลิกล้อมเมืองและถอยทัพกลับทันที อลองพญาสิ้นพระชนม์ที่ตำบลไตโกลาก่อนจะถึง
 แม่น้ำสาละวิน ต้องเชิญพระศพกลับไปยังเมืองชเวโบและฝังพระศพไว้ที่นั่นต่อหน้าประชาชนซึ่งโคกเศร้า

¹ Dalrymple, เรื่องเดิม, เล่ม 1, หน้า 201-222.

² Aitchison ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับ “สนธิสัญญา” ฉบับนี้ไว้ในหนังสือของเขา เล่ม 1 หน้า 325.

³ Hall, เรื่องเดิม, หน้า 116.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

อาลัย พระองค์เป็นประมุขผู้ยิ่งใหญ่ซึ่งกู่ก่อดิศริพม่าไว้ หลังจากได้รับความพินาศอันเกิดจากน้ำมือของพวกมณีประ โทยใหญ่ และมอญ พระองค์ได้ทำให้ชาวพม่าปลื้มปิติที่ได้เห็นความรุ่งโรจน์ของพม่าในการสงคราม ซึ่งทำให้ประเทศใกล้เคียงต้องเกรงกลัวเป็นเวลากว่าครึ่งศตวรรษ

รัชกาลของพระเจ้านองดอจี (มังลอก) โอรสของอลองพญานั้นสั้นและมีเรื่องยุ่งมาก เพราะมีกบฏที่จะต้องปราบมากมาย ที่ร้ายแรงที่สุดก็คือครั้งที่หัวหน้ากบฏชื่อมินคองนธาซึ่งเคยเป็นแม่ทัพของพระราชบิดา เข้ายึดเมืองอังวะและวางแผนจะรื้อฟื้นพระราชวงศ์ต่ออยู่ที่ใหม่ ขณะที่ล้อมเมืองอยู่นั้นกับตันวอลเตอร์ แอลเวสจากอินเดียมาขออนุญาตรัฐบาลพม่าข้าย้ายทรัพย์สินสมบัติของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษที่เมืองพะลิมา และขอให้ปล่อยชาวอังกฤษซึ่งพม่าคุมขังไว้ด้วย กษัตริย์องค์ใหม่สนพระทัยอยากให้บริษัทอังกฤษมาค้าขายในพม่า จึงส่งกับตันแอลเวสไปเกลี้ยกล่อม เพื่อแจ้งแก่เจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ที่ป้อมวิไลเสียว่าให้คิดดูให้ดีก่อนจะถอนตัว แต่ก็ไม่เกิดผล เพราะข้าหลวงที่เบงกอลได้รับคำสั่งเด็ดขาดจากรัฐบาลอังกฤษว่าให้เลิกเสี่ยงภัยในพม่า แอลเวสกลับไปพม่าในปีต่อมา พม่ายอมอนุญาตให้กลับไป ความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษกับรัฐบาลพม่าที่กรุงอังวะจึงขาดตอนไปหลายปี

พระอนุชาของพระเจ้านองดอจีได้สืบราชสมบัติต่อมาคือ พระเจ้าจินมูจิน (มังระ) (ค.ศ. 1763 - ค.ศ. 1776) พระองค์ทรงย้ายราชธานีจากชเวโบไปยังกรุงอังวะ ความยุ่งยากในรัชกาลก่อนทำให้พระองค์ทราบว่าการราชธานีของพม่าทางภาคเหนือควรจะต้องอยู่ใกล้กับตำบลจอลี หงสาวดีและย่างกุ้งที่อยู่ในเขตแดนมอญซึ่งไว้ใจไม่ได้ก็ไม่เหมาะที่จะเป็นเมืองหลวง และพระองค์คิดจะรื้อฟื้นโครงการของพระราชบิดาที่จะเอาชนะไทยให้ได้ แผนการของพระองค์ก็คือ พระองค์จะรุกจากภาคเหนือลงมายังกรุงศรีอยุธยา จึงต้องปราบพวกลาวเสียก่อน แล้วใช้ดินแดนลาวเป็นฐานทัพ ดังนั้นใน ค.ศ. 1764 สงครามก็เริ่มขึ้น ผลก็คือพม่าตีได้เชียงใหม่และเวียงจันทน์ เมื่อต้น ค.ศ. 1766 กองทัพพม่าก็ลงมัลลอมกรุงศรีอยุธยาไว้ไทยต่อต้านอย่างทรหดอยู่นานจนที่สุดกรุงแตกในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1767 พม่าทำลายกรุงศรีอยุธยา กลายเป็นกองเศษอิฐเศษปูน จดหมายเหตุทางราชการถูกเผาผลาญจนหมด กวาดต้อนผู้คนไปนับพัน และปล้นสะดมสิ่งของมีค่ากลับไปเมืองพม่า ผู้บันทึกพงศาวดารของไทยเขียนไว้ว่า “พระเจ้าหงสาวดี (บุเรงนอง) ทำสงครามอย่างกษัตริย์ แต่พระเจ้าอังวะทำสงครามอย่างโจร”

พม่าไม่สามารถยึดอยุธยาเป็นเมืองขึ้นได้นาน การที่พม่ารุกรานเข้าไปในเขตแดนลาว ทำให้เกิดความปั่นป่วนโกลาหลขึ้นในบรรดารัฐเล็กๆ ที่อยู่ติดกับเขตแดนยูนนานจนทำให้จีนต้องเข้าแทรกแซงระหว่าง ค.ศ. 1766 - ค.ศ. 1769 พม่าต้องป้องกันตนเองให้พ้นจากการรุกรานของจีนหลายครั้ง ทำให้กำลังของพม่าที่ยึดครองเมืองไทยอยู่อ่อนไป เปิดโอกาสให้ไทยซึ่งมีพระยาตากสินเป็นผู้นำ (พงศาวดารของพม่าเรียกว่าพญาตาก) ฟื้นตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ขณะที่พม่ากำลังมุ่นมั่นกับการขับไล่กองทัพทหารจีนออกไป พระยาตากสินก็ลงมือกวาดล้างค่ายพม่าเป็นขั้นๆ ไป ปลาย ค.ศ. 1768 ก็ได้อยุธยากลับคืน

ก่อน ค.ศ. 1764 นั้น รัฐบาลไทยใหญ่ก่อเรื่องยุ่งยากให้พม่าอยู่หลายปี พวกไทยใหญ่เผ่าเวแห่งมัธยาออกไปซึ่งเป็นตัวตั้งตัวตีให้เกิดจลาจลขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1740 จนทำให้ราชวงศ์ต้องถูกล่มจมไปนั้น ได้ทำเรื่องยุ่งยากขึ้นอีก โดยเที่ยวปล้นสะดมโจมตีรัฐต่างๆ ทางภาคเหนือ อลองพญาต้องส่งกองทัพไปปราบใน ค.ศ. 1758 - ค.ศ. 1759 พวกที่หนีเอาตัวรอดไปได้ก็ไปซ่องสุมผู้คนอยู่ที่เมืองมิด เมืองแสนหวิ

และเมืองเทียน ซึ่งเป็นรัฐที่อยู่อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำสาละวิน แล้วออกโจมตีเมืองต่างๆ ข้ามเข้าไปในเขตแดนจีน จีนสงสัยว่าพม่าหนุ่หลังพวกไทยใหญ่เหล่านี้อยู่ โดยเฉพาะเมื่อตอนที่กองทัพพม่ายกไปตีเมืองลาวเมื่อ ค.ศ. 1764 นั้น พม่าเดินทัพผ่านเมืองเชียงตุงซึ่งไม่ถูกกับเมืองเชียงรุ่งซึ่งเป็นเมืองขึ้นของจีน การที่พม่ายกไปตีเชียงใหม่และเวียงจันทน์ใน ค.ศ. 1765 ทำให้เกิดความระส่ำระสาย เมื่อพม่าส่งแม่ทัพคนหนึ่งไปเรียกเก็บส่วยจากรัฐเล็กๆ ทางแถบแม่น้ำสาละวิน รัฐเหล่านี้จึงร้องทุกข์ไปยังเมืองจีน ที่จริงเรื่องพม่าเก็บส่วยนี้ไม่ใช่ของแปลก เพราะรัฐเล็กๆ เหล่านี้แม้จะอยู่ในคุ้มครองของจีน แต่ก็ได้ส่งบรรณาการไปยังประเทศใกล้เคียงซึ่งมีอำนาจมากกว่าอยู่เสมอมาเป็นเวลาหลายร้อยปีแล้ว แต่นโยบายที่แสดงความทะเยอทะยานของพระเจ้ามังระ ทำให้เมืองต่างๆ เหล่านี้ตกใจ

สงครามระหว่างพม่ากับจีนเริ่มต้นใน ค.ศ. 1766 เมื่ออุปราชแห่งแคว้นยูนนานยกกองทัพมาตีเมืองเชียงตุง รัฐที่อยู่ไกลสุดในบรรดารัฐไทยใหญ่ที่ขึ้นกับพม่า แต่พม่าก็ช่วยเจ้าฟ้าเชียงตุงขับไล่กองทหารจีนออกไป ความพ่ายแพ้ครั้งนี้ทำให้อุปราชยูนนานอับอายจนต้องฆ่าตัวตาย ดังนั้นพระเจ้ากรุงจีนจึงคิดจะทำให้พม่าเซ็ดหลาบ ปลายปีนั้นเอง หยางหยิงจูอุปราชแห่งแคว้นยูนนานคนใหม่ก็ปฏิบัติการณ์ตามคำสั่งที่ได้รับจากรัฐบาลที่ปักกิ่ง นำกองทัพเข้ามาตามเส้นทางการค้าซึ่งเคยใช้กันมานานผ่านเมืองพะโม แล้วก็มาชะงักหยุดอยู่ เพราะปะทะเข้ากับกองทหารรักษาชายแดนของพม่าที่ตำบลกวงตันบนฝั่งแม่น้ำอิระวดีทางทิศใต้ของเมืองพะโม พอพม่าได้กำลังหนุนมาจากอังวะก็เข้าช่วยป้องกันเมืองพะโมไว้ เลยกลายเป็นฝ่ายรุกขับไล่กองทัพจีนออกนอกเขตแดนไป ทัพพม่าอีกกองหนึ่งเดินทัพผ่านเมืองโมนยวิน และโมกอง ตรงไปยังเมืองเวียงมอทางทิศใต้ของมิตจินา แล้วยกต่อไปยังลำห้วยนามมะยวิน ได้รับความยกกองทัพกองย่อยๆ ของจีน ณ ที่นั้น แล้วทัพพม่าทั้งสองกองก็รุกเข้าไปในเขตแดนจีน

ความล้มเหลวครั้งนี้ทำให้จีนอับอายมาก จึงเปลี่ยนตัวอุปราชแห่งยูนนาน หมิงจู้ย ราชบุตรเขยของพระเจ้ากรุงจีนได้รับตำแหน่งแทนหยางหยิงจู แผนการของหมิงจู้ยคือแบ่งกองทัพออกเป็น 2 กอง ยกเข้าตีกระหนาบพม่าในตอนสิ้นฤดูฝน ค.ศ. 1767 ทัพที่หนึ่งจะเข้าทางเมืองพะโม ส่วนกองทัพใหญ่ซึ่งเขาเป็นแม่ทัพเองจะยกโอบลงมาทางใต้เมืองแสนหวิและลีปอ ทางสายนี้กองทัพแมนจูเคยใช้มาแล้วเมื่อศตวรรษก่อน ตอนที่ไล่ตามจักรพรรดิหยุงหลีกษัตริย์จีนองค์สุดท้ายของราชวงศ์หมิง การรุกรานครั้งนี้เกือบจะสำเร็จ หมิงจู้ยรบชนะกองทัพพม่า 2 ทัพแล้วเคลื่อนทัพมาถึงเมืองสินกอง อีกเพียง 30 ไมล์ ก็จะถึงกรุงอังวะ สถานการณ์อยู่ในขั้นวิกฤต (กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1768) แม้ว่าทัพใหญ่ของพม่าจะต้องตั้งอยู่ในอยุธยา แต่กองทัพที่ 3 ก็สามารถขัดขวางไม่ให้กองทัพของหมิงจู้ยติดต่อไปยังไทยใหญ่ได้ และเมื่อหมิงจู้ยหันมาสู้รบกับทัพพม่ากองนี้ก็ได้รับความลำบาก เสียกำลังพลเป็นอันมากเมื่อพยายามจะแหวกวงล้อมซึ่งพม่าโอบเข้ามา กองทัพจีนอีกทัพหนึ่งซึ่งควรจะมาช่วยก็ไปมัวเสียเวลาอันมีค่าพยายามบังคับให้ค่ายพม่าที่กวางตันยอมแพ้ ซึ่งในที่สุดก็ต้องเลิกล้มความตั้งใจและถอยกลับเมืองจีนเสียเฉยๆ หมิงจู้ยได้กระทำตัวอย่างอันน่าหวาดเสียวในฐานะที่เป็นแม่ทัพแล้วทำงานล้มเหลว เขาหนีมาได้ แต่ไม่ต้องการไปเฝ้าให้พระเจ้ากรุงจีนเห็นหน้าตนอีก จึงตัดผมเปียของตนส่งไปถวายแล้วฆ่าตัวตาย

ใน ค.ศ. 1769 กองทัพจีนพยายามเป็นครั้งที่ 3 เพื่อล้างความอับยศโดยยกกองทัพเข้ามาอังวะทางถนนสายที่มาจากเมืองพะโม แต่ถูกทหารพม่าที่ค่ายเมืองกวางตันสกัดไว้ จีนไม่สามารถยึดค่ายนั้น จึงสร้างค่ายที่มีการป้องกันอย่างแข็งแรงขึ้นที่เมืองชเวนองบิง เมื่อพม่าโจมตีค่ายนี้และขับไล่ทหารจีน

ออกไป จีนขอเจรจาปรองดองและมีการทำสัญญาสันติภาพกันเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 1769 เงื่อนไขของสัญญานี้จีนจะต้องถอยทัพกลับไป การค้าขายจึงจะเริ่มขึ้นใหม่ และจะมีการส่งทูตแลกเปลี่ยนกันทุก 10 ปี สนธิสัญญานี้พระเจ้ามังระไม่ยอมประทานสัตยาบันสัญญา ทรงกริ้วมากเมื่อทราบว่า จะต้องปล่อยทหารจีนกลับไป แม้ทัพนายกองของพม่าซึ่งมีชัยชนะก็ไม่กล้ากลับมาเข้ามาเฝ้าเพราะเกรงพระอาญา จึงพากันยกทัพไปตีเมืองมณีปุระต่อเพื่อให้คลายพิโรธ และได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาดจนทำให้ราชาแห่งมณีปุระต้องหนีไปอยู่แคว้นอัสสัม เมื่อแม่ทัพพม่าได้แต่งตั้งผู้ที่พม่าสนับสนุนขึ้นเป็นราชาแห่งมณีปุระแล้ว ก็กวาดต้อนผู้คนชาวมณีปุระหลายพันคนเข้ามาไว้ในประเทศพม่า

สนธิสัญญาเมืองกวางตันทำกันอย่างฉลาดสุขุม ไม่ซ้าก็มีกองเกวียนขบวนใหญ่ๆ บรรทุกสินค้าหลายร้อยเล่มเกวียนและสัตว์พาหนะมากมายเดินทางไปตาม “ถนนสายพม่าเก่า” นี้ ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับพม่าสนิทสนมเป็นไมตรีอันดีต่อกันและถาวรราบจนสิ้นราชวงศ์และต่อไปอีกนาน พม่าภาคภูมิใจอย่างใหญ่หลวงในชัยชนะครั้งนี้ ทำให้ฮึกเหิมอย่างแรงกล้าจนถึงระดับอันตราย ปลายรัชสมัยพระเจ้ามังระความเจริญรุ่งโรจน์ลดลง แสดงให้เห็นว่าควรเปลี่ยนนโยบายเสียใหม่ การทำสงครามกับสยามยุติลงเพราะพระเจ้ามังระสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1776 พม่าไม่ได้รับผลประโยชน์จากความเสียหายพระเจ้าตากสินขับไล่พม่าออกจากลาว พื้นฟูเมืองเชียงใหม่และผนวกรวมเข้ากับสยาม ใน ค.ศ. 1773 มอญก่อการจลาจลขึ้นอีกอย่างไม่ทันรู้ตัว ทำให้เห็นว่าการยึดครองของพม่าในภาคใต้ของประเทศนั้นไม่เข้มแข็งและหมิ่นเหม่ต่ออันตราย มอญเผาเมืองย่างกุ้งรวมทั้งเรือซึ่งพม่าใช้ข้ามฟรังเศสต่อขึ้นเป็นจำนวนมาก เมื่อพม่ารวบรวมกำลังได้และปราบมอญราบคาบลง ชาวมอญนับพันก็หนีเข้าไปในสยามและได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี กองทัพพม่าซึ่งติดตามมอญเข้าไปทางด้านพระเจดีย์สามองค์ถูกไทยล้อมจับได้ปีต่อมาพระเจ้ามังระยกพยุหยาตราลงตามลำแม่น้ำอิระวดีมายังเมืองย่างกุ้ง แล้วโปรดให้ประหารชีวิตพญาทละกษัตริย์มอญ ซึ่งจับขังไว้เมื่อพม่าตีหงสาวดีแตกใน ค.ศ. 1757

เมื่อพระเจ้ามังระสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1776 นั้น มหาสิทสุระแม่ทัพใหญ่เพิ่งได้รับความเสียหายพ่ายแพ้กลับไปจากสยาม พระโอรสทรงพระนามสิงคุ¹ ได้รับราชสมบัติ ทรงตัดสินพระทัยให้ยุติสงครามสั่งให้กองทัพพม่าออกจากดินแดนของไทย พระองค์เป็นกษัตริย์หนุ่มที่ไม่มีความสามารถ เบื่อหน่ายพระราชกิจประจำวันในพระราชวัง โปรดการท่องเที่ยวไปนมัสการพระเจดีย์ตามที่ต่างๆ ใน ค.ศ. 1782 เกิดกบฏขึ้นในพระราชวังขณะที่เสด็จประพาส พระอนุชาของพระเจ้ามังระ ทรงพระนามว่าพระเจ้าปดุง หรือที่เรียกกันว่า โปธิพญา ได้ขึ้นครองราชสมบัติ พระนามโปธิพญานี้แปลว่าพระบรมราชาไปยิกา เป็นพระนามที่ใช้ใน พงศาวดารคอนของเซต เรียบเรียงขึ้นในรัชกาลพระเจ้ามินดง ซึ่งเป็นพระราชปนัดดา (หลานทวด)

¹ หมายเหตุผู้แปล : ไทยเรียก พระเจ้าจิงกูจา.

บทที่ 23

อันหน้ำและตังเกี๋ย

ค.ศ. 1620 - ค.ศ. 1820

ก. การต่อสู้ระหว่างตระกูลตริन्ह์และตระกูลเหงียน

ค.ศ. 1620 - ค.ศ. 1777

การแข่งขันกันของตระกูลตริन्ह์และตระกูลเหงียนในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ทำให้ญวนต้องรบกันเองนานกว่าครึ่งศตวรรษ การต่อสู้ที่ไม่มีผู้แพ้ชนะเริ่มขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1620 ถึง ค.ศ. 1674 จึงสงบลงได้ ดูจากหลักฐานแล้วพวกตริन्ह์น่าจะชนะอย่างง่ายดาย เพราะจากรายงานที่บาทหลวงบันทึกไว้ว่าพวกตริन्ह์สามารถเกณฑ์ไพร่พลได้ถึงแสนคน ช้าง 500 เชือกและเรือรบขนาดใหญ่ 500 ลำ ตัวเลขเหล่านี้ไม่น่าเกินความจริง การสงครามเป็นงานอย่างเดียวของขุนนาง และระบอบสังคมของญวนจัดตั้งขึ้นโดยยึดหลักการทหารเป็นสำคัญ กองทัพของพวกเหงียนแม้จะมีกำลังน้อยกว่า แต่มีอาวุธยุทธภัณฑ์ดีกว่าเพราะได้มาจากโปรตุเกส พวกเหงียนตกเป็นฝ่ายรับอยู่เสมอ แต่มีความจงรักภักดีของประชาชนเป็นกำลัง ทั้งยังสร้างกำแพงใหญ่ขึ้น 2 แห่งเหนือเมืองเว้ขึ้นไป เพื่อสกัดพวกตริन्ह์ซึ่งรุกมาทางเหนือ กำแพงทั้งสองนี้สกัดกั้นพวกตริन्ह์ได้คือนาน นอกจากนี้แล้วก็ยังมีพวกหมาก ซึ่งตั้งตัวเป็นเอกเทศอยู่ทางเหนือสุด แม้กำลังจะน้อยและไม่เข้มแข็ง แต่พวกตริन्ह์ที่ตังเกี๋ยก็ต้องระวังตัวอยู่เสมอ

สงคราม 2 ตระกูลเกิดขึ้นเพราะ เหงียนฟุคเหงียน (ค.ศ. 1613 - ค.ศ. 1635) ซึ่งชาวยุโรปมักเรียกว่า **ไซซุง** ไม่ยอมส่งภาษีเมืองเกิ่นห์หวและเมืองกว๋างนามไปเมืองหลวง จึงรบพุ่งกัน ไซซุงตกเป็นฝ่ายรับอยู่นาน ใน ค.ศ. 1630 ก็กลับเป็นฝ่ายรุกและยึดได้ดินแดนตอนใต้ของโบชินห์ ปัจจุบันคือเมืองท่าเตียน เมืองนี้เป็นตั้งอาหารอันโอชะซึ่งทั้งสองฝ่ายยึดแย่งกันเป็นเวลานาน ชาวตังเกี๋ยได้เมืองนี้ไปจากคองซุงซุง (ค.ศ. 1635 - ค.ศ. 1648) ทายาทของไซซุง แต่ยึดไว้ได้ไม่นานก็เสียให้แก่พวกเหงียนอีกเมื่อ ค.ศ. 1648 ชาวตังเกี๋ยพ่ายแพ้พวกเหงียนอย่างยับเยินที่กำแพงตุงตึก กำแพงหนึ่งในสองที่พวกเหงียนสร้างไว้เหนือเมืองเว้ ครั้น ค.ศ. 1655 ชาวตังเกี๋ยพยายามจะมายึด แต่พวกเหงียนได้ตอ

หนักแต่ไม่สามารถจะเอาชนะขึ้นเด็ดขาดได้ พวกตริन्हก็ตกอยู่ในฐานะที่ลำบาก การสู้รบยังคงดำเนินต่อไปโดยไม่เกิดประโยชน์แก่ฝ่ายใด

ค.ศ. 1659 ตริन्हตัดครองอำนาจต่อจากตริन्हตรัง สองปีก่อนเคยชนะพวกเหยีงถึง 2 หน แต่ไม่เด็ดขาด ใน ค.ศ. 1661 ขณะที่ยพยายามเอาชนะขึ้นเด็ดขาดก็ถูกกองทัพพวกเหยีงตรงไว้ที่กำแพง ดงหรี จนพ่ายแพ้อย่างยับเยิน สงครามสงบไปได้หลายปี เพราะพวกเหยีงไม่สามารถขึ้นไปแก้แค้นได้ ใน ค.ศ. 1672 ตริन्हก็เคยยกทัพลงมาเป็นฝ่ายรุกและรบกันหนักตามแนวกำแพงใหญ่ทั้งสอง ปีต่อมาเมื่อตริन्हเห็นว่ายากที่จะเอาชนะพวกเหยีงได้แน่ก็ยกทัพกลับ การรบก็สิ้นสุดลง ตั้งแต่นั้นอันหน่าทั้งภาคเหนือและภาคใต้ก็อยู่ในความสงบมากกว่าร้อยปี พวกตริन्हมุ่งพัฒนาปรับปรุงอำนาจของตนในดั่งเกีย ส่วนพวกเหยีงก็มุ่งแผ่อำนาจเขตและอิทธิพลเข้าไปในดินแดนของจามและเขมร

โปรตุเกสติดต่อกับค้าขายกับอันหน่าและดั่งเกียอยู่แล้วตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 แต่มิได้ตั้งโรงเก็บสินค้าในอันหน่า คงใช้สินค้าที่มาจากในจีนเป็นสถานีกลาง เดินทางไปซื้อไหมดิบจากดั่งเกียไปขายในตลาดญี่ปุ่น เพราะญี่ปุ่นต้องการมากจนไหมดิบเป็นสินค้าสำคัญในภาคตะวันออกไกล เมืองไฟโฝซึ่งอยู่ใกล้เมืองกว๋างนามเป็นท่าเรือสำคัญของพวกเขาเหยีง แต่เป็นตลาดมากกว่าเมือง เมื่อชาวโปรตุเกสเริ่มเข้าไปค้าขายที่นั่น ชาวจีนและญี่ปุ่นซึ่งค้าขายอยู่ก่อนกลายเป็นพลเมืองส่วนใหญ่ และตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นหมู่บ้านจีน หมู่บ้านญี่ปุ่น มีหัวหน้าปกครองตนเอง การค้าขายกับต่างประเทศของอันหน่าและดั่งเกียอยู่ในมือชาวต่างชาติเกือบทั้งหมด ซึ่งเข้ามาอยู่ได้เพราะผู้ใหญ่ในบ้านเมืองอนุญาตแล้วแต่กรณี ส่วนชาวพื้นเมืองนั้นค้าขายอยู่แต่ตามริมฝั่งทะเล

บาทหลวงเยซูอิตในเกียวโต คริสต์ศตวรรษที่ 17

ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 บาทหลวงโดมินิกันพยายามเผยแพร่ศาสนาในกัมพูชาอย่างเข้มแข็งแต่ไม่สำเร็จ จึงเข้าไปเผยแพร่ในอันหน่าเป็นครั้งคราว แต่ก็ไม่ได้ผล ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 พวกเยซูอิตถูกขับไล่ออกจากประเทศญี่ปุ่น จึงมุ่งมาเผยแพร่ในอินโดจีน พวกเยซูอิตที่เมืองกว๋างและมะละกามักถูกส่งมาฝึกอบรมที่วิทยาลัยของสมาคมสงฆ์ที่มาเก๊า เพื่อไปทำงานเผยแพร่ในญี่ปุ่น แต่ใน ค.ศ. 1614 ญี่ปุ่นเปลี่ยนนโยบายไม่ให้บาทหลวงเข้าไปสอนศาสนา พวกเยซูอิตเห็นว่าถึงอยู่ในมาเก๊าทำอะไรไม่ได้ จึงยินดีรับข้อเสนองของพ่อค้าโปรตุเกสจากเมืองไฟโฝ ซึ่งแนะนำว่าจะไปอันหน่าแทน ในต้นปีต่อมาพวกเยซูอิตก็เริ่มดำเนินการ โดยมีฟรานซิสโก โบซูมิ ชาวเมืองเนเปิลเป็นหัวหน้าคณะ เขาอยู่ในอันหน่าจนถึง ค.ศ. 1639 ภายใต้อุปถัมภ์ของโจซัว

ประมาณ ค.ศ. 1625 นักสอนศาสนาซึ่งเดินทางไป **โคจิงจิ้น** (ชื่อที่ชาวโปรตุเกสเรียกดินแดนที่เป็นของพวกเหยีง) ทำงานได้ผลดีมากจนคิดจะตั้งศูนย์กลางเผยแพร่ศาสนาในดั่งเกีย งานชิ้นนี้เป็นของอเล็กซานเดอร์แห่งโรดส์ผู้มีชื่อเสียง เขาเดินทางไปดั่งเกียเมื่อ ค.ศ. 1627 พอเริ่มทำงานก็รู้สึกว่าจะน่าจะได้ผลดี แต่ถูกตริन्हตรังขับไล่ออกจากประเทศเมื่อ ค.ศ. 1630

บาทหลวงเยซุอิตเผยแผ่ศาสนาในเวียดนามประมาณ 200 ปีจนกระทั่งนิกายนี้ในยุโรปถูกยุบเลิกไป ทั้งที่ถูกต้องกว่าอาหารรังแกให้ได้รับความทุกข์ทรมาน ก็ยังทำงานกันอย่างลับๆ เรื่อยมา และบาทหลวงเยซุอิตที่เมืองมาเก๊าก็ปลอมตัวเป็นพ่อค้าติดมากับเรือสินค้าของโปรตุเกสอยู่เสมอ พวกตรินท์เป็นศัตรูกับพวกสอนศาสนาอย่างเปิดเผย แต่พวกเหี้ยมโหดได้ความช่วยเหลือจากพวกนี้เพื่อต่อสู้กับพวกตรินท์ จึงไม่แสดงออกรุนแรงทั้งที่ใจจริงก็รังเกียจศาสนาคริสต์ ค.ศ. 1655 - ค.ศ. 1661 เหี้ยมโหดขุนเคื่องว่าชาวยุโรปไม่ยอมให้ความช่วยเหลือตอนที่สู้รบกับพวกตรินท์ จึงห้ามไม่ให้สอนศาสนาและให้ฆ่าชาวพื้นเมืองที่เข้ารีต ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ก็มีการสังหารหมู่ชาวพื้นเมืองที่เข้ารีตเผาโบสถ์ และจับพวกบาทหลวงขังคุกหลายครั้ง

คณะสอนศาสนาแรกๆ ได้คิดตัวอักษร “ก๊วกจื่อ” ขึ้น โดยนำตัวอักษรโรมันมาดัดแปลงเป็นอักษรเวียดนามซึ่งยังคงใช้กันอยู่ในปัจจุบัน ภาษาที่ใช้ในการค้าขายคือโปรตุเกส พ่อค้าชาวยุโรปทุกชาติใช้ภาษาโปรตุเกสในการติดต่อค้าขายกับชาวเวียดนาม ใช้อักษรก๊วกจื่อแต่เฉพาะที่สำคัญ หนังสือชุดแรกที่ใช้อักษรนี้คือหนังสือคำสอนศาสนาภาษาเวียดนามของอเล็กซานเดอร์แห่งโรดส์ ซึ่งส่งไปตีพิมพ์ที่กรุงโรมในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17

ฝรั่งเศสได้เข้าไปสอนศาสนาในอินโดจีนเพราะอเล็กซานเดอร์แห่งโรดส์ผู้นี้ เขาเกลี้ยกล่อมให้สันตะปาปาอนุญาตให้ “คณะสงฆ์คริสเตียนตะวันออกไกล” เป็นองค์กรอิสระ แต่พวกโปรตุเกสคัดค้านอย่างหนัก เขาจึงหันไปหาฝรั่งเศสให้ช่วยสนับสนุน ฝรั่งเศสก็พากันกระตือรือร้นจนคิดตั้ง “สมาคมเผยแผ่ศาสนาในต่างประเทศ” ขึ้น ดังที่เอ่ยไว้ในบทก่อน¹ ใน ค.ศ. 1662 ฝรั่งเศสตั้งศูนย์ดำเนินการเผยแผ่ศาสนาขึ้นที่อยุธยา แล้วส่งบาทหลวงจากอยุธยาไปยังกัมพูชา อันหนาและตั้งเกีย โดยไม่คำนึงเลยว่าบาทหลวงเยซุอิตและโปรตุเกสจะขัดขวาง ฝรั่งเศสตั้งหน้าทำงาน โดยมีลอมแบร์ต เดอ ลา มอตกับ ปาลลู อำนวยการ บาทหลวงฝรั่งเศสเผยแผ่ศาสนาโดยปลอมตัวเป็นพ่อค้าทำงานให้บริษัทอีสต์อินเดียของฝรั่งเศส ครั้นถึง ค.ศ. 1682 ฮอลันดาบังคับให้ชาวยุโรปซึ่งไปค้าขายแข่งกับฮอลันดาในแถบหมู่เกาะอีสต์อินเดียออกจากเมืองบันทัมให้หมด หลังจากนั้นไม่นานทางกรุงโรมก็มีคำสั่งห้ามไม่ให้นักสอนศาสนายุ่งเกี่ยวกับการค้า จึงกระทบต่อการแผ่อิทธิพลของฝรั่งเศสในเวียดนามมาก ความล้มเหลวของฝรั่งเศสในการแทรกแซงสยาม (สมัยสมเด็จพระนารายณ์) ทำให้อิทธิพลของฝรั่งเศสเสื่อมลงเช่นกัน ใน ค.ศ. 1693 ตำแหน่งเจ้าคณะสงฆ์ภาคตะวันออกไกลซึ่งควรจะได้แก่บาทหลวงชาวฝรั่งเศส จึงไปตกแก่บาทหลวงชาวสเปนนิกายโดมินิกันที่มะนิลา

ถึงกระนั้นสมาคมเผยแผ่ศาสนาของฝรั่งเศสก็ยังคงทำงานในตะวันออกไกลต่อไป ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ยิ่งได้รับความลำบากมากขึ้น เพราะชาติทั้งกำลังคนและปัจจัย บาทหลวงต่างคณะนิกายมีเรื่องขัดแย้งวิวาทกันรุนแรงหนักขึ้น จนสันตะปาปาเคลมองต์ที่ 12 ต้องส่งคณะกรรมการมาสอบสวน ใน ค.ศ. 1738 ผลก็คือตัดสินให้แบ่งเขตเผยแผ่ศาสนา บาทหลวงเยซุอิตให้ดำเนินงานในตั้งเกียและมณฑลฝ่ายเหนือของอันหนา ส่วนสมาคมเผยแผ่ศาสนาของฝรั่งเศสให้ดำเนินงานในบริเวณตั้งแต่เมืองเว้ลงมาทางใต้ แต่ผู้นำพื้นเมืองก็โจมตีนักสอนศาสนาเหล่านี้อีก พวกตรินท์ออกประกาศให้ประหารชีวิต

¹ เหนือขึ้นไป, หน้า 357.

พวกเข้รืต่ออยู่เป็นระยะๆ บาทหลวงผู้สอนศาสนาเสียชีวิตหลายคน ส่วนพวกเหยียนนั้นไม่รุนแรงเท่า แต่ใน ค.ศ. 1750 ก็ให้ล้่อมจับพวกบาทหลวงแล้วเนรเทศไป เหลือไว้เพียง 2-3 คน เฉพาะแต่ที่ม่ีความรู้ความเชี่ยวชาญทางวิชาคำนวณและวิทยาศาสตร์ คนพวกนี้พวกเหยียนรับไว้ช่วยราชการ

ภาพการประหารบาทหลวงในเวียดนาม โดยพวก
ตรินห์ในคริสต์ศตวรรษที่ 17

การค้าของโปรตุเกสระหว่างมาเก๊ากับเวียดนามในคริสต์ศตวรรษที่ 17 นั้นมีฮอลันดาเป็นคู่แข่ง เมื่อฮอลันดาเข้าไปอยู่ที่เมืองปัตตานีและนครศรีธรรมราชแล้ว พวกเหยียนซึ่งคอยจ้องหาโอกาสขอความช่วยเหลือจากชาวต่างชาติอยู่แล้ว ก็เชื่อเชิญให้เข้ามาค้าขายในเวียดนาม ในตอนแรกฮอลันดามุ่งค้าขายกับจีนและญี่ปุ่นโดยตรงเท่านั้น ในตะวันออกไกลฮอลันดาตั้งโรงเก็บสินค้าแห่งแรกทางภาคใต้ของเวียดนามที่เมืองกีหน่าเมื่อ ค.ศ. 1636 ปีต่อมาตั้งแห่งที่ 2 ในตั้งเกียที่เมืองเหยียนนัม และแห่งที่ 3 ที่เมืองเกโซ การที่ฮอลันดาไปติดต่อกี่ยวข้องกับตั้งเกียทำให้พวกเหยียนหวาดระแวงว่าจะช่วยพวกตรินห์ จึงแกล้งให้ฮอลันดาได้รับความลำบาก ใน ค.ศ. 1641 เรือฮอลันดา 2 ลำมาอับปางลงใกล้ๆ หมู่เกาะปูโลจาม พวกเหยียนที่รังแกพวกลูกเรือเหล่านั้นอย่างรุนแรง ฮอลันดาจึงทิ้งโรงเก็บสินค้าแล้วทำสงครามแก้แค้นอยู่ 2-3 ปี ครั้นเมื่อเหียนวูงสืบราชสมบัติต่อจากพระบิดาใน ค.ศ. 1648 แล้วจึงมีการเจรจาลงนามในสนธิสัญญาปี ค.ศ. 1651 จากนั้นฮอลันดาจึงเปิดโรงเก็บสินค้าขึ้นใหม่ที่เมืองไฟไฟ ต่อมาเกิดเรื่องวิวาทกันจึงปิดโรงเก็บสินค้าอีกเมื่อ ค.ศ. 1654 ครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย

อังกฤษพยายามไปเปิดการค้าในดินแดนของพวกเหยียนใน ค.ศ. 1613 แต่ต้องประสบเคราะห์กรรมอย่างหนัก ริชาร์ด คอกซ์ หัวหน้าใหญ่ของโรงเก็บสินค้าที่เมืองฮิโรโดะในญี่ปุ่นซึ่งจอห์น ซาร์ิสสร้างไว้ นั้น ส่งเรือลำเภาไปยังเมืองไฟไฟ พร้อมด้วยพระราชสาส์นและสิ่งของเจริญพระราชไมตรีของพระเจ้าเจมส์ที่ 1 ไปถวายเจ้าเมืองเว้ แต่พอเหตุคือวอลเตอร์ คาร์วอร์เดน กับลามขึ้นบก ก็ถูกพวกญวนไล่ล่าตาย อีก 2-3 ปีต่อมา โรงเก็บสินค้าที่เมืองฮิโรโดะส่งสินค้ามาขายที่ตั้งเกีย แต่ไม่สำเร็จอีก ฮอลันดาซึ่งเป็นศัตรูและเกลียดชังอังกฤษ คอยกีดขวางไม่ให้อังกฤษมาเปิดการค้าขึ้นได้ เป็นเช่นนี้อยู่หลายปีจน ค.ศ. 1672 อังกฤษที่เมืองบันทัมก็ส่งวิลเลียม กิฟพอร์ต มาเปิดโรงเก็บสินค้าที่ตั้งเกีย กิฟพอร์ตได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากเลเกียตัน และได้รับอนุญาตให้อยู่ในเมืองเหยียนนัม แต่โรงเก็บสินค้านั้นทำงานไม่ได้ผล ต้องย้ายไปยังเมืองเกโซ ต่อมาย้ายไปที่ฮานอย และในที่สุดก็ต้องปิดลงใน ค.ศ. 1697 มีจดหมายที่พ่อค้าอังกฤษเขียนไว้เมื่อ ค.ศ. 1680 บ่นถึงหนี้สินจำนวนมากที่เก็บไม่ได้ พวกขุนนางหยิบฉวยสิ่งของต่างๆ โดยไม่จ่ายเงิน พ่อค้าก็ไม่มีทางฟ้องร้องต่อพระเจ้าแผ่นดินได้ นอกจากนั้นยังมีเรื่องยุ่งยากซึ่งเกิดขึ้นเพราะฮอลันดาคอยขัดขวาง และโปรตุเกสใช้กลอุบายเล่ห์เหลี่ยมกลั่นแกล้งอย่างที่เคยทำมาในที่อื่นๆ บรรดาหัวหน้าโรงเก็บสินค้าอังกฤษเองก็ดูจะไม่มีความสามารถพอ ทั้งยังแตกสามัคคีกันด้วย การที่อังกฤษถูกขับไล่ออกจากเมืองบันทัมเมื่อ ค.ศ. 1682 มีผลกระทบอย่างรุนแรง ทำให้โรงเก็บสินค้าของอังกฤษไม่มีทางฟื้นตัว แต่สาเหตุสำคัญที่ทำให้การค้าล้มเหลวอยู่ที่ท่าทีของชนชั้นปกครอง

ที่อังกฤษเข้าไปค้าขายนั้นมากกว่า เป็นที่น่าสังเกตว่าฮอลันดาเองก็ไม่สามารถทำให้โรงเก็บสินค้าของตนมีผลกำไรได้ด้วยสาเหตุเดียวกัน และต้องทิ้งโรงเก็บสินค้าไปเมื่อ ค.ศ. 1700

ใน ค.ศ. 1695 นาธาเนียล ฮิกกินสัน ผู้สำเร็จราชการมัทราส ส่งโทมัส บาวเยียร์ไปเมืองไฟโฟเพื่อทดลองงาน บาวเยียร์เป็นพ่อค้าเอกชนเช่นเดียวกับเอ็ดเวิร์ด ฟลีตวูด ซึ่งถูกส่งไปกรุงอังวะในปีเดียวกัน จึงไม่มีอำนาจที่จะตกลงแทนบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษได้ ข้อเสนอต่างๆ ที่บาวเยียร์เสนอขึ้นไปให้รัฐบาลญวนพิจารณาถูกระวางสงสัย เช่นเดียวกับที่รัฐบาลพม่าสงสัยฟลีตวูด รัฐบาลญวนบอกบาวเยียร์ให้บริษัทอังกฤษจัดตั้งโรงเก็บสินค้าเสียก่อนแล้วค่อยมาเจรจากัน แล้วก็มอบสำเนาที่มีข้อความดังกล่าวของพระเจ้ามินห์หวงให้บาวเยียร์นำไปให้ผู้สำเร็จราชการฮิกกินสันที่มัทราส การทูตของบาวเยียร์ครั้งนี้ไม่เกิดผล เมื่อกลับไปถึงมัทราสแล้วเขาได้รับคำสั่งให้ไปควบคุมอยู่ต่อเรือที่ลิเรียน ซึ่งเปิดได้เพราะผลจากการทูตของฟลีตวูด

ในศตวรรษแห่งความสงบซึ่งเกิดขึ้นเพราะชาวตั้งเกียพายแพ่แก่พวกญวนใต้หรืออันหน่าเมื่อ ค.ศ. 1673 ตระกูลใหญ่ทั้งสองซึ่งครองประเทศอยู่ต่างก็ยึดครองดินแดนของตนโดยไม่มีเรื่องวิวาทกันทางเหนือพวกตริन्हยังคงตั้งกษัตริย์ถอดกษัตริย์ได้ตามใจชอบ การปกครองก็มั่นคงอยู่ในความสงบ พวกตริन्हได้รับทอดระบอบการปกครองประเทศซึ่งมีหลักมั่นคงและก้าวหน้ากว่าชาติอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และยังคงปรับปรุงให้ดีขึ้นอีก ตริन्हคุง (ค.ศ. 1709 - ค.ศ. 1729) เริ่มงานสำรวจและรังวัดที่ดิน ให้จัดทะเบียนประเมินภาษีอากรใหม่ แล้วแก้ไขวิธีเก็บภาษีอากรผลผลิตที่เกิดจากที่ดินและเหมืองแร่ ลดอำนาจขุนนางโดยห้ามไม่ให้สร้างหมู่บ้าน ซึ่งขุนนางจะควบคุมทุกอย่างแม้แต่การศาลตามระบอบการปกครองแบบศักดินาสวามิภักดิ์ของญวน ตริन्हคุงยังดัดแปลงขบวนการพิจารณาความและลดความทารุณในการลงโทษตามกฎหมายอาญา ทายาทของตริन्हคุงคือตริन्हเกียง (ค.ศ. 1729 - ค.ศ. 1740) ปฏิรูปการคลังโดยวางกฎเกณฑ์สินค้าเกลือและกิจการเหมืองแร่ และลดอิทธิพลของจีนโดยเก็บภาษีชาวจีนที่เข้ามาตั้งหลักฐานทำมาหากินในเมืองญวนแพงกว่าชาวญวนและห้ามจำหน่ายหนังสือจีนทั้งยังสั่งให้จัดพิมพ์หนังสือประเภทคัมภีร์ วรรณคดีและจดหมายเหตุภาษาญวนขึ้นเป็นอันมาก

ส่วนปัญหาทางใต้นั้นไม่เหมือนกับทางเหนือ พวกเหียงนจำเป็นต้องสร้างระบอบการปกครองขึ้นใหม่เพื่อรวบรวมดินแดนซึ่งมีความแตกต่างกันมากเข้าเป็นหนึ่งเดียว และก็เป็นดังคาดคือ การปกครองของพวกเหียงนนั้นคล้ายกับระบอบที่ใช้อยู่ในสมัยที่กษัตริย์ราชวงศ์เลียงรุ่งเรือง การสำรวจสำมะโนครัวและวิธีประเมินภาษีที่ดินซึ่งไชวุง (ค.ศ. 1613 - ค.ศ. 1635) จัดขึ้นนั้น ก็เลียนแบบวิธีประเมินภาษีอากรซึ่งเลเห็นห์ตงทรงคิดขึ้นใช้เมื่อ ค.ศ. 1465 การกำหนดภาษีที่ดินคิดตามเนื้อที่ซึ่งมีการรังวัดเป็นทางการโดยคำนึงถึงธรรมชาติของพืชและคุณค่าของที่ดินด้วย เหียงนุง (ค.ศ. 1648 - ค.ศ. 1687) จัดตั้งกรมเกษตรขึ้น มีหน้าที่จำแนกที่ดินที่ทำการเพาะปลูกออกเป็นลำดับขั้น และส่งเสริมการเพาะปลูกในที่ดินที่ยังไม่เคยมีการเพาะปลูกเลย วิธีสำรวจสำมะโนครัวของไชวุงนั้นจำแนกประชาชนออกเป็น 8 อันดับ ภาษีส่วนบุคคลกำหนดตามอันดับที่แบ่งไว้นี้ และผู้ที่ถูกจัดอยู่ใน 2 อันดับแรกจะต้องรับราชการทหาร รัฐบาลให้ความสนใจในเรื่องสร้างกองทัพเป็นอันมาก กองทัพนั้นจัดเป็นกรมเป็นกองและหมวดหมู่ตามหลักของการจัดสรรที่ดิน อันดับแรกคือ “รูเยน” คือทหารหมวดหนึ่งมีพลทหาร 30-50 คน เกณฑ์มาจากหมู่บ้านเดียวกันหรือหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงกัน 2-5 เหวียน (หมวด) รวมกันเป็น “ดอย” (คือ

กองร้อย) หลายๆ “ดอย” รวมกันเป็น “โค” (คือกรม) แต่โคหรือกรมนี้อาจจะมีทหารตั้งแต่ 6-10 เหยียน (หมวด) โดยไม่ต้องแบ่งเป็นดอย (กองร้อย) ก็ได้ หน่วยที่ใหญ่ที่สุดได้แก่ “ดินห์” คือกองทหารประจำมณฑล

กลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 หลังจากพวกเหิงยีนแผ่อำนาจการปกครองลงไปทางใต้จนถึงดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง แล้วจัดแบ่งดินแดนออกเป็น 12 มณฑล (ดินห์) มีข้าหลวงประจำ (ตรันตู) มีคลัง (โคโป) และมีผู้พิพากษา (คีลุก) เป็นหัวหน้าหน่วยราชการประจำอยู่ทุกมณฑล ประมาณ ค.ศ. 1632 เป็นต้นมา ขุนนางส่วนภูมิภาคที่ได้รับแต่งตั้งให้มาปกครองจะต้องผ่านการสอบคัดเลือกเข้ารับราชการตามแบบอย่างของจีน แต่ใน ค.ศ. 1675 พระเจ้าเหิงยีนทรงแก้ไขวิธีสอบคัดเลือกให้เหมาะสมยิ่งขึ้น โดยให้ออกข้อสอบตามสภาพเหตุการณ์ที่เป็นอยู่ในเวลานั้น

พวกตระกูลเหิงยีนพยายามขอให้จีนรับรองตระกูลเหิงยีนว่าเป็นผู้ครอบครองประเทศเอกราช แต่พระเจ้ากรุงจีนปฏิเสธที่จะรับรองหรือส่งตราตั้งมาพระราชทาน เพราะราชวงศ์เลซึ่งเป็นราชวงศ์ญวนที่ถูกต้องตามกฎหมายนั้นยังอยู่

หลังจากที่พวกจามพ่ายแพ้เลเห็นหวังในครั้งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 15 ดินแดนของจามอีก 2-3 หัวเมืองยังรักษาเอกราชไว้ได้ แต่ต่อมาถูกพวกเหิงยีนค่อยๆ กลืนทีละน้อยจนในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ก็จัดแบ่งดินแดนของจามเป็น 2 มณฑลของญวน คือ ตรันเบียนและไทกวาง แต่ยังมีกษัตริย์จาม ใน ค.ศ. 1692 บาทันท์กษัตริย์จามก่อการกบฏต่อต้านการที่เวียดนามพยายามนำวัฒนธรรมมาบังคับใช้ในภาคใต้ แต่พ่ายแพ้ถูกจับปลงพระชนม์พร้อมด้วยเสนาบดี ดินแดนที่พระองค์เคยปกครองกลายเป็นมณฑลทวนชานซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น บินห์ทวน ญวนตั้งเจ้าจามองค์หนึ่งเป็นข้าหลวงเมืองนี้ อิทธิพลของอันหน่าเพิ่มพูนมากขึ้นทุกทีขณะที่พวกจามก็ถูกกดขี่บีบบังคับมากขึ้น

เวียดนามขยายอาณาเขตเข้าไปในดินแดนกัมพูชาด้วยวิธีเดียวกันกับที่ทำกับจามปา โดยส่งชาวอันหน่าที่ถูกเนรเทศ พวกที่หนีทหาร และพวกคนจรจัดเข้าไปอยู่ในกัมพูชา นานเข้าเมื่อมีจำนวนมากขึ้น ก็ตั้งเป็นนิคมญวน ซึ่งนำไปสู่การผนวกดินแดนที่กัมพูชาปกป้องกันอะไรไม่ได้ ใน ค.ศ. 1658 ข้าหลวงเมืองตรันเบียนเข้ายึดนิคมมอยสุยในเขตกัมพูชาซึ่งชาวญวนอาศัยอยู่ โดยกล่าวหาว่ากษัตริย์กัมพูชาถูกล่าชายนแดนเวียดนาม เมื่อนักองจันกษัตริย์กัมพูชาใช้กำลังเข้าต่อต้านก็พ่ายแพ้ ญวนจับใส่กรงส่งไปเมืองเว้ นักองจันต้องยอมอ่อนน้อมเป็นเมืองขึ้น ญวนจึงปล่อยตัวกลับ โดยมีทหารญวนคุมมาส่งถึงเมืองหลวงของพระองค์ อนุชาสององค์ของนักองจันไม่ยอมรับสถานการณ์ จึงขับไล่ชาวเวียดนามออกจากดินแดนที่มีข้อพิพาท แล้วตั้งตนเป็นกษัตริย์ร่วมกัน ครั้นถึง ค.ศ. 1673 ก็เกิดปัญหาเรื่องการสืบราชสมบัติ จนกลายเป็นเรื่องวิวาททำให้เวียดนามมีโอกาสเข้าแทรกแซงได้สำเร็จ ด้วยการตั้งกษัตริย์ 2 องค์ให้แยกกันครองดินแดนกัมพูชา ที่เมืองอุดงองค์หนึ่ง อีกองค์หนึ่งให้ครองเมืองไซ่ง่อน

บริเวณไซ่ง่อนหรือเจนนล่น้ำของอาณาจักรกัมพูชาแต่โบราณเป็นแหล่งที่ยั่วให้เวียดนามต้องการขยายอำนาจเข้าไปปกครอง มีพลเมืองเพียง 4 หมื่นครอบครัว จึงมีที่รกร้างว่างเปล่ามาก นักองโนน กษัตริย์เขมรที่ไซ่ง่อน พยายามจะแย่งราชสมบัติจากนักองโสรั๊กษัตริย์เขมรที่เมืองอุดงใน ค.ศ. 1679 แต่นักองโสรั๊กขอร้องให้ไทยช่วยและรบชนะนักองโนน ขณะเมื่อนักองโสรั๊กย้ายไปอยู่ที่อันหน่าพอดีมีเรือ

สำเภาจีนจำนวนมากชนทหารจีน 3,000 คนลี้ภัยมาถึงเมืองตูราน ทหารจีนพวกนี้เป็นผู้ที่จงรักภักดีต่อ กษัตริย์ราชวงศ์หมิงซึ่งพ่ายแพ้เสียเมืองแก่พวกแมนจู กองทัพเรือจีนมีผู้บัญชาการคือนายพลหยางและ นายพลเจิน นายพลทั้งสองขออนุญาตอยู่ภายใต้การคุ้มครองของเวียดนาม เหยียนวุงไม่ต้องการให้พวก จีนเหล่านี้มาอยู่ที่ใกล้ จึงบดให้เป็นภาระของนักร้องโนน นำพวกจีนเหล่านี้ไปอยู่ในเขตแดนของพระองค์ นายพลเจินกับพวกไปอยู่ที่เมืองเบียนหัว ทำการเพาะปลูกจนเมืองนั้นกลายเป็นศูนย์กลางเกษตรกรรม ที่เจริญรุ่งเรือง ส่วนนายพลหยางไปอยู่ที่เมืองมีทอ สาขาหนึ่งของแม่น้ำโขงทางตะวันออก พรรคพวก ของนายพลหยางเป็นโจรสลัดเที่ยวปล้นสะดมตามลำแม่น้ำ นักร้องโนนได้กำลังพวกจีนพวกนี้ช่วยเหลือ จึงคิดแย่งราชสมบัติอีกครั้งเมื่อ ค.ศ. 1682 แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ ในตอนแรกๆ นั้นทำการพอจะได้ผลดี บ้าง แต่ 2-3 ปีต่อมา ก็ประสบปัญหาไม่สามารถควบคุมพวกจีนเหล่านี้ได้ จึงต้องขอความช่วยเหลือ จากเวียดนาม ทหารของพวกเหงียนชนะโจรสลัดจีนและฆ่านายพลหยาง แล้วจัดการให้จีนพวกนี้ไปอยู่ ใต้บังคับบัญชาของนายพลเจินที่เมืองเบียนหัว ครั้นแล้วเวียดนามก็บังคับนักร้องโนนให้ยอมรับตระกูล เหงียนเป็นใหญ่เหนือเขมร หลังจากที่พวกเหงียนปราบโจรสลัดจีนให้นักร้องโนนแล้ว เจนละน้ำก็ตกอยู่ ในอำนาจของพวกเหงียน เมื่อนักร้องโนนสิ้นพระชนม์ โอรสของนักร้องโนนต้องจำยอมให้ข้าหลวงเวียดนาม เข้าไปอยู่ประจำในดินแดนนี้ แล้วอาณาจักรของนักร้องโนนก็ถูกแบ่งออกเป็น 2 มณฑล (ดินท์)

การขยายดินแดนเข้าไปในกัมพูชายังไม่สิ้นสุด หัวหน้าชาวจีนลี้ภัยคนที่สามชื่อ หมากคู ตั้งถิ่น ฐานอยู่ในบริเวณซึ่งปัจจุบันนี้คือเมืองท่าเตียนริมอ่าวไทย มีผู้อพยพมาตั้งนิคมมากมายในแถบนี้ สร้าง หมู่บ้านที่เจริญขึ้นหลายแห่ง ที่สำคัญคือกัมปอต เมื่อ ค.ศ. 1714 เจ้าเขมรวิวาทแย่งชิงราชสมบัติกัน อีกที่เมืองละแวก ทางไทยจึงฉวยโอกาสเข้าคุ้มครอง นิคมจีนที่ทำเตียนถูกกองทัพสยามโจมตี หมากคู หนีไปเมืองเว้ พระเจ้ามินห์วุงแต่งตั้งให้หมากคูเป็นข้าหลวงเมืองท่าเตียนและให้ยกทัพเข้ารุกรานกัมพูชา ทำให้พวกเหงียนได้หัวเมืองใหม่อีก 2 แห่งคือดินท์ตุงและลองโห ครั้นหมากคูตายเมื่อ ค.ศ. 1735 หมากเขียนตูปุตรชายได้รับคำสั่งจากเว้ให้ดำรงตำแหน่งแทนบิดาต่อไป หมากเขียนตูปุตรครองบ้านเมือง ด้วยความสามารถ ทำให้เมืองท่าเตียนรุ่งเรืองมาก ใน ค.ศ. 1739 กัมพูชาพยายามจะแย่งเมืองนี้คืน เพราะเคยเป็นของตนมาแต่เดิม แต่หมากเขียนตูปุตรขับไล่กองทัพกัมพูชาออกไป เรื่องนี้ทำให้เวียดนามหา เหตุเข้าไปแทรกแซงในกัมพูชาได้อีก และใน ค.ศ. 1749 เขมรก็ต้องซื้อสันติภาพด้วยการสละดินแดน ทางใต้ของยาดินท์จนถึงลำน้ำสาขาหนึ่งของแม่น้ำโขงซึ่งผ่านเมืองมีทอ

ในเวลานั้นพม่าสมัยอลองพญา (ค.ศ. 1752 - ค.ศ. 1760) คุกคามสยามอยู่ ทำให้พวกเหงียน มีทางผนวกดินแดนกัมพูชาได้สะดวกขึ้น เมืองจำปาสักและพระตะบองก็ตกเป็นของเวียดนาม แต่การ ขยายดินแดนของเวียดนามนั้นไปไกลที่สุดเพียงเท่านั้น อยุรยาถูกพม่าทำลายเมื่อ ค.ศ. 1767 แต่ทันที หลังจากนั้นพม่าก็ถูกจีนรุกรานไม่หยุด ทำให้ต้องคลายกำลังที่ยึดครองไทยอยู่ ขณะนั้นไทยมีผู้นำคือ พระเจ้าตากสิน จึงฟื้นตัวมีกำลังขึ้นอย่างรวดเร็ว ใน ค.ศ. 1769 หมากเขียนตูปุตรสนับสนุนผู้ที่คิดจะ ครอบครองราชสมบัติในไทยผู้หนึ่งผิวดำ ทำให้พระเจ้าตากสินติดตามเข้าไปในอาณาจักรอันหนา เข้าโจมตี เมืองท่าเตียนจนยับเยิน แล้วสถาปนาจักรวรรดิเขมรองค์หนึ่งขึ้นที่พนมเปญ ต่อมาเวียดนามรุกเข้าไปใน กัมพูชาอีก ได้ชัยชนะแก่พวกไทย แล้วตั้งนักร้องโนนซึ่งสวามีภักดีต่อตระกูลเหงียนขึ้นเป็นกษัตริย์ แต่ นักร้องโนนไม่สามารถจะรักษาอำนาจไว้ได้ ต้องสละราชสมบัติให้นักร้องโนนซึ่งไทยสนับสนุนใน ค.ศ. 1773

ส่วนหมากเขียนตุ๊กก็ขอปรองดองกับพระเจ้าตากสิน พระเจ้าตากสินจึงเลิกทัพจากท่าเตียน เหตุการณ์ทั้งหลายทำให้เข้าใจว่าสยามกับตระกูลเหียนกำลังแข่งขันกันควบคุมกัมพูชา นักองโนนั้นเตรียมตัวอยู่แล้วว่าจะต้องถูกเวียดนามรุกราน แต่ความพินาศมาถึงอาณาจักรของเหียนอย่างกะทันหัน และอีกหลายปีกว่าเวียดนามจะลุกขึ้นมาแข่งขันกับไทยได้ใหม่ในการแผ่อิทธิพลเข้าครอบครองกัมพูชา

กบฏเตยเซิน เป็นขบวนการในลักษณะกบฏชาวนา โดยสามพี่น้องสกุลเหียนแห่งตำบลเตยเซิน มณฑลฝิ่นหัดันท์ เป็นผู้นำรวบรวมพลของชาวนาเวียดนามในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ในสถานการณ์ที่ชาวนา “ไม่มีอะไรจะกินแล้ว” ขบวนการนี้ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในเวียดนามแม้จะเป็นช่วงเวลาสั้นๆ (ค.ศ. 1771-ค.ศ. 1802) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรวมประเทศเวียดนามให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกครั้งหนึ่ง

อย่างทรหดเพื่อยึดเมืองไซ่ง่อน ต้น ค.ศ. 1776 เหียนลือได้เมืองไซ่ง่อนแต่ถูกหมากเขียนตู่แห่งท่าเตียนขับไล่ออกไปในทันที หมากเขียนตู่จึงกลายเป็นแม่ทัพคนสำคัญของฝ่ายเหียน และมีสมาชิกในตระกูลเหียนที่ยังมีชีวิตอยู่ไม่กี่องค์มาสมทบด้วย ใน ค.ศ. 1777 พวกกบฏเตยเซินยึดเมืองไซ่ง่อนได้ แล้วล่าจับพวกตระกูลเหียนไปประหารชีวิตเสีย 3 องค์ เหลืออยู่องค์เดียวคือเหียนฟุคแอนท์ ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า เหียนแอนท์ อายุเพียง 15 ปี หรืออดไปได้จนถึงเกาะบูโลบันจิง เพราะบาทหลวงคาทอลิกชาวฝรั่งเศสชื่อบาทหลวงปิโย เดอ เบแซนช่วยเหลือ ซึ่งในภายหลังได้ทำงานสำคัญช่วยกู้ราชสมบัติให้เหียนแอนท์ แต่ในตอนนั้นดูเหมือนราชวงศ์เหียนจะทำงานล้มเหลวหมดไม่มีทางจะฟื้นตัว พวกกบฏเตยเซินเข้าครอบครองทุกหนทุกแห่งยกเว้นเขตเมืองเว้ เหียนหมวกถึงกับประกาศตนเป็นจักรพรรดิ

เรื่องราวการต่อสู้ของเหียนแอนท์ในการแย่งสิทธิของตนคืนและความสัมพันธ์กับบาทหลวงปิโย เดอ เบแซนนั้นจะบรรยายต่อไป บทนี้จะกล่าวย่อๆ ถึงความพยายามของประเทศมหาอำนาจในยุโรปซึ่งคิดจะรื้อฟื้นสัมพันธไมตรีทางการค้ากับเวียดนามในคริสต์ศตวรรษที่ 18 อังกฤษนั้นนอกจากตั้งเกียไปเมื่อ ค.ศ. 1697 และฮอลันดาออกไปเมื่อ ค.ศ. 1700 ส่วนฝรั่งเศสยังมีบาทหลวงปลอมเป็นพ่อค้าเข้ามา

ค.ศ. 1765 พระเจ้าว็องเวียงสิ้นพระชนม์ รัชทายาทมีชันษาเพียง 12 ปีและเป็นบุตรนางสนม ในราชสำนักก็มีแต่ผู้ใช้กลอุบายเล่ห์เหลี่ยมต่างๆ นานา เติร์กฟุกลาวนเสนาบดีซึ่งมีความโลภจึงยึดอำนาจ ตั้งตัวเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แต่ไม่มีความสามารถสมกับตำแหน่ง ใน ค.ศ. 1773 เกิดการจลาจลขึ้นทางภาคใต้ที่เมืองเตยเซิน มีหัวหน้ากบฏเป็นสามพี่น้องชื่อ เหียนหมวก เหียนลือ และเหียนหะเว พวกเขาช่องสุ่มผู้คนได้มากและรวดเร็วอย่างไม่น่าเชื่อ หัวหน้ากบฏทั้งสามนี้แม้จะใช้แซ่เหียน แต่มิได้เกี่ยวข้องกับราชวงศ์เหียนซึ่งครองประเทศอยู่เลย ทั้งสามยึดได้เมืองก็หน้า และชนะกองทัพรัฐบาลที่ส่งไปปราบ

ในปีต่อมา สถานการณ์เลวร้ายหนักขึ้น เพราะตั้งเกียซึ่งพวกตริन्हครอบครองอยู่นั้นยกทัพลงมาเมื่อต้น ค.ศ. 1775 ขณะที่กองทัพของราชวงศ์เหียนกำลังรุมพืดพันอยู่กับพวก **กบฏเตยเซิน** พวกตั้งเกียก็เข้ายึดเมืองเว้ ตริन्हเซิมซึ่งยกทัพลงมาประกาศว่าตั้งใจจะมาช่วยพวกเหียน แต่นอกจากยึดเมืองเว้และเมืองกว๋างนามซึ่งเดิมเคยเป็นของจามปามาก่อน ตริन्हเซิมก็ไม่สามารถจะรุกเลยลงมาไกลกว่านั้นได้ ต้องกลายเป็นฝ่ายรับ เพราะเหียนหมวกหัวหน้ากบฏเตยเซินชนะกองทัพของพวกเหียนอีกครั้ง และมุ่งจะไปยึดเมืองเว้แต่ไม่สำเร็จ จึงหันกลับมาสนใจหัวเมืองภาคใต้ ซึ่งน้องชายคือเหียนลือกำลังรุมพืด

สอนศาสนา ในโคจีนจีนไม่มีโรงเก็บสินค้าของชาวยุโรปเลย แต่โปรตุเกสที่มาเก๊ายังคงส่งสินค้ามีเครื่องถ้วยชาม ใบชาและทองขามาแลกกับน้ำตาล ไหมดิบและไม้กฤษณา ส่วนบาทหลวงเยซุอิตก็ทำหน้าที่ของตนอย่างแข็งขันปะปนไปกับการค้า ในช่วงที่ 2 ตระกูลใหญ่คือตริन्ह์และเหียงนักรักษาความสงบไม่รบกัน จึงไม่ต้องการความช่วยเหลือจากยุโรป และไม่คิดจะชักชวนให้พ่อค้าชาวยุโรปเข้ามาในประเทศ

อังกฤษมุ่งหาทางซื้อสินค้าจีน จึงไปตั้งนิคมขึ้นที่เกาะ **ปลุกองดอร์** เมื่อ ค.ศ. 1702 เกาะนี้อยู่เลยปากแม่น้ำโขงไปทางตะวันตก เมื่อ ค.ศ. 1686 บริษัทอีสต์อินเดียของฝรั่งเศสให้ผู้แทนในสยามไปแสวงหาที่ตั้งโรงเก็บสินค้าตามเส้นทางที่จะไปจีน ผู้แทนรายงานไปว่าการเดินทางไปจีน ดังเกี้ย มาเก๊า มะนิลาและโคจีนจีนนั้น ต้องผ่านเกาะปลุกองดอร์ เกาะนี้จึงมีประโยชน์เท่า ๆ กับช่องแคบมะละกาและช่องแคบซุนดารวมกัน การที่อังกฤษจะไปตั้งโรงเก็บสินค้าบนเกาะนั้นก่อนจึงนับเป็นการตัดหน้าฝรั่งเศส แต่ 3 ปีต่อมาโรงเก็บสินค้าของอังกฤษก็ต้องเลิกไปอย่างกะทันหัน เพราะกองทหารมาเก๊าชำระประจำป้อมบนเกาะนั้นเกิดเบื่อหน่ายที่ต้องอยู่ที่นั่นนานเกินกว่าที่อังกฤษให้สัญญาไว้ จึงก่อจลาจลฆ่าชาวยุโรปมี 2 คนเท่านั้นที่หนีลงเรือรอดไปได้จนถึงเมืองยะโฮร์ ใน ค.ศ. 1723 บริษัทอีสต์อินเดียของฝรั่งเศสส่งผู้แทนไปสำรวจเกาะนี้อีก แต่ผู้แทนรายงานว่าเกาะนั้นไม่ดีดังที่คิด และเมื่อทราบว่ามีแต่อังกฤษเองก็ไม่คิดจะกลับมาอีก ฝรั่งเศสจึงทิ้งแผนการที่จะยึดเกาะนั้น

ถึงกระนั้นฝรั่งเศสก็อยากจะทำนิคมขึ้นสักแห่งหนึ่งในทะเลจีน ด้วยเหตุว่าพวกพ่อค้าในเมืองกวางตุ้งรู้ตัวว่าคงจะทนอยู่ที่นั่นต่อไปไม่ไหว ใน ค.ศ. 1744 ฟริเอล หลานของดูเปลซ์และเป็นพ่อค้าอยู่ที่กวางตุ้ง ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าว็องเวียงที่กรุงเว้ ได้รับการสนับสนุนให้มาเปิดการค้าขึ้นที่นั่น ฟริเอลจึงเดินทางไปขอความสนับสนุนจากดูเปลซ์ที่เมืองปอนดิเซอริ แต่ขณะนั้นฝรั่งเศสกำลังรบพุ่งอยู่กับบริษัทอังกฤษ เพราะประเทศอังกฤษเข้าร่วมทำสงครามสืบราชสมบัติออสเตรียแล้ว ดังนั้นแผนการของฟริเอลจึงต้องระงับไป ใน ค.ศ. 1748 ดูเปลซ์ส่งผู้แทนไปโคจีนจีน เกือบจะเป็นเวลาเดียวกันนั่นเอง ปีแอร์ บัวเวรอกก็ได้นำแผนการคล้ายคลึงกันขึ้นปรึกษาเสนาบดีกระทรวงทหารเรือของฝรั่งเศสที่ปารีส เลยถูกส่งตัวให้มาทำงานตามแผนของเขา เขามาถึงเมืองตูรานเมื่อ ค.ศ. 1749 แล้วเดินทางต่อไปจนถึงเมืองเว้พระเจ้าว็องเวียงทรงต้อนรับเป็นอันดี แต่สินค้าที่นำมาด้วยสูญไปเกือบหมดเพราะถูกขโมยบ้าง ผู้ซื้อไม่จ่ายเงินบ้าง รายงานของเขาทำให้บริษัทอีสต์อินเดียของฝรั่งเศสเลื่อมล้าความคิดที่จะมาค้าขายในดินแดนของพวกเขาเหียงน แต่ดูเปลซ์ยังคงนิยมชมชื่นแผนการนี้ แม้ว่าผู้แทนของเขาซึ่งเป็นผู้สอนศาสนาคนหนึ่งของสมาคมเผยแผ่ศาสนาในต่างประเทศที่เขาส่งไปที่นั่นเมื่อ ค.ศ. 1752 จะถูกพระเจ้าว็องเวียงสั่งจับและเนรเทศออกมาก็ตาม ดูเปลซ์ส่งผู้แทนอีกคนหนึ่งตามไปแต่ไม่ได้ผล พอดีตัวเขาเองก็ถูกเรียกตัวกลับประเทศฝรั่งเศส และเกิดสงครามเจ็ดปีขึ้น แผนการนี้จึงถูกเก็บแช่เย็นไว้

พอเสร็จสงครามแล้ว ชัวเซลพยายามรื้อฟื้นเรื่องนี้อีก “เพื่อชดเชยสิ่งที่สูญเสีย” ดังที่เมย์บองกล่าวไว้² แต่ไม่มีใครสนับสนุน ใน ค.ศ. 1774 แวร์แจนส์ซึ่งเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศเมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ 16 ขึ้นครองราชย์นั้น หันมาสนใจแผนการนี้ก็เพราะกล่าวกันว่าเป็นวิธีป้องกันไม่ให้

¹ หมายเหตุผู้แปล : ไทยเรียกว่าอั้งเชียงลือ.

² Ch. Maybon, *Histoire d'Annam moderne*, หน้า 170.

อังกฤษมีอำนาจเหนือฝรั่งเศสหากทำสงครามแย่งอาณานิคมกัน เพราะฝรั่งเศสจะสามารถขัดขวางไม่ให้ อังกฤษค้าขายกับจีนได้ในเวลาที่มั่งคั่งมาก ด้วยเหตุนี้ใน ค.ศ. 1778 ฝรั่งเศสจึงส่งเรือลำหนึ่งจากเมือง จันทบุรีไปสำรวจสถานการณ์ในเวียดนาม รายงานที่ผู้บังคับการเรือเสนอต่อเซอร์วาเลียเออร์ผู้บังคับบัญชาที่ เมืองจันทบุรีนั้น ทำให้เซอร์วาเลียเออร์ต้องเขียนรายงานส่งไปยังประเทศฝรั่งเศสว่า สถานการณ์ในโคจิ้นจิ้น นั้นเปิดโอกาสให้แก่ชนชาติฝรั่งเศสแล้ว หากฝรั่งเศสเข้าไปแทรกแซงช่วยเหลือเหียนแอนห์ ซึ่งเป็น รัชทายาทอันชอบธรรมของอันหน่า ฝรั่งเศสก็จะได้ประโยชน์อย่างใหญ่หลวง เซอร์วาเลียเออร์แนะนำให้ไปด้วยว่า นโยบายแบบนี้ดูเพลซ์เคยใช้ได้ผลดีมาแล้วในอดีต ฉะนั้นจึงควรนำมาใช้ในโคจิ้นจิ้นด้วย

เกือบจะเป็นเวลาเดียวกัน วอร์เรน เฮสติงส์ซึ่งอยู่ที่กัลกัตตาหงุดหงิดเป็นอันมาก เพราะมีผู้ยุ ให้ดำเนินตามนโยบายนี้ ปลาย ค.ศ. 1777 เรืออังกฤษชื่อ รัมโบลต์ ออกเดินทางจากจีนจะไปอินเดีย แต่มาแวะจอดที่อ่าวหน้าเมืองตูราน มีสมชกในตระกูลเหียน 2 องค์ขอโดยสารเรือเพราะต้องการไป สัมทบกับเจ้าเหียนแอนห์ที่เมืองไซ่ง่อน แต่เรือลำนี้ไม่สามารถเข้าไปในลำแม่น้ำไซ่ง่อนได้ นายเรือจึงพา ผู้โดยสารทั้งสองไปด้วยจนถึงเมืองกัลกัตตา วอร์เรน เฮสติงส์ก็ต้อนรับเป็นอันดี แล้วจัดการให้เดินทาง กลับโดยมีผู้แทนของเขาชื่อชาร์ลส์ แชปแมน ร่วมทางมาด้วยเพื่อสำรวจจุดทางเปิดการค้าขายในเวียดนาม แชปแมนต้องผจญภัยอย่างใหญ่หลวงในการเดินทางที่ขรุขระนี้ เมื่อพบว่าเวียดนามตกอยู่ในมือของกบฏ เตี้ยเซินเสียเกือบหมดแล้ว เขาได้พบปะพูดคุยกับเหียนหมวก ซึ่งสนใจอยากจะได้เรือทั้ง 2 ลำของเขา ไว้รบพุ่งกับเจ้าเหียนแอนห์ แชปแมนต้องใช้ความพยายามอย่างยากลำบากกว่าจะได้เรือลำหนึ่งกลับไป เขาไปถึงกัลกัตตาเมื่อ ค.ศ. 1779 และเสนอรายงานเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ในด้านดี เขาแนะนำอังกฤษควร จะเข้าแทรกแซงในเรื่องที่เหียนแอนห์จะกู้ราชสมบัติ และเห็นว่าหากอังกฤษจำเป็นต้องทิ้งเมืองกวางตุ้ง และจำเป็นต้องหาแหล่งซื้อสินค้าจีนที่โคจิ้นจิ้นนี้ อังกฤษอาจจะซื้อสินค้าจีนได้ในราคาถูกกว่าที่จะซื้อใน เมืองกวางตุ้งเสียอีก เขาชี้แจงถึงคุณค่าทางยุทธศาสตร์ของอ่าวตูรานว่าเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับใช้เป็น ที่จอดเรือ และเป็นฐานทัพที่มีประโยชน์สำหรับอังกฤษจะโจมตีศัตรู และในที่สุดนั้นเขาเตือนเฮสติงส์ว่า ฝรั่งเศสก็มีเจตนาที่จะเข้าไปมีอิทธิพลในดินแดนของเวียดนามอยู่แล้ว

แต่บริษัทอีสต์อินเดียทั้งของฝรั่งเศสและอังกฤษไม่อาจจะทำตามข้อเสนอแนะเหล่านี้ได้ เพราะ ในระยะนั้นมีงานอื่นติดพันอยู่ในที่ต่างๆ แต่เรื่องนี้ก็ได้ยุติลงเพียงเท่านี้ดังที่เราทราบ บาทหลวงปิโย เดอ เบแซนได้ช่วยเหลือเหียนแอนห์ผู้ลี้ภัยหลังจากที่ได้พบปะกันโดยบังเอิญและต่างมีไม่ตรีจิตต่อกัน ซึ่งจะเกิดผลอันใหญ่หลวงไม่เฉพาะกับเหียนแอนห์ แต่กับฝรั่งเศสในเวลาต่อมา

ข. การสถาปนาจักรวรรดิเหียนในโคจิ้นจิ้น อันหน่า และตั้งเกีย

ค.ศ. 1777- ค.ศ. 1820

บาทหลวงปิแอร์ โจเซฟ ยอร์ช ปิโย ที่ช่วยพาเหียนแอนห์หนีไปถึงเกาะบูโลบันจ้งหลังจากกบฏ เตี้ยเซินยึดไซ่ง่อนครั้งที่ 2 เมื่อ ค.ศ. 1777 นั้น เกิดเมื่อ ค.ศ. 1741 ที่หมู่บ้านเบแซน ในตำบลลอริญญี อัง เตียรราช ภายหลังเป็นจังหวัดหนึ่งในมณฑลอาฮิสเน่ ได้รับการอบรมเป็นผู้สอนศาสนาจากสมาคม

เผยแผ่ศาสนา มาปฏิบัติหน้าที่ในโคจินจินเมื่อ ค.ศ. 1765 โดยมาสมทบทำงานกับคนอื่น ๆ ที่โรงเรียนสอนคำที่ในท่าเตียน ซึ่งบาทหลวงจากเมืองไทยสมัยที่พม่ารุกรานกรุงศรีอยุธยาสร้างไว้ เป็นกระโจมไม้ไม้เล็ก ๆ ไม้ที่หลัง มีนักเรียนราว 40 คน เป็นญวนบ้าง จีนและไทยบ้าง โรงเรียนตั้งอยู่อย่างสงบได้ไม่นาน ใน ค.ศ. 1768 พระเจ้าตากสินบอกมายังหมากเถียนผู้เป็นบุตรของหมากผู้สร้างเมืองท่าเตียนว่า โรงเรียนแห่งนี้รับเจ้าไทยองค์หนึ่งที่หนีมาจากไทยไว้ พวกบาทหลวงจึงถูกจับไปขังคุกถึง 3 เดือน

ปีรุ่งขึ้นโจรสลัดจีนและเขมรเข้าโจมตีหมู่บ้านนี้ ฆ่านักเรียนตายเกือบหมดและเผาโรงเรียนเสีย บาทหลวงบิโยกับนักเรียน 2-3 คนหนีมาได้และไปเมืองปอนดิเซอริโดยผ่านมะละกา ใน ค.ศ. 1770 บาทหลวงบิโยตั้งโรงเรียนขึ้นแห่งหนึ่งที่วิรามปัตนัมใกล้ๆ เมืองปอนดิเซอริ ขณะที่อยู่ที่นี่ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นสังฆราชแห่งอาตรัง อีก 4 ปีต่อมาก็เป็นเจ้าคณะสงฆ์แห่งโคจินจิน จึงเดินทางไปยังมาเก๊า เพื่อหาบาทหลวงมาทำงานในคณะสงฆ์ที่เมืองท่าเตียนซึ่งเขาเสนอให้รื้อฟื้นงานขึ้นใหม่

เขามาถึงท่าเตียนเมื่อ ค.ศ. 1775 หมากเถียนต้อนรับอย่างดี และอนุญาตให้เปิดสำนักสอนศาสนา เขาพบกับหญิงนเอนหรืออย่างไรไม่ปรากฏในหลักฐานของเวียดนาม นักเขียนชาวยุโรปหลายคนก็เล่าเรื่องไม่ตรงกัน ดูเหมือนว่าเจ้าชายหนุ่มผู้นี้จะซ่อนตัวอยู่ในป่าใกล้ๆ สำนักของสังฆราชบิโยที่ตำบลคานเคา ในระหว่างเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคม ค.ศ. 1777 ก่อนที่จะเดินทางไปเกาะบูบันจิง ส่วนหมากเถียนดูแลทัณฑ์ของฝ่ายหญิงนเอนเมื่อเห็นว่าฝ่ายตนต้องพ่ายแพ้แน่นอน จึงหนีออกจากเมืองท่าเตียน ครั้นพระเจ้าตากสินชักชวนก็เลยหาทางเล็ดลอดเข้าไปยังราชสำนักสยามที่กรุงธนบุรี

ขณะที่หญิงนเอนห์ทอดอาลัยหมดหวังที่จะได้ชัยชนะแล้ว ก็พอดีได้ทราบข่าวกองทหารส่วนใหญ่ของพวกกบฏเตี้ยเต็นได้ยกออกจากเขตไซ่ง่อน หญิงนเอนห์จึงเล็ดลอดกลับเข้ามายังแผ่นดินใหญ่ของเวียดนาม ไปสมทบกับสมัครพรรคพวกเข้ายึดเมืองไซ่ง่อนได้ ความสำเร็จครั้งนี้เกิดขึ้นเพราะโดถันหันนผู้จงรักภักดี ได้พยายามช่งสมผู้คนตั้งขึ้นเป็นกองทัพเพื่อราชวงศ์หญิงน หลังจากที่ได้เห็นความพินาศย่อยยับที่ไซ่ง่อนมาแล้ว ปี ค.ศ. 1778 โดถันหันนก็ได้แสดงความสามารถอีก โดยขับไล่ทหารของพวกกบฏออกจากเมืองยาคินห์ และทำลายกองทัพเรือด้วย สถานการณ์เริ่มมีความหวัง จนหญิงนเอนห์ถึงกับส่งทูตไปสยามเพื่อขอเจรจาทำสัญญาพระราชไมตรี

เหตุการณ์ในกัมพูชาทำให้ความก้าวหน้าครั้งนี้หยุดชะงักไป ใน ค.ศ. 1779 ขุนนางเขมรฆ่าหลวงเมืองจำปาสักชื่อ มู¹ เป็นหัวหน้าคิดกบฏต่อปกครอง โทษตรีษุ่นซึ่งไทยเชิดอยู่ ขอร้องให้หญิงนเอนห์ช่วย หญิงนเอนห์จึงส่งโดถันหันนไปช่วยตามคำขอร้องนั้น เขาช่วยทะเลหะ (มู) จนได้ชัยชนะเด็ดขาด ผลก็คือปกครองโดนถูกประหารชีวิต และน้องเองบุตรของน้องตนซึ่งเป็นปรปักษ์ของน้องตนก็ได้รับสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์ มีฟ้าทะเลหะ (มู) เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน โดถันหันนก็กลับไซ่ง่อนพร้อมด้วยชื่อเสียงเกียรติยศ แล้วเริ่มปรับปรุงกองทัพเรือของราชวงศ์หญิงนเอนอย่างสุดความสามารถ

เป็นธรรมดาอยู่เองที่สยามจะไม่ยอมที่เวียดนามมาถอดและตั้งกษัตริย์ใหม่ในกรุงพนมเปญ ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1780 สยามส่ง 3 กองทัพไปโจมตีกัมพูชา ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1781 เมื่อ

¹ หมายเหตุผู้แปล : ไทยเรียกฟ้าทะเลหะ (มู).

สยามได้ชัยชนะ 2-3 ครั้งแล้ว และกำลังจะปะทะกับกองทัพอันหนาที่เหียนแอ้นท์ส่งไป ก็พอดีมีข่าวว่าพระเจ้าตากสิ้นเสียดวงพระจริต การรบบพุ่งในกัมพูชาจึงต้องระงับไว้ก่อน

ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนี้เหียนแอ้นท์กลับทำลายโอกาสของตนเสีย ทำให้ความสำเร็จต้องล่าช้าไปอีกหลายปี เพราะสั่งให้ลอบฆ่าโด้ถันหนนเสียด สาเหตุของการฆาตกรรมอย่างไรก็ดีไม่ปรากฏชัด แต่ที่กล่าวกันมากและพอจะเชื่อได้ก็คือ แม่ทัพผู้นี้มีความสามารถโดดเด่นจนบังคับรัชสมัยเจ้านายของเขา การกระทำรุนแรงครั้งนี้เป็นการกระทำที่เขลา ขาดความสุขุมรอบคอบ เพราะโด้ถันหนนเป็นแม่ทัพฝ่ายเหียนซึ่งพวกพี่น้องเตี้ยเซินเกรงกลัวอยู่เพียงคนเดียว กล่าวกันว่า เมื่อได้ทราบข่าวนี้ เหียนหมากที่ชายใหญ่ “กระโดดด้วยความดีใจ” พรรคพวกของโด้ถันหนนก็คิดกบฏต่อเหียนแอ้นท์ ฝ่ายเหียนจึงอ่อนกำลังลงอย่างมาก จนกระทั่งอีก 2-3 เดือนต่อมาพี่น้องเตี้ยเซินก็ยึดเมืองไซ่ง่อนกลับคืนไปอีก สังกษราชปิโย เดอ เบแซนหนีไปอยู่ในกัมพูชา เหียนแอ้นท์นั้นรบบพลางหนีพลางมาจนถึงเมืองท่าเตียน และไปอาศัยอยู่บนเกาะพุทู้กอก ส่วนสมัครพรรคพวกก็รบบแบบกองโจรต่อสู้อีกต่อไป

ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1782 โชคชะตาของพวกเหียนเปลี่ยนไปอีก เมื่อเหียนมาน อนุชาของเหียนแอ้นท์ นำกองทัพขับไล่พวกกบฏออกจากไซ่ง่อนได้สำเร็จ เหียนแอ้นท์กลับเข้ามายังเมืองนั้น สังกษราชปิโยก็ตามมาด้วย แต่สถานการณ์ล่อแหลมอันตรายมาก ทั้งเหียนแอ้นท์และปิโยแน่ใจว่าพวกกบฏเตี้ยเซินจะต้องย้อนกลับมาโจมตีอีก และพวกตนคงไม่สามารถจะยึดเมืองนั้นไว้ได้

แล้วก็จริงดังคาด ใน ค.ศ. 1783 กองทัพฝ่ายเหียนพ่ายแพ้อย่างยับเยิน เหียนมานเสียชีวิต เหียนแอ้นท์จึงหนีไปเกาะพุทู้กอกอีก แต่พวกกบฏที่ซ่อนเดิมเสียแล้ว เหียนแอ้นท์จึงหนีต่อไปอีก พวกกบฏเตี้ยเซินก็ไล่ตามมาติดๆ จึงไปหลบอยู่ที่เกาะรองในอ่าวหน้าเมืองกำบังโสม พวกเตี้ยเซินก็ตามไปพบที่ซ่อนของพระองค์อีก แต่เคราะห์ดีที่เกิดพายุได้ฝนขณะถูกล้อมเกาะ ในความมืดและซุลมุนนั้น พระองค์ก็หนีไปเกาะอื่นได้

สังฆราชปิโยหนีไปยังสำนักสงฆ์ก่อน แต่พวกเตี้ยเซินตามมาอย่างกระชั้นชิดจึงต้องหนีเข้าไทย ถึงจันทร์เมื่อเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1783 หลังจากนั้นเกือบจะทันทีที่เหียนแอ้นท์ก็เชิญให้ไปร่วมงานอีก จดหมายเหตุของเวียดนามกล่าวว่า ทั้งสองได้เจรจากัน เจ้าชายขอร้องให้สังฆราชไปขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศสมาช่วยปราบกบฏเตี้ยเซิน สังฆราชขอประทานคำมั่นสัญญาและสิ่งค่าประกัน เจ้าชายก็มอบโอรสอายุ 4 ปีชื่อ เหียนคานท์ ให้สังฆราชไป อย่างไรก็ตามก็ดีเรื่องจริงนั้นไม่ม่ายตายอย่างที่เล่านี้ และรายละเอียดต่างๆ ก็ยากที่จะเชื่อมโยงให้ได้ความจริง สังฆราชปิโยนั้นต้องระมัดระวังอย่างที่สุด เพราะในฐานะบาทหลวงผู้สอนศาสนา ต้องหลีกเลี่ยงไม่ยุ่งเกี่ยวเรื่องการเมืองของประเทศที่เข้าไปปฏิบัติหน้าที่ และมีผู้ไม่พอใจการกระทำของเขาอยู่มากแล้วด้วย แต่ก่อนที่จะตัดสินใจว่าจะทำอะไร เหียนแอ้นท์ก็ไปขอความช่วยเหลือจากสยามเมื่อต้น ค.ศ. 1784 และกลับมาพร้อมกับกองทัพเพื่อต่อสู้กับพวกกบฏ แต่การรบครั้งนั้นไม่ได้ผล เหียนแอ้นท์จึงหันกลับมาขอให้ฝรั่งเศสช่วยอีก ผลก็คือ ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1784 สังฆราชปิโยกับเหียนคานท์ก็ออกจากเกาะบูโลบันจังกองบัญชาการของพวกเหียน เดินทางไปราชสำนักแวร์ซายส์ในฝรั่งเศส จากนั้นเหียนแอ้นท์กับบริวารก็ออกจากเกาะบูโลบันจาง ลงเรือสำเภา 5 ลำเดินทางไปสยาม เข้าใจว่าคงจะตั้งใจไปคอยอยู่ที่นั่นจนกว่าจะทราบผลจากสังฆราชปิโย

สังฆราชกับเจ้าชายน้อยถึงเมืองปอนดิเชอริในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1785 ได้พบกับคูตองโซ เดร์ อัลแกรงส์ ซึ่งรักษาการแทนข้าหลวงเมืองปอนดิเชอริขณะนั้น เขาไม่เห็นด้วยกับนโยบายแทรกแซง โคจินจิน จึงกล่าวว่า “เหตุใดท่านจึงคิดจะทำการที่ขัดต่อผลประโยชน์ของชาติเช่นนี้ นโยบายอย่างนี้ไม่ ถูกทำนองคลองธรรม ทำได้ยากและไร้ประโยชน์” อย่างไรก็ตามข้าหลวงก็ทำอะไรไม่ได้ถ้าไม่มีคำสั่ง จากรัฐบาลฝรั่งเศส สังฆราชปิโยจึงขอร้องให้ส่งตนไปฝรั่งเศส หลังจากเสียเวลาอยู่ยาวนาน ข้าหลวงเดอ คอสซิญญีก็ช่วยเหลือตามที่ขอร้อง ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1786 สังฆราชปิโยกับเจ้าหญิงคานท์ก็ ออกเดินทางจากเมืองปอนดิเชอริ โดยเรือสินค้าชื่อมะลาบาร์ ไปประเทศฝรั่งเศส

เมื่อถึงฝรั่งเศสในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1787 บุคคลสำคัญๆ ในแวดวง สังคมชั้นสูงในกรุงปารีสและแวร์ซายส์ต่างตื่นตัวเกรียวกราว พวกกันเอนดูงสาร เจ้าชายน้อยของคันทันเป็นอันมาก สังฆราชปิโยได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ 16 และ เสนอโครงการต่อคณะเสนาบดี ขอกองทัพไปช่วยกบฏลี้ลับก็ให้หญิงเอนันท์ แต่ คณะเสนาบดีไม่เห็นด้วย สาเหตุสำคัญก็คือเรื่องค่าใช้จ่าย เพราะสถานะการเงิน ของฝรั่งเศสขณะนั้นกำลังจะล้มละลาย ซึ่งจะเป็นสาเหตุให้เกิดการปฏิวัติครั้งใหญ่ ขึ้นในเวลาต่อมา แต่มีบุคคลสำคัญหลายคนเห็นด้วยกับแผนการของสังฆราชปิโย เช่น ปีแอร์ บัวเวรอซึ่งเคยไปเมืองเว้เมื่อ ค.ศ. 1749 และเคยเกี่ยวข้องกับกิจการ ในภาคตะวันออกเฉียงไกลมานาน แต่แม้ว่าเขาจะสนับสนุนอย่างแข็งขันเพียงไรก็ตาม สังฆราชปิโยก็ไม่ได้อะไรมากไปกว่าคำมั่นสัญญาบนแผ่นกระดาษ ในวันที่ 28 พฤศจิกายน ค.ศ. 1787 สังฆราชปิโยได้ทำสัญญาพันธมิตรระหว่างฝรั่งเศสกับ โคจินจินในนามของหญิงเอนันท์ ฝรั่งเศสสัญญาว่าจะให้เรือ ทหาร และอาวุธ และเวียดนามก็จะให้ เกาะปูลูกองดอร์และดินแดนรอบอ่าวตูรานเป็นสิ่งตอบแทน ถ้าความช่วยเหลือที่ฝรั่งเศสจะให้นี้เป็นสิ่ง สำคัญอย่างใหญ่หลวงสำหรับหญิงเอนันท์ ซึ่งมีความหวังเพียงน้อยนิด ที่สังฆราชปิโยได้รับแต่งตั้งเป็น ข้าหลวงฝรั่งเศสประจำอินโดจีน

เจ้าชายคานท์ ขณะอายุ 4 ขวบ

เดือนธันวาคม ค.ศ. 1787 สังฆราชปิโยกับเจ้าชายน้อยก็เดินทางกลับ ถึงปอนดิเชอริในเดือน พฤษภาคมปีต่อมา มีการทวงหนี้ยาวไม่ให้ความสะดวกเช่นเคย เดอ คอนเวย์ ข้าหลวงปอนดิเชอริ ไม่พยายามช่วยเหลือเลย ซ้ำยังสร้างอุปสรรคและคอยกีดกันไม่ให้สังฆราชใจทรหดผู้รวบรวมกระสุน ดินปืนและทหารอาสาสมัครไปทำงานในอันหนา แต่สังฆราชเรียกรอเงินมาได้จากฝรั่งเศสหลายทางด้วยกัน และได้รับความช่วยเหลือบ้างจากชาวเมืองปอนดิเชอริ จึงสามารถส่งเรือ 4 ลำ บรรทุกยุทธภัณฑ์และ ทหารอาสาสมัครหลายร้อยคน ไปถึงเวียดนามในเดือนกันยายน ค.ศ. 1788 ซึ่งเป็นเวลาพอเหมาะ เพราะหญิงเอนันท์ยึดเมืองไซ่ง่อนได้แล้ว และกำลังต้องการกำลังเสริมเพื่อให้ฐานะของพระองค์มั่นคง ขึ้น การช่วยเหลือที่สังฆราชจัดส่งมานี้ทำให้พระองค์ได้ประโยชน์เป็นอย่างมาก

หลังจากหญิงเอนันท์ไปสยามในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1785 เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างขึ้น ที่เวียดนาม พี่น้องเตี้ยเซินนั้นเมื่อได้เป็นเจ้าเป็นใหญ่เหนือโคจินจินแล้ว ก็หันไปสนใจเมืองเว้ ซึ่งอยู่ใน เจื่อมมือของชาวตั้งเกียมานาน ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1786 พวกเตี้ยเซินก็ยึดเมืองเว้ได้ ความสำเร็จ ครั้งนี้ทำให้ฮึกเหิมจึงยกทัพขึ้นไปโจมตีทางเหนือถึงเขตตั้งเกีย ซึ่งพวกตริन्हยังคงมีอำนาจและความ

จักรพรรดิหุ่นราชวงศ์เฉวียน กบฏเตี้ยเซินยึดเมืองกว๋างตรีและกว๋างบินห์ได้รวดเร็วอย่างไม่น่าเชื่อ และชนะกองทัพที่ตรินห์เกี๋สงมาต้าน ครั้นแล้วก็ไปยึดซานออย หลังจากนั้นพี่น้องเตี้ยเซินก็แบ่งจักรวรรดิอันหน่าออกเป็นภาคๆ ให้เหียงนเหวะครองตั้งเกียและอันหน่าเหนือ เหียงนเหวะปกครองอันหน่ากลาง มีกรุงเว้เป็นราชธานี ส่วนเหียงนลือครองโคจิงจิ้น แต่พวกตรินห์ยังไม่ได้ถูกกำจัดหมดสิ้น จึงต้องทำสงครามต่อไปจนปลาย ค.ศ. 1788 พวกเตี้ยเซินจึงปราบการต่อต้านทั้งหลายได้ราบคาบ เหียงนเหวะตั้งตนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิอยู่ที่ซานออย ส่วนจักรพรรดิหุ่นแลมันหวังเดะ กษัตริย์ราชวงศ์เลองค์สุดท้ายหนีไปอยู่ในจีน

เหียงนแอนห์พำนักอยู่ในสยามจนถึงเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1787 มีกองทหารอันหน่าอยู่ด้วย ได้อาสาไปช่วยรบกองทัพพระเจ้าปดุงแห่งพม่าจนมีชื่อเสียง เมื่อพี่น้องเตี้ยเซินไปโจมตีตั้งเกีย ค่ายทหารที่โคจิงจิ้นก็อ่อนกำลังลงเพราะถอนทหารไปจากยาดินห์มาก สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ พระราชทานความช่วยเหลือแก่เหียงนแอนห์เพื่อให้ไปยึดเมืองคืน ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1787 เหียงนแอนห์ลอบออกจากสยามไปโคจิงจิ้น ในตอนแรกเหียงนแอนห์คิดว่าจะเกลี้ยกล่อมข้าหลวงเมืองยาดินห์ให้เอาใจออกห่างจากพวกเตี้ยเซินได้ แต่ล้มเหลว จึงไปยึดเมืองมีทอ เพื่อใช้เมืองนั้นเป็นฐานในการทำสงครามแล้วเริ่มสะสมกำลังเพื่อชิงราชสมบัติคืน ตอนแรกมุ่งไปที่ซ่งอัน ต้องสู้รบอย่างทรหดกว่าจะได้เมืองนั้น ในวันที่ 7 กันยายน ค.ศ. 1788 ความช่วยเหลือที่ส่งมาจากราชปิโยส่งมาจากเมืองปอนติเชอร์มาทันเวลาพอดี และเข้าช่วยอย่างเต็มกำลัง ทำให้ปราบโคจิงจิ้นได้ราบคาบ เมื่อส่งราชปิโยเดินทางมาถึงในวันที่ 24 กรกฎาคม ค.ศ. 1789 การรบพุ่งจึงจะเสร็จสิ้น

ความช่วยเหลือของกองทหารอาสาชาวฝรั่งเศสนี้มีค่ามหาศาลแก่ฝ่ายเหียงน ทหารอาสาสมัครบางคนช่วยฝึกหัดทหารและจัดตั้งกองทัพบกและกองทัพเรือ เป็นต้นว่า จอง มารี ดาโยต์ ผู้บัญชาการกองทัพเรือ ทำให้กองทัพเรือเป็นกำลังรบอันเข้มแข็ง ได้แสดงความสามารถโจมตีกองทัพเรือของพวกเตี้ยเซินแตกพินาศที่กีเวินเมื่อ ค.ศ. 1792 ออลิวีเยร์ ดู ปุยมาเนล รับหน้าที่ฝึกหัดทหารเกณฑ์ใหม่ในกองทัพบก ช่วยคิดแบบแผนและสร้างป้อมค่าย ส่วน “นายใหญ่” เองก็กลายเป็นอัศวินมหาเสนาบดีของเหียงน และจัดการเรื่องการติดต่อกับต่างประเทศ

อย่างไรก็ตาม ชัยชนะขั้นสุดท้ายนั้นยังก้ำกึ่งกันอยู่อีกหลายปี จนถึง ค.ศ. 1792 เหียงนแอนห์เข้มแข็งพอจะไปโจมตีภาคเหนือได้ ในปีนั้นเองเหียงนเหวะซึ่งจักรพรรดิจิ้นให้การรับรองก็สิ้นพระชนม์ กวางโตนบุตรชายได้รับราชสมบัติ เครื่องกีดขวางสำคัญที่สกัดกองทัพของเหียงนแอนห์ไปตั้งเกียก็คือป้อมที่เมืองกีเวิน ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นป้อมที่ไม่มีใครสามารถตีแตก แต่ใน ค.ศ. 1799 ป้อมนั้นก็ยอมแพ้แก่กองทัพของเหียงนแอนห์ จากนั้นไม่ช้าส่งราชปิโยก็มรณภาพด้วยโรคบิดเมื่ออายุได้ 58 ปี ตอนนั้นแน่ใจได้แล้วว่าฝ่ายใดจะชนะ แม้ว่าจะมีการรบอย่างหนักเพราะพวกเตี้ยเซินยึดกีเวินกลับคืนไปได้อีกเมืองนี้ยังไม่เป็นของพวกเหียงนกระทั่ง ค.ศ. 1801 เมื่อกองทัพใหญ่ของพวกเตี้ยเซินแตกพ่ายที่นั่น

ต่อจากนั้นเหตุการณ์ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว เหียงนแอนห์ทำพิธีราชาภิเษกแล้วเริ่มโจมตีตั้งเกีย ในวันที่ 22 กรกฎาคม ค.ศ. 1802 ยึดได้เมืองซานออย งานปราบกบฏเตี้ยเซินก็เสร็จสิ้นลง แต่ก่อนจะได้ชัยชนะครั้งสุดท้ายนั้น เหียงนแอนห์ประกาศตั้งตนเป็นจักรพรรดิแห่งเวียดนามที่เมืองเว้เมื่อวันที่ 1

มิถุนายน ค.ศ. 1802 ใช้พระนามอภิไธยว่า “ยาหลง”¹ แล้วส่งทูตไปจีนเพื่อขอคำรับรองเป็นทางการ จักรพรรดิเกียเซ่งทรงรับรองเมื่อ ค.ศ. 1803 โดยมีเงื่อนไขว่าให้ส่งบรรณาการไปเมืองจีน 2 ปีต่อครั้ง และถวายความสวามิภักดิ์ทุก 4 ปี เงื่อนไขเหล่านี้พระเจ้ายาหลงปฏิบัติตัวอย่างสุจริตจนตลอดรัชกาล

เหยียนเอิ้นห์ทำสงครามเกือบไม่ได้หยุดเลยเป็นเวลาถึง 25 ปี การรบของพระองค์เป็นเครื่อง เชิดชูพระเกียรติยศของพระราชวงศ์อย่างไม่เคยมีผู้ใดทำได้สูงส่งเพียงนั้นมาก่อน เพราะเมื่อตีได้ตั้งเกีย “พระองค์ก็ได้ขอขณชลีมาของจักรพรรดิรวมไว้ในราชอาณาจักร และทำให้โครงการซึ่งบรรพบุรุษของ พระองค์ไม่เคยกล้าคิดจะทำเลยนั้น กลายเป็นความจริงขึ้นมาได้”² เมื่อมีพระราชพิธีที่กรุงเว้เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน ค.ศ. 1802 นั้น พระองค์ตั้งราชวงศ์สืบสันตติวงศ์ต่อกันมา

เวียดนามมีฐานะใหม่ เป็นประเทศที่ประกอบด้วย 3 มณฑลด้วยกัน แต่ละมณฑลมีศูนย์กลาง การบริหารของตนเอง ดินแดนซึ่งเคยเป็นสมบัติดั้งเดิมของราชวงศ์เหยียนนั้นอยู่ตอนกลางของจักรวรรดิ ใหม่ นี้ โดยแบ่งเป็นหัวเมืองใหญ่ 9 หัวเมือง อยู่ในเขตอำนาจปกครองโดยตรงของพระเจ้าจักรพรรดิ 5 หัวเมือง กรุงเว้ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการบริหารของมณฑลนี้เป็นราชธานีของจักรวรรดิเวียดนามด้วย มณฑลตั้งเกียมีศูนย์กลางการบริหารและมีอุปราชประจำอยู่ที่เมืองบัคทันห์ มณฑลตั้งเกียนี้มีหัวเมือง ใหญ่ 13 หัวเมือง ตามหัวเมืองที่อยู่ตอนปากแม่น้ำยังมีข้าราชการเก่าๆ ในราชวงศ์เล็บบราชการอยู่ด้วย ส่วนทางภาคใต้สุด เมืองยาดินห์เป็นศูนย์กลางการบริหารของหัวเมืองใหญ่ทั้งสี่ของโคจินจิ้น และเป็น ที่ตั้งทำเนียบของอุปราชต่อจันประจำภาคใต้ด้วย

ภายใต้การปกครองของจักรพรรดิ อำนาจบริหารส่วนกลางแบ่งออกเป็น 6 กระทรวง ได้แก่ มหาตไทย คลัง พิธีการ กลาโหม ยุติธรรมและโยธาธิการ ทุกกระทรวงมีเสนาบดี 1 คน ปลัด กระทรวง 2 คน และที่ปรึกษาอีกกระทรวงละ 2-3 คน หัวหน้าฝ่ายบริหารนี้รวมกันเป็นคณะเรียกว่า “นอย คัด” หรือสภาสูงสุดแห่งชาติ อุปราชซึ่งปกครองเมืองต่างๆ ในมณฑลของตนนั้น มีอธิบดีกรม คลังและอธิบดีศาลสถิตยุติธรรมเป็นผู้ช่วย หัวเมืองต่างๆ ทั้งทั้งจักรวรรดินั้นถูกแบ่งออกเป็น “ตรัน” คือหัวเมืองชั้นเอก และ “ดินห์” คือหัวเมืองชั้นโท หัวเมืองเหล่านี้ยังแบ่งออกเป็น “พู” (อำเภอ) มี “ตรีพู” หรืออำเภอนี้ ยังแบ่งย่อยออกไปเป็น “เหวียน” และ “เซา” ซึ่งนักบริหารชาวฝรั่งเศสอธิบายว่า เทียบได้กับ arrondissement และ commune (คือตำบลและหมู่บ้าน) ของฝรั่งเศส

งานปรับปรุงแก้ไขการปกครองประเทศหลังจากมีสงครามกลางเมืองที่รบกวนกันเป็นเวลานานนับว่า เป็นงานที่ใหญ่มาก พระเจ้ายาหลงก็เหมือนกับพระเจ้าเฮนรีที่ 7 ของอังกฤษ ซึ่งไม่นิยมเปลี่ยนแปลง ของเก่าให้เป็นของใหม่ทั้งหมด พระองค์ยังคงใช้ระบอบการปกครองตามเค้าโครงเดิมและวิธีเดิมซึ่งเคย ใช้กันมาจนกลายเป็นแบบแผนประเพณีไปแล้ว สังคมเช่นนี้ถ้าได้กำจัดความยุ่งเหยิงให้หมดสิ้นไปแล้ว ก็จะเป็นสังคมที่สามารถปรับตนเองให้เข้ากับสภาพการณ์ใหม่ได้เป็นอย่างดี แต่ผู้มีอำนาจสูงสุดจะต้อง คอยจับตาเสมอว่าได้เลือกบุคคลที่เหมาะสมกับตำแหน่งหรือไม่ และผู้นั้นได้กระทำหน้าที่อย่างถูกต้อง เหมาะสมหรือไม่ ขณะนั้นความวุ่นวายยังมีอยู่ทั่วไป เมย์บองอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่า “วงล้อของการ

¹ หมายเหตุผู้แปล : ไทยเรียกว่า พระเจ้าเวียดนามยาหลง.

² Maybon, เรื่องเดิม, หน้า 349-350.

บริหารประเทศนั้นบิดเบี้ยวคงจะเสียมด หรืออาจจะไม่มีเหลือเลยก็ได้ หลักปฏิบัติของข้าราชการไม่มีเหลือ ยศฐานบรรดาศักดิ์ก็หมดไป ภาษาการไม่มีคนเก็บ บัญชีทรัพย์สินที่เป็นสาธารณประโยชน์สูญหาย หลักฐานทรัพย์สินและโฉนดที่ดินไม่มีหลงเหลือ ไร่นาถูกทอดทิ้ง ถนน สะพานและฉางข้าวของหลวงไม่มีใครดูแลบำรุงรักษา งานเหมืองแร่ต้องหยุดกิจการ ด้านตุลาการหยุดชะงัก ประชาชนทุกหัวเมืองเป็นเหยื่อของโจรผู้ร้าย ผู้ที่กระทำความผิดกฎหมายรอดพ้นจากการลงอาญาไปได้อย่างสบาย แม้แต่กฎหมายก็กลายเป็นสิ่งที่ไม่มีความแน่นอน”¹

มีงานมากมายที่ต้องแก้ไขปรับปรุง จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่พระเจ้ายาหลวงจะต้องหาทางผูกมิตรกับเพื่อนบ้านเพื่อจะได้อยู่อย่างสงบ เข้าใจว่าปัญหาภายนอกที่ใหญ่ที่สุดคือกัมพูชา หัวเมืองเก่าๆ ของกัมพูชานั้นเมื่อถูกรบชนะก็แย่งเอาไปปรับปรุงให้กลายเป็นหัวเมืองญวน ซึ่งชาวยุโรปรู้จักกันในนามว่าโคจิ้นจิ้น กัมพูชาเหลือแต่เงาๆ ของราชอาณาจักรกัมพูชาสมัยก่อน ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา กัมพูชาต้องยอมเป็นเมืองขึ้นของกษัตริย์อันหนำราชวงศ์เหิงย่นที่กรุงเว้ ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 สยามเริ่มเข้ามาแข่งขันกับอันหนำในการที่จะควบคุมกัมพูชา ทั้งสองฝ่ายคอยจ้องหาโอกาสที่จะเหินดินแดนกัมพูชาอยู่เรื่อยมา ความปรารถนาของสยามที่จะแผ่อิทธิพลทางตะวันออกนั้นชะงักไประยะหนึ่ง เพราะพม่ามาทำลายอยุธยาเมื่อ ค.ศ. 1767 แต่ก็ฟื้นตัวได้เร็วเพราะพระเจ้าตากสิน ทำให้สยามกลับเข้าไปมีอำนาจในกัมพูชาได้อีกเมื่ออิทธิพลของราชวงศ์เหิงย่นอ่อนลงเพราะกบฏเตี้ยเซิน

ขณะที่อำนาจของราชวงศ์เหิงย่นเสื่อมลง ดูเหมือนสยามจะมีโอกาสดีที่จะดำเนินการให้บรรลุปเป้าหมาย แต่ไม่เป็นดังคาดเพราะเหิงย่นแค้นที่กลับมีอำนาจขึ้นมา โดยยึดไซ่ง่อนได้แม้จะเพียงชั่วคราวเมื่อ ค.ศ. 1777 ทำให้ฟ้าทะละหะ (มุ) แห่งจำปาสักยกนักร้องเองขึ้นเป็นกษัตริย์แทนนักร้องโงน กษัตริย์หุ่นที่ไทยเชิดอยู่ พระเจ้าตากสินพยายามปราบปรามฟ้าทะละหะ (มุ) พอดีเกิดการปฏิวัติในกรุงธนบุรีและพระองค์สิ้นพระชนม์ เจ้าพระยาจักรีได้สวดยราชสมบัติ แต่เกือบจะเป็นเวลาเดียวกับที่เหิงย่นแค้นเสียไซ่ง่อนนั้นเอง ผู้ที่สนับสนุนนักร้องเองไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ จึงเกิดจลาจลขึ้นในกัมพูชา ขณะนั้นพระเจ้าปดุงพยายามจะมารุกรานสยาม ทำให้สยามไม่สามารถแทรกแซงได้ พวกกบฏเตี้ยเซินจึงฉวยโอกาสสุกรานและยึดดินแดนบางส่วนของกัมพูชาซึ่งเป็นประเทศที่ต้องรับเคราะห์อยู่เสมอ

การเปลี่ยนแปลงครั้งหลังนี้กลับเป็นผลดีต่อสยาม นักร้องเองซึ่งพวกขุนนางเขมรฝ่ายนิยมญวนสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์ ต้องเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ เพื่อความปลอดภัย และเติบโตขึ้นในราชสำนักสยามใน ค.ศ. 1794 ได้ทำพิธีราชาภิเษกที่กรุงเทพฯ และกลับไปปกครองกัมพูชา โดยมีกองทัพไทยในบัญชาของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) คอยช่วยเหลือ ท่านผู้นี้เป็นข้าหลวงเมืองพระตะบองซึ่งแต่ก่อนเคยเป็นหัวเมืองกัมพูชา แต่ภายหลังตกมาอยู่ที่ใต้ปกครองของไทย รวมทั้งหัวเมืองใกล้เคียงคือเสียมเรียบซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นหัวใจของเมืองพระนคร

ใน ค.ศ. 1796 นักร้องเองทิวคต โอรสซื่อนักร้องจันซึ่งประสูติเมื่อ ค.ศ. 1791 ได้รับการแต่งตั้งเป็นกษัตริย์ จนกระทั่ง ค.ศ. 1802 ซึ่งเป็นปีที่จักรพรรดิยาหลวงรวบรวมอาณาจักรเวียดนามได้สำเร็จ เจ้าชายอายุ 11 ชันษาผู้นี้จึงได้รับการแต่งตั้งจากสยามอย่างเป็นทางการ ลันนิษฐานว่าเป็นการตัดหน้าไว้ที่จะเข้ามาแทรกแซงในกัมพูชา

ฐานะใหม่ของจักรวรรดิเวียดนามย่อมมีผลกระทบต่อกัมพูชา เป็นธรรมดาอยู่เองที่กัมพูชาต้องร้อนใจป้องกันประเทศไม่ให้กลายเป็นสนามรบระหว่างสยามกับเวียดนาม จึงพยายามผูกไมตรีกับทั้งสองฝ่าย โดยปฏิบัติตามประเพณีซึ่งประเทศเล็กๆ ในแถบนี้ใช้อยู่เป็นนิจ คือถวายบรรณาการและแสดงความจงรักภักดีต่อประเทศใหญ่ทั้งสอง ใน ค.ศ. 1803 พระเจ้ายาลองได้ต้อนรับคณะทูตของกัมพูชาที่ฮานอย และส่งของพระราชทานไปตอบแทน 2 ปีต่อมาพนักงานจันก็ขออนุญาตถวายความสวามิภักดีทุกๆ ปี จักรพรรดิเวียดนามก็ประทานอนุญาตตามคำขอร้อง

ใน ค.ศ. 1806 พนักงานจันไปกรุงเทพฯ เพื่อรับการราชาภิเษก เรื่องนี้ไม่ขัดขวางการที่พระองค์ส่งทูตไปกรุงเว้ในปีต่อมา คณะทูตกัมพูชาเชิญเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ายาลองและทูลขอร้องให้รับกัมพูชาไว้เป็นเมืองประเทศราช จักรพรรดิเวียดนามก็ส่งทูตมาทันที่พร้อมทั้งพระราชสาส์นและตราตั้งเป็นตราทำด้วยเงินมีรูปสิงโต กัมพูชาก็ส่งทูตไปเวียดนามเพื่อแสดงความเคารพและสำนึกในพระกรุณาที่พระราชทานตราตั้งใน ค.ศ. 1808 จากนั้นก็มีการส่งทูตไปมาระหว่างกันทุกปี ทุกอย่างน่าจะดำเนินไปด้วยดี ถ้าไม่เกิดเรื่องวิวาทระหว่างเจ้านายในราชวงศ์เขมร ทำให้สยามซึ่งคอยจ้องหาโอกาสอยู่นานแล้วเข้าแทรกแซงทันที

พนักงานงวนอนุชาของพนักงานจันอยากได้ตำแหน่งมหาอุปราชและครองอาณาจักรหนึ่ง จึงคิดกบฏใน ค.ศ. 1812 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ ส่งกองทัพไปช่วยพนักงานงวน พนักงานจันจึงหนีไปไซ่ง่อน ปีต่อมาพระเจ้ายาลองก็ส่งกองทัพใหญ่มาช่วยให้นักองจันได้กลับขึ้นครองราชย์ดังเดิม กองทัพไทยก็ถอยออกไปและพนักงานงวนไปด้วย พนักงานงวนตั้งหลักฐานอยู่ในสยามจนถึงแก่กรรมใน ค.ศ. 1822 เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความยุ่งยากต่อไป เวียดนามจึงส่งทหารไปประจำอยู่ที่ป้อมเมืองพนมเปญ

ทั้งสยามและเวียดนามไม่ยอมให้มีเหตุการณ์กระทบสัมพันธ์ไมตรีระหว่างกันเป็นทางการ เมื่อพระเจ้ายาลองได้ตั้งเกี้ยวส่งคณะทูตไปกรุงเทพฯ เมื่อ ค.ศ. 1802 เพื่อทูลข่าวดี พระเจ้าแผ่นดินสยามก็ส่งทูตมาแสดงความยินดี หลังจากนั้นก็แลกเปลี่ยนทูตกันเสมอจนตลอดรัชสมัย แต่สัมพันธ์ไมตรีนี้ไม่เคยจริงจัง เพราะสยามยังคิดเข้าไปควบคุมกัมพูชา แต่ยังไม่กล้าเสี่ยงที่จะกระทบกระทั่งกับกษัตริย์เวียดนาม ซึ่งแสดงความสามารถในการสงครามให้ปรากฏมาแล้ว

ในบรรดาชาวฝรั่งเศสซึ่งอาสาช่วยเหิงยวนแอนท์ในการสงครามอันยืดเยื้อนั้น มีอยู่ 4 คนที่ยังรับราชการอยู่กับเหิงยวนแอนท์ภายหลังชัยชนะเมื่อ ค.ศ. 1802 คือ ฟิลิป แวนนิเออร์, จอง แบบติสต์, เชมูญ เดอ ฟอร์ซังส์ และนายแพทย์เดส์บิโย ทุกคนได้รับตำแหน่งยศบรรดาศักดิ์เป็นขุนนางผู้ใหญ่และได้รับสิทธิพิเศษหลายประการ มีการลงนามสนธิสัญญาอาเมียงส์ในปีที่เหิงยวนแอนท์สถาปนาเป็นจักรพรรดิยาลอง ส่วนซาร์ปองติเออร์ เดอ คอสซิญญี ซึ่งเคยเป็นผู้บัญชาการที่เมืองปอนดิเชอร์มาก่อน ตอนนั้นชราแล้ว ได้ยุบไปเสียน โบนาปาร์ต รื้อฟื้นสัมพันธไมตรีทางการทูตกับโคจีนจีน แต่เริ่มเรื่องไปได้เพียงเล็กน้อยก็พอดีเกิดสงครามในยุโรป และกองทัพเรือของอังกฤษนั้นเข้มแข็งมาก คอยระวังไม่ให้ฝรั่งเศสปฏิบัติการใดๆ ให้ได้ผลในส่วนของโลกอันห่างไกลนี้

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 350.

เมื่อเดินทางไปเยือนหมตอำนาจ เสนาบดีของพระเจ้าหลุยส์ที่ 18 คือ ดุ๊ก เดอ ริเชอลิเยอ อยากจะรื้อฟื้นการค้าของฝรั่งเศสในแถบทะเลจีนอีก ใน ค.ศ. 1817 เรือสินค้าฝรั่งเศสซึ่งมีสถานีต้นทางที่เมืองบอร์โดซ์ก็เริ่มมาติดต่อกับค้าขายกับเมืองท่าของเวียดนาม พ่อค้าคนหนึ่งชื่อเชญโญ เมื่อกลับไปประเทศฝรั่งเศสแล้วก็ได้ปรึกษากับดุ๊ก เดอ ริเชอลิเยอ เสนอแนะให้เปิดสัมพันธไมตรีกับเวียดนามเป็นทางการ ดุ๊ก เดอ ริเชอลิเยอจึงแต่งตั้งให้เขาเป็นกงสุล และมอบอำนาจให้มาเจรจาขอทำสัญญาการพาณิชย์ พอเข้ามาถึงกรุงเว้ก็ได้ทราบว่าพระเจ้ายาลองสิ้นพระชนม์แล้วในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1802 โอรสทรงนามพระเจ้ามินห์ม่าง มีความคิดเห็นเกี่ยวกับชาวยุโรปแตกต่างกับพระราชบิดามาก ดังนั้นสนธิสัญญาที่หมายมั่นไว้ก็ทำไม่ได้ ใน ค.ศ. 1825 เชญโญกับแวนนิเออร์ อาสาสมัครชุดสุดท้ายของลัทธิราชปิโย เดอ เบแซนก็เดินทางออกจากเวียดนามไปใช้ชีวิตบั้นปลายในฝรั่งเศส